

ISSN 2413-6433

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 1–2 (40–41)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України (заступник Голови Редакційної ради);

Горбань А.В., кандидат історичних наук, доцент, Голова Вченої Ради, Перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій (І заступник Голова Редакційної ради);

Карольчак Казимир, доктор історичних наук, професор, Голова Наглядової Ради Поморської Академії в Слупську (Республіка Польща);

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» (головний редактор);

Скрипнюк О.В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, директор Інституту держави і права НАН України;

Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;

Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Швець Д.В., доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, ректор Одеського державного університету внутрішніх справ;

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України (Голова Редакційної ради).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, *(відповідальний редактор)*;

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників *(головний редактор)*;

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник *(заступник головного редактора)*;

Оніщенко Н.М., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, I віце-президент Асоціації українських правників *(заступник головного редактора)*.

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бернгард Шлоер, доктор юридичних наук (ФРН-Україна); **Белов Д.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Бобровник С.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Бондар О.Г.**, доктор юридичних наук, доцент; **Вереша Р.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Волошин Ю.О.**, доктор юридичних наук, професор; **Гжегож Кравець**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Дідич Т.О.**, доктор юридичних наук, доцент; **Зайчук О.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Єрмоленко В.М.**, доктор юридичних наук, професор; **Корнієнко М.В.**, доктор юридичних наук, професор; **Костицька І.О.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Кушнір С.М.**, доктор юридичних наук, доцент; **Піскорський Юстин**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща); **Сидор В.Д.**, доктор юридичних наук, професор; **Стефанчук М.О.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Суходольська А.А.**, кандидат юридичних наук, старший викладач; **Тильчик В.В.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Юшка Казіміра**, доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща).

Редакція англomовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 3 від 20 червня 2022 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

Журнал зареєстрований Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 20487-10287 ПР від 24.12.2013).

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
01034, м. Київ, вул. Паторгинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12**

ISSN 2413-6433

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW OF THE NAS OF UKRAINE
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 1–2 (40–41)

Publishing House
"Helvetica"
2022

EDITORIAL COUNCIL:

Hetman Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Deputy Head of the Editorial Council);

Horban Anatolii, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Academic Board, First Vice Rector, State University of Infrastructure and Technologies (I Deputy Head of the Editorial Council);

Karolchak Kazymyr, Dr. habil., Professor, Chairman of the Supervisory Board of the Pomeranian University in Słupsk (Poland);

Kostytsky Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of the NGO “International Ecological Academy” (Chief Editor);

Skrypniuk Oleksandr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director of the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine;

Sopilnyk Liubomyr, Doctor of Legal Sciences, Doctor of Engineering, Professor;

Fomenko Andrii, Ph.D. in Law, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs;

Shvets Dmytro, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Rector of Odesa State University of Internal Affairs;

Shemshuchenko Yurii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Head of the Editorial Council).

EDITORIAL BOARD:

Kostytsky Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (*Executive Editor*);

Nalyvaiko Larysa, Doctor of Legal Sciences, Professor, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice President of Ukrainian Bar Association (*Editor-in-Chief*);

Novytska Nataliia, Doctor of Legal Sciences, Senior Scientific Associate (*Deputy Editor-in-Chief*).

Onishchenko Nataliia, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, I Vice President of Ukrainian Bar Association (*Deputy Editor-in-Chief*).

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bernhard Schloer, Doctor of Legal Sciences (FRG-Ukraine); **Bielov Dmytro**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Bobrovnyk Svitlana**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Bondar Oleksandr**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **Veresha Roman**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Voloshyn Yurii**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Grzegorz Krawiec**, Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Didych Taras**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **Zaichuk Oleh**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Yermolenko Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Korniienko Maksym**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Kostytska Iryna**, Ph.D. in Law, Senior Research Fellow; **Kushnir Serhii**, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **Justyn Piskorski**, Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Sydor Viktoriia**, Doctor of Legal Sciences, Professor; **Stefanchuk Mykola**, Ph.D. in Law, Associate Professor; **Sukhodolska Anastasia**, Ph.D. in Law, Senior Lecturer; **Tylchuk Viacheslav**, Ph.D. in Law, Associate Professor; **Juszka Kazimira**, Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland).

Proofreading of English manuscripts – Sofia Kostytska

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Minutes № 3 dated June 20, 2022).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category “B” in the field of legal sciences (081 “Law”).

The journal is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the KV series № 20487-10287 PR dated 24.12.2013).

**Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise
01034, Kyiv, 4, Patorzhynskoho St., office 8, phone/fax 278-50-12**

ЗМІСТ

Vodunova O. M. CRIMINOLOGY PRINCIPLES OF DIGITALIZATION OF STATE STRUCTURES: GLOBAL EXPERIENCE.....	7
Дяковський О. С. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	11
Zabarnyi M. M. THE ROLE OF CRIMINOLOGY ANALYSIS AND CRIMINAL ANALYSIS IN CRIME PREVENTION.....	15
Zadereiko S. Yu., Vitiuk D. L. ANTI-CORRUPTION IN FOREIGN COUNTRIES: THE GENESIS OF LEGISLATIVE DEVELOPMENT.....	19
Захарченко П. П. ЗВІРСТВА – ОДНА ІЗ ОЗНАК ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ РОСІЙСЬКОГО АВТОРИТАРИЗМУ.....	23
Клименко Д., Липовенко А., Недогода К., Ярова Д., Костицький В. В. ОЦІНКА СТУДЕНТАМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	29
Костицька І. О., Білоричський Г. О., Суходольська А. А. ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА XVII–XX СТОЛІТЬ.....	34
Костицький В. В. ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ У ПЕРІОД ВІЙНИ І МИРУ.....	39
Kurylych M. Ya. STUDY OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS WHEN IMPLEMENTING MEDIATION IN CRIMINAL LAW: NATIONAL AND FOREIGN PRACTICE.....	44
Куцевич М. П. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 201 ² КК УКРАЇНИ «НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ».....	48
Лугіна Н. А. ПЕРСПЕКТИВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ.....	58
Максименко Т. В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ У ВИБОРЧОМУ ТА РЕФЕРЕНДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....	61
Мамонтов І. О. МІЖНАРОДНОПРАВОВИЙ ПРОСТІР РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	65
Новицька Н. Б., Пунда О. О., Добрянська О. Д. ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ.....	71
Стрижеус Д. А. ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	77
Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНОЇ ПОБУДОВИ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ.....	82

CONTENTS

Bodunova O. M. CRIMINOLOGY PRINCIPLES OF DIGITALIZATION OF STATE STRUCTURES: GLOBAL EXPERIENCE.....	7
Diakovskiy O. S. FEATURES OF JUDICIAL PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS DURING MARITAL STATE.....	11
Zabarnyi M. M. THE ROLE OF CRIMINOLOGY ANALYSIS AND CRIMINAL ANALYSIS IN CRIME PREVENTION.....	15
Zadereiko S. Yu., Vitiuk D. L. ANTI-CORRUPTION IN FOREIGN COUNTRIES: THE GENESIS OF LEGISLATIVE DEVELOPMENT.....	19
Zakharchenko P. P. ATROCITIES ARE ONE OF THE SIGNS OF THE HISTORY OF THE FORMATION OF RUSSIAN AUTHORITARIANISM.....	23
Klymenko D., Lypovenko A., Nedohoda K., Yarova D., Kostytskyi V. V. ASSESSMENT BY STUDENTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	29
Kostytska I. O., Bilorytskyi H. O., Sukhodolska A. A. HUMAN-CENTRIC ISSUES IN PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY OF LAW IN XVII–XX CENTURIES.....	34
Kostytskyi V. V. POLITICAL AND LEGAL CONTENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA: PROBLEMS AND CHALLENGES IN THE PERIOD OF WAR AND PEACE.....	39
Kurylych M. Ya. STUDY OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS WHEN IMPLEMENTING MEDIATION IN CRIMINAL LAW: NATIONAL AND FOREIGN PRACTICE.....	44
Kutsevych M. P. PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY UNDER ARTICLE 2012 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE «ILLEGAL USE FOR PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID».....	48
Luhina N. A. PROSPECTS AND TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF FIGHTING CYBERCRIME IN UKRAINE.....	58
Maksymenko T. V. CONCEPTUAL PROBLEMS OF IMPROVING THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF A PEOPLE'S GOVERNMENT IN THE ELECTION LEGISLATION	61
Mamontov I. O. INTERNATIONAL LEGAL SPACE FOR REGULATION OF CONSTRUCTION ACTIVITIES.....	65
Novytska N. B., Punda O. O., Dobrianska O. D. PRINCIPLES OF INFORMATION POLICY IN CONDITIONS OF THE WAR, AND ITS' REGULATORY AND LEGAL CONSOLIDATION.....	71
Stryzheus D. A. ON THE ISSUE OF SUBJECTS OF CIVIL RIGHTS.....	77
Shevchenko A. Ye., Zhydovtsev A. V. FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL-STRUCTURAL BUILDING OF THE JUSTICE BODIES OF SOVIET UKRAINE IN THE 20S.....	82

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.1>**Bodunova O. M.,**Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Justice

State Tax University

ORCID: 0000-0001-9179-5985

**CRIMINOLOGY PRINCIPLES OF DIGITALIZATION OF STATE STRUCTURES:
GLOBAL EXPERIENCE****КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР:
СВІТОВИЙ ДОСВІД**

The article examines the experience of some foreign countries regarding the implementation of electronic governance. It has been proven that today the public administration of all foreign countries is switching to the use of information and telecommunication technologies, which significantly simplifies and increases the efficiency of management processes. Such activity is included in the concept of «electronic governance», which includes a wide list of advantages for state authorities, enterprises, institutions, organizations and citizens, and ensures their proper interaction. Under this concept, it is proposed to understand the practical activity of public administration bodies, which consists in the mutual exchange of information and services in electronic form with citizens, enterprises, institutions and organizations in order to satisfy their needs. The purpose of introducing electronic governance is to ensure the principles of transparency, openness of state authorities, wider involvement of individuals in state processes, public initiatives.

It is noted that information technologies in Ukraine are actively used in state authorities. However, the concept of “e-government” is somewhat different from the technical use of “high technologies”. Such technology helps to transform management mechanisms, forecast the activities of legal entities, etc. A properly established e-governance mechanism in Ukraine enables citizens to provide more efficient services with lower costs and better results.

It was noted that in recent years, Ukraine has been developing the process of providing services in the electronic sphere quite rapidly. Digitization is one of the strategic areas of activity of our country. Each state body has either a division or a person responsible for the digitalization of services. It was concluded that today Ukraine should implement several reforms related to the approximation of the state to international standards regarding electronic governance. In particular, our country needs to significantly improve the material and technical equipment of state structures in order to provide better quality electronic services.

Key words: *normative and legal regulation, criminological principles, information technologies, jurisdiction, state bodies, digitalization.*

У статті розглянуто досвід окремих зарубіжних країн щодо впровадження електронного урядування. Доведено, що сьогодні публічне управління всіх зарубіжних країн переходить на використання інформаційно-телекомунікаційних технологій, що значно спрощує і збільшує ефективність управлінських процесів. Така діяльність включається у поняття «електронне урядування», що включає в себе широкий перелік переваг для органів державної влади, підприємств, установ, організацій та громадян, і забезпечує їх належну взаємодію. Під цим поняттям запропоновано розуміти практичну діяльність органів публічного адміністрування, яка полягає у взаємному обміні інформацією та послугами в електронному вигляді з громадянами, підприємствами, установами та організаціями з метою задоволення їх потреб. Метою запровадження електронного урядування є забезпечення принципів прозорості, відкритості органів державної влади, ширшого залучення осіб до державних процесів, громадських ініціатив.

Зазначено, що інформаційні технології в Україні активно використовуються в органах державної влади. Проте поняття «електронне урядування» є дещо іншим, ніж технічне використання «високих технологій». Така технологія допомагає трансформувати механізми управління, прогнозувати діяльність юридичних осіб тощо. Правильно налагоджений механізм електронного урядування в Україні дає змогу громадянам надавати більш ефективні послуги з меншими витратами та кращим результатом.

Відмічено, що останніми роками Україна досить стрімко розвиває процес надання послуг в електронній сфері. Цифровізація є одним із стратегічних напрямів діяльності нашої країни. Кожен державний орган має або підрозділ, або відповідальну особу за цифровізацію послуг. Зроблено висновок, що на сьогодні Україна має впровадити декілька реформ, пов'язаних з наближенням держави до міжнародних стандартів щодо електронного урядування. Зокрема, у нашій державі потрібно суттєво покращити матеріально-технічне оснащення державних структур з метою якіснішого надання електронних послуг.

Ключові слова: *нормативно-правове регулювання, кримінологічні засади, інформаційні технології, юрисдикція, державні органи, цифровізація.*

Actuality of theme. Today the public administration of all foreign countries is switching to the use of information and telecommunication technologies, which significantly simplifies and increases the efficiency of management processes. Such activity is included in the concept of «electronic governance», which includes a wide list of advantages for state authorities, enterprises, institutions, organizations and citizens, and ensures their proper interaction.

It is worth noting that information technologies in Ukraine are actively used in state authorities. However, the concept of «e-government» is somewhat different from the technical use of «high technologies». Such technology helps to transform management mechanisms, forecast the activities of legal entities, etc. A properly established e-governance mechanism in Ukraine enables citizens to provide more efficient services with lower costs and better results.

In connection with the fact that electronic governance is widely used in foreign countries and is characterized by successful practice, it is advisable to consider the experience of these countries with the aim of the possibility of its implementation into domestic legislation.

To begin with, we note that the term «e-government» is not new and is used in various variations. However, if we generalize its definition, it can be noted that e-governance should be understood as the practical activity of public administration bodies, which consists in the mutual exchange of information and services in electronic form with citizens, enterprises, institutions and organizations in order to meet their needs. The purpose of introducing electronic governance is to ensure the principles of transparency, openness of state authorities, wider involvement of individuals in state processes, public initiatives.

As far as foreign experience is concerned, electronic governance is manifested in different forms in different states. In these countries, the evolution of digital technologies took place quite rapidly.

In this regard, the scientist Mauro D. Rios wrote that electronic government is a relatively new direction of managing state processes, which is positive from the point of view of transformational processes in public administration and its structures, adding social value to procedures and services thanks to the introduction and constant adaptation of electronic technologies as the causes of these transformations. The main goal of e-government is electronic interaction between the citizen and the state, the government and other state institutions, the government and citizens, the government and private legal entities.

It is worth noting that over time, newer and more powerful information technologies, which are focused on efficiency, speed and effectiveness, began to be used in foreign countries. Today,

the mutual coordination of electronic management processes at the national, regional and local levels, the increase in the number of electronic administrative services in foreign countries is one of the main directions of the transformation of society.

The purpose of the article is to analyze and study the experience of foreign countries regarding the introduction of electronic government and determine the possibility of its implementation in Ukraine.

Presenting main material. To begin with, let us note that the main direction of digitization of state structures in foreign countries has become the unification of the forces of the national and local bodies of public administration, information technologies and material resources in order to improve the standard of living of society. Based on this, the Organization for Economic Cooperation and Development has developed 12 principles that are the basis for state governments to develop and implement digital government strategies and bring governments closer to citizens and businesses [1].

Let's consider the experience of some foreign countries regarding the implementation of electronic governance and the development of its legal regulation.

Austria. In this state, there is an Open Data Portal, which was introduced by a working group consisting of representatives of state authorities and local self-government. In addition, representatives of private structures, knowledgeable persons in the field of politics, public administration, and representatives of public organizations were involved in the implementation of the reform regarding the introduction of electronic governance. Journalists and scientists also worked on the implementation of electronic governance [4].

Great Britain. In this state, e-governance was introduced a long time ago. This reform consisted, first of all, in establishing cooperation between the public sector and private structures in order to obtain information about legal entities. Thus, the corresponding document on copyright in the information age was issued in 1998.

It should be noted that there is no integral legal basis for the implementation of e-governance in this state. Only a few legal acts have been adopted that regulate certain aspects of the implementation of e-government.

The Freedom of Information Act 2000 was passed on 30 November 2000 and came into full force on 1 January 2005. It gives full statutory rights to any member of the public to request access to information held by the public sector. The main positions of the act: the main aspects of inclusion in the information held by the public sector and in relation to the performance by public figures of their powers; there are cases when the public sector needs to determine the level of access allowed

and provide information with subsequent access to it by other users. The newest Office of Information Commissioners and the new Information Tribunal are being introduced. It is they who regulate the basic rights and duties, regulations regarding the performance of these duties, and work on improving the information system. This act approves a certain list of powers for Parliament and for government departments and local authorities, including points of trust in health care, medical signatures, public museums, libraries and various other organizations in England, Northern Ireland and Wales [2].

A report from the UK's National Audit Office provides that the government has been working on improving its portals since 2002. The government spends approximately £208m (€310m) on the development and improvement of portals annually. At the moment, the government plans to transform the entire lot of existing sites into a single Directgov portal and simultaneously use businesslink.gov.uk in order to give citizens and businesses the opportunity to use services and services more freely. Directgov has been tested and approved by the government and has been implemented for a long time. Thus, today the number of individual government websites has already been reduced and will continue to be reduced until the final functioning of the central portal, which is certainly a bonus for citizens [3].

Canada. An open government portal has been created in Canada. Its purpose is, first of all, the implementation of the principles of transparency and openness of state power, combating corruption, ensuring the realization of the rights and interests of citizens, partnership between the state and civil society [5].

Australia, like Canada, began to develop elements of e-government and systems aimed at supporting it from the 1980s. Attempts to combine various data (registration, assessment, cadastral, etc.) led to the creation of the Land Information System (Land Information System), which were the first electronic systems in Australia and pushed the continent's governmental and non-governmental organizations to work in the direction of developing electronic governance. It is from this moment that Australian government organizations develop and implement their web representations. In 2000, the Government Online Strategy was adopted. From the same time,

the rapid development of state and non-state online services began. This ensured the receipt of high ratings by the United Nations in 2002 [6].

In this country at the end of the 20th century, the active development of the regulatory and legal basis for the introduction of e-governance has begun. Many projects were implemented during this time.

A single website of electronic services of the Australian government (<http://australia.gov.au/>) was developed and implemented, which is still developing today, filled with government services and links to various related services (shown in Fig. 1). Over time, the specified site should become a «starting point» for finding any state electronic service [6].

So, summing up, we can fully agree with O.V. The problem is that the development of e-government legislation is a general tendency to preserve features that depend on political and legal culture. In some states, laws on electronic government have a complex nature of legal regulation. These laws establish the functions of executive authorities in the field of providing public services in electronic form, determine the order of interaction between them regarding the provision of public services, and establish legal mechanisms for ensuring information openness of executive authorities. In other states, e-government is considered only as an opportunity to hold management levers through a system of electronic coding of information and exchange of information and documentation through the Internet system. In addition, these laws establish people's rights to access information about the activities of executive authorities, as well as rights to access information and communication technologies [7].

If we talk about the possibility of implementing foreign e-government experience, it can be noted that in recent years, Ukraine has been rapidly developing the process of providing services in the electronic sphere. Digitization is one of the strategic areas of activity of our country. Each state body has either a division or a person responsible for the digitalization of services. However, today Ukraine has to implement several reforms related to bringing the state closer to international standards regarding electronic governance. In particular, our country needs to significantly improve the material and technical equipment of state structures in order to provide better quality electronic services.

Bibliography:

1. European Commission. The New European Interoperability Framework, 2017. URL: https://ec.europa.eu/isa2/eif_en
2. Акт 2000 «Свобода інформації» «The Freedom of Information Act 2000». URL: www.opsi.gov.uk/acts/acts2000/ukpga_20000036_en_1
3. Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування / авт. кол. : Т. Камінська, А. Камінський, М. Пасічник та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. С. А. Чукут. К., 2008. 200 с. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Zarubizhnij-dosvid-uprovadzhennya-elektronnoho-uryaduvannya.pdf>
4. Open Data Österreich. URL: <https://www.data.gv.at/>
5. Government of Canada. Canada Open Government Portal. URL: <https://search.open.canada.ca/en/sd/>

6. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. Методичні матеріали до навчальної дисципліни: «Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування» / авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін. ; за заг. ред. д.н.держ.упр., проф. С. А. Чукут, к.н.держ.упр. О. В. Загвойської. К., 2010. 166 с. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Krashhi-praktiki-vprovadzhennya-elektronnogo-uryaduvannya_zarubizhnij-dosvid.pdf

7. Декалюк О. В. Концепція електронного урядування в практиці зарубіжних країн. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2020. № 4(115). С. 43–47. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2020/4_2020/10.pdf

УДК 342 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.2>

Дяковський О. С.,
кандидат юридичних наук, докторант
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-3412-9278

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF JUDICIAL PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS DURING MARITAL STATE

У даній статті розглядається питання захисту порушеного, невизнаного, оспорюваного права фізичної особи за допомогою органів судової влади України, досліджено реалізацію способів захисту та процесуальний аспект котрий необхідний для звернення до суду в сучасних умовах. Варто зазначити, що можливість розгляду справи залежить від відкриття провадження у справі котре можливо виключно після дотримання порядку звернення визначеному процесуальним законом. Важливим елементом є також правильний вибір підсудності та підвідомчості справи у відповідності до вимог чинного законодавства України, адже від даного фактору залежить подальший розгляд справи.

Також розглянуто вплив воєнного стану на здійснення правосуддя в Україні та відповідні наслідки котрі свідчать про неможливість розгляду справ у деяких регіонах нашої держави, що впливає на зміну підсудності справ та припинення роботи деяких судів. Даний фактор впливає на затягування розгляду справ та прийняття судових рішень, оскільки потрібен значний час для передачі справ після зміни підсудності та здійснення повторного автоматичного розподілу із визначенням складу суду та призначення судової справи на відповідній стадії процесу. Зміна територіальної підсудності також впливає на неможливість прибуття до суду учасників справи через значну відстань або ведення бойових дій, що призводить до відкладення розгляду справ та необхідністю повторного повідомлення сторін та виклику до суду. В сучасних умовах пришвидшення розгляду справ надало б можливість відновлення порушених прав та їх дотримання в майбутньому, адже через значний проміжок часу порушене право може втратити свою актуальність або буде неефективним через зміну економічних факторів та збільшення інфляції, що може призвести до додаткових судових спорів, які впливають на відновлення права котре було порушено раніше.

Акцентується увага на способу захисту порушених прав та інтересів, пропонується внесення відповідних змін до процесуального законодавства за допомогою якого відбувається судочинство за участю фізичної особи.

Ключові слова: *способи захисту, суд, звернення, підсудність, процесуальне законодавство, захист порушених прав.*

This article examines the issue of protection of the violated, unrecognized, disputed right of an individual with the help of the judicial authorities of Ukraine, the implementation of protection methods and the procedural aspect necessary for applying to court in modern conditions are studied. It is worth noting that the possibility of considering the case depends on the opening of proceedings in the case, which is possible only after compliance with the order of appeal determined by the procedural law. An important element is also the correct choice of jurisdiction and subdepartment of the case in accordance with the requirements of the current legislation of Ukraine, because the further consideration of the case depends on this factor.

The impact of martial law on the administration of justice in Ukraine and the corresponding consequences that testify to the impossibility of hearing cases in some regions of our country, which affects the change of jurisdiction of cases and the termination of the work of some courts, are also considered. This factor affects the delay in the consideration of cases and the adoption of court decisions, as it takes a significant amount of time to transfer cases after a change of jurisdiction and to carry out a repeated automatic distribution with the determination of the composition of the court and the assignment of the court case at the appropriate stage of the process. The change of territorial jurisdiction also affects the impossibility of arriving at the court of the participants of the case due to a significant distance or the conduct of hostilities, which leads to the postponement of the consideration of cases and the need for repeated notification of the parties and summons to the court. In today's conditions, speeding up the processing of cases would provide an opportunity for the restoration of violated rights and their compliance in the future, because after a significant period of time, the violated right may lose its relevance or be ineffective due to changing economic factors and increasing inflation, which may lead to additional litigation that affects to restore the right that was violated earlier.

Emphasis is placed on the method of protection of violated rights and interests, it is proposed to make appropriate changes to the procedural legislation by means of which legal proceedings are conducted with the participation of a natural person.

Key words: *methods of protection, court, appeal, jurisdiction, procedural legislation, protection of violated rights.*

Актуальність дослідження. Захист та відновлення прав як людини так і громадянина здійснюється за допомогою правових механізмів в будь – якій розвиненій державі. У сучасному динамічному суспільстві людина та громадянин в цілому все більше та частіше зустрічається з порушенням своїх прав, їх невизнання чи оспорування, що потребує необхідності їх відновлення в позасудовому порядку та безпосередньо шляхом реалізації судового захисту.

Реалізація способів захисту прав здійснюється шляхом звернення до суду із заявами та скаргами з метою їх відновлення або припинення їх порушення та породжує велику увагу до суб'єктів захисту прав, що свідчить про актуальність даної теми дослідження.

Постановка проблеми. Проаналізувавши нормативно-правові акти, що регулюють коло суспільних відносин у сфері судового захисту порушених прав та інтересів, наукові погляди дослідників та юристів практиків було встановлено необхідність дослідження проблем роботи та функціонування органів судової влади та необхідності внесення змін до національного процесуального законодавства, що зумовлює необхідність дослідження даних проблем.

Стан наукового дослідження. Проблема захисту прав фізичних осіб завжди була та залишається об'єктом підвищеної уваги юристів. Сучасні дослідники приділяють значну увагу проблемним питанням захисту прав. Серед них варто відзначити: А. Баранов, В. Брижко, С. Кириченко, М. Менджук, З. Шевчук. Кожен із них зробив певний внесок у вивчення даного питання, але проблема судового захисту прав потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є висвітлення проблем захисту прав органами судової влади і визначення шляхів їх вирішення, розроблення відповідних рекомендацій. Для досягнення поставленої мети необхідно виділити наступні завдання: розглянути судовий захист порушеного права, дослідити чинники котрі впливають на роботу суду, визначити проблеми та шляхи вирішення захисту прав.

Виклад основного матеріалу. З метою розбудови правової держави Верховною Радою України 28.06.1996 року було прийнято основоположний закон Конституцію України котра має вищу юридичну силу і застосовується по всій території України. Прийняття Конституції України закріпило основоположні права як людини так і громадянина у різних сферах життєдіяльності в тому числі й право на судовий захист.

Відповідно до ч. 1 ст. Конституції України зазначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Наявність національного законодавства породжує правовий механізм захисту прав фізичної особи, що в сукупності складає систему взаємодіючих між собою елементів які в цілому спрямовані здійснити захист порушених прав особи за допомогою уповноважених на органи та застосування заходів реагування до винних осіб.

Варто зазначити, що здійснення права на захист відбувається за допомогою звернення до суду. Кожна особа має право в порядку, встановленому чинним законодавством звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів дане правило закріплено в частині 1 статті 4 Цивільного процесуального кодексу України [3].

Таким чином ключовим фактором для звернення до суду є порушення, права котре може відбуватися у різних формах невизнаних чи оспорюваних прав, що в кінцевому результаті спрямовується на відновлення становища котре існувало до вчинення порушення.

Відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України зазначено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом [2].

В свою чергу реалізація вибору захисту порушеного права залежить від фізичної особи. Чинне національне законодавство не містить вичерпного переліку порушених прав та способів захисту тому ризик реалізації прав покладається безпосередньо на особу котра їх реалізує.

Під способами захисту суб'єктивних прав розуміють закріплені законом матеріально правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника пункт 5.5 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16 [6].

Поряд із захистом права виходячи із дослідження побудови ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України [3] можна спостерігати закріплення захисту інтересу, що є самостійною підставою для звернення до суду виходячи із побудови вказаної правової норми. Тобто

в даному випадку можна спостерігати направлення законодавця у площині не тільки захисту порушеного права а й інтересу, що породжує розширення способі захисту визначених національним законодавством.

Вказана положення також закріплене в рішеннях в рішенні Конституційного суду України від 01.12.2004 року справа № 1-10/2004 зазначено якого зазначено, що поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам [5].

Наявність порушеного права та інтересу зумовлює застосування судового захисту, проте реалізація права на звернення до суду має свій процесуальний аспект котрий полягає в дотриманні форми та змісту позовної заяви, вибору підсудності спору, дотримання строків звернення до суду, сплату судового збору, обґрунтування підстави позову визначення предмету спору та доказів котрі будуть підтверджувати позовні вимоги, здійснення судового розгляду за допомогою стадій судового процесу з отриманням судового рішення котре підлягає апеляційному та касаційному оскарженню.

Поряд із зазначеним Шевчук З.І. розглядає право на судовий захист як суб'єктивне і визначає його як право кожного на відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом з метою захисту гарантованих Конституцією, законами України, а також нормами міжнародного законодавства прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, а також законодавчо закріплена і гарантована можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності та/або необґрунтованості [11, с. 545].

В свою чергу Кириченко С.О., зазначає, що правову державу характеризує насамперед саме «судовий захист фізичних і юридичних осіб, права яких в тій або іншій мірі ущемлені» [9, с. 7].

Крім того, Менджул М.В., зазначає, що право на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону [10, с. 7].

Розглянувши запропоновані визначення можемо зазначити, що судовий захист – це сукупність заходів регламентованих процесуальним законодавством котра здійснюється з метою відновлення порушеного, оспорюваного, невизнаного права та інтересу, що полягає у реалізації права на звернення до суду та отримання відновлення порушеного права за допомогою судового рішення.

Варто зазначити, що Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [4].

Згідно до листа Торгово – промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/02.0-7.1 – ТПП України на підставі ст. 14, 14-1 Закону України «Про торгово промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України засвідчує форс – мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [7].

Таким чином з моменту видання Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [4] на території України почав діяти воєнний стан, який триває до теперішнього часу.

Відповідно до інформації, що розміщена на офіційному сайті Державної судової адміністрації України зазначено, що розпорядженнями Голови Верховного Суду відповідно до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», урахуваючи наявність належних умов для здійснення правосуддя, відновлено територіальну підсудність судових справ 34 судів. Таким чином, станом 04 липня, у зв'язку з неможливістю окремих судів здійснювати правосуддя під час воєнного стану, розпорядженнями Голови Верховного Суду зміненою територіальна підсудність залишається для 98 судів [8].

Зміна територіальної підсудності свідчить про неможливість здійснення правосуддя в регіоні де ведуться бойові дії, що вказує про необхідність додаткового часу для вирішення судових спорів в частині продовження розгляду справи або після перерозподілу справи здійснювати її розгляд спочатку. Вказані обставини ускладнюють звернення до суду за захистом свого права, що вказує про необхідність внесення змін до процесуального законодавства в частині пришвидшеного розгляду справ та полегшення вимог процесуального змісту позовних заяв.

Висновок. Таким чином як висновок слід зазначити, що національним законодавством встановлюється можливість способу захисту

порушеного права за допомогою звернення до суду шляхом відновлення порушеного права та інтересу. Реалізація вибору права та способу захисту, несення ризику застосування прав покладається на особу котра звернулась до суду.

Наявність чинників котрі ускладнюють роботу суду та воєнного стану з урахуванням бойових

дій свідчать про необхідність внесення змін до процесуального законодавства, а саме до Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства в частині спрощення форми та змісту заяв та пришвидшення розгляду справ в точу числі не значної складності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Цивільний процесуальний кодекс : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Законодавство України* : веб-сайт. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 08.07.2022).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 року справа № 1-10/2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 08.07.2022).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76474144> (дата звернення: 08.07.2022).
7. Лист Торгово – промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621c8a543cda9382669631.pdf> (дата звернення: 08.07.2022).
8. Статистична інформація Державної судової адміністрації України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/presentr/news/1291681/> (дата звернення: 08.07.2022).
9. Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / С. О. Кириченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2001. 20 с. С. 7.
10. Менджул М. В. Судовий захист прав та інтересів громадян. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2013. 212 с.
11. Шевчук З. І. Право на судовий захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. 2012. № 24. С. 545–552.

УДК 343.988

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.3>**Zabarnyi M. M.,**

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Criminal Justice

State Tax University

ORCID: 0000-0001-9589-8762

THE ROLE OF CRIMINOLOGY ANALYSIS AND CRIMINAL ANALYSIS IN CRIME PREVENTION

РОЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

In the article, the author considered the concept, types and relationship of criminological and criminal analysis. It was determined that the criminological analysis of crime is a research procedure that consists in identifying, collecting, describing, explaining, evaluating criminological information about the state and other indicators of crime, as well as the processes and phenomena that determine it and are factors of obstruction. It is noted that the results of crime analysis are essential for the formation of almost all parameters of the crime prevention system. At the same time, criminological analysis of crime acts as the content and form of implementation of information and analytical support of anti-criminal activities. The latter involves the availability of information about the state, dynamics, structure of crimes, the influence on crime of the socio-economic and political state of the state, activities of crime prevention entities, etc.

As for criminal analysis, it is the mental and analytical activity of law enforcement officers, which consists in checking and evaluating information, its interpretation, establishing connections between data obtained in the process of investigation and relevant for criminal proceedings, with the purpose of their use by law enforcement agencies and the court, further operational and strategic analysis.

It was determined that criminological information as a certain social form of movement of matter in all its varieties should be used as a complete information system, as a means of meeting the needs of criminological practice, law enforcement, judicial and law-making activities. One of the main sources of criminological information is state statistics, and especially its criminal law section. Criminal statistics are the main source of research that allows you to identify patterns and trends in crime and give them a quantitative assessment.

Key words: *criminal offense, criminological analysis, criminal analysis, methodology, tactics, crime.*

У статті автором розглянуто поняття, види та співвідношення кримінологічного і кримінального аналізу. Визначено, що кримінологічний аналіз злочинності – це дослідницька процедура, що полягає у виявленні, збиранні, описанні, поясненні, оцінці кримінологічної інформації щодо стану та інших показників злочинності, а також процесів і явищ, що її детермінують та є чинниками обструкції. Зазначено, що результати аналізу злочинності мають суттєве значення для формування практично всіх параметрів системи запобігання злочинності. Кримінологічний аналіз злочинності при цьому виступає змістом й формою реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення антикримінальної діяльності. Останнє передбачає наявність інформації про стан, динаміку, структуру злочинів, вплив на злочинність соціально-економічного, політичного стану держави, діяльність суб'єктів запобігання злочинності тощо.

Що стосується кримінального аналізу, це мисленнєво-аналітична діяльність працівників правоохоронних органів, що полягає у перевірці та оцінці інформації, її інтерпретації, встановленні зв'язків між даними, що отримуються у процесі розслідування та мають значення для кримінального провадження, з метою їх використання правоохоронними органами та судом, подальшого проведення оперативного і стратегічного аналізу.

Визначено, що кримінологічна інформація як певна соціальна форма руху матерії в усіх її різновидах має використовуватися як цілісна інформаційна система, як засіб забезпечення потреб кримінологічної практики, правоохоронної, судової та законотворчої діяльності. Одним з основних джерел кримінологічної інформації виступає державна статистика і особливо її кримінально-правовий розділ. Кримінальна статистика – головне джерело дослідження, що дозволяє виявляти закономірності і тенденції злочинності, давати їм кількісну оцінку.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, кримінологічний аналіз, кримінальний аналіз, методика, тактика, злочинність.*

It is difficult to overestimate the social harmfulness of crime, taking into account its characteristics such as transnationality, latency,

dynamic rates of growth and transformations, anonymity, scale of consequences, etc. An analysis of preventive activities of law enforcement agencies

of foreign countries in the field of combating crime indicates its insufficient effectiveness.

This is confirmed by the uncontrolled development of methods of committing crimes using cyberspace, such as the spread of computer viruses, fraud with plastic payment cards, theft of funds from bank accounts, theft of computer information and violation of the rules for operating automated electronic computing systems, and this is far from a complete list of criminal offenses. In this regard, there was an urgent need for law enforcement agencies to reorganize and improve crime prevention methods.

Criminal analysis and criminological analysis became one of such methods for the application of modern technologies in the field of preventing and countering criminal offenses and making the most optimal decisions at the same time [2, p. 175–176].

Along with that, today there are still many problematic issues related to the definition and unified understanding of the concept, types, relationship of criminal and criminological analysis, regulatory and legal regulation of its use in crime prevention, use of the results (products) of such analysis, etc.

Problems of the relationship between criminological analysis of crime and criminal analysis are a constant object of research by leading criminological scientists of both our country and their foreign colleagues. Among domestic researchers, such scientists as O.M. Bandurka, E.M. Blazhivskiy, V.V. Golina, S.F. Denisova, O.M. Dzhuzha, V.M. Dryomin, A.P. Zakaliuk, O.G. Kalman, O.M. Litvinov, V.M. Trubnikov, I.S. Yakovets and many others.

Information is material from various sources, including observations, reports, hearsay, and other sources. The information itself can be true or false, reliable or unreliable, confirmed or unconfirmed, relevant or irrelevant.

Informational value is a property that is established by the presence of a possible influence on the adoption of a relevant decision. Information evaluation criteria should be based on the adequacy of tasks that arise in each specific case and are of a strategic nature.

Analysis (from the Greek – decomposition) in a strictly logical sense means the dismemberment of the subject of knowledge, the abstraction of its individual aspects. In science, it is used as a method that includes the study of a subject with the help of an imaginary or real dissection of it into constituent elements (parts of an object, its features, properties, relations). Each of the selected parts is analyzed separately within the framework of a single whole, with subsequent comparison on the generalization.

Criminological analysis of crime is a research procedure that consists in identifying, collecting, describing, explaining, evaluating criminological information about the state and other indicators of crime, as well as processes and phenomena that determine it and are factors of obstruction.

Carrying out analysis and forecasting of crime is one of the main directions of implementation of the police function in relation to the organization of information and analytical support for law enforcement, criminal and preventive activities.

The results of crime analysis are essential for the formation of almost all parameters of the crime prevention system. At the same time, criminological analysis of crime acts as the content and form of implementation of information and analytical support of anti-criminal activities. The latter involves the availability of information about the state, dynamics, structure of crimes, the influence on crime of the socio-economic and political state of the state, activities of crime prevention entities, etc.

Types of criminological analysis:

1. By nature: 1) applied (operational, planning, monitoring); 2) research.
2. By orientation: 1) linear (single object); 2) comparative; 3) complex.
3. By time dimension: 1) current; 2) retrospective; 3) prospective (prognostic).

The subject of criminological analysis of crime includes:

1) crime, its state, level, structure, dynamics, territorial distribution (geography), ecology, topography, price;

2) characteristics of certain types of crimes, distinguished according to certain criminal law and criminological features – the generic object of the offense, the nature of the criminal acts, the composition of the crime, the circumstances of its commission (place, time, method, etc.), the form of guilt, the characteristics of the subject of the commission crime (gender, age, profession, previous criminal experience, etc.), complex criminological grounds (method, motive, personality traits, etc.);

3) determinants of crime, which are understood as its causes, conditions and other factors of an economic, social-psychological, demographic, political, organizational-management, legal, natural nature, with which it is somehow connected. It is the determinants of crime that are the main object of influence of anti-criminal measures produced by the science of criminology and aimed at combating crime and preventing criminal offenses;

4) the identity of the criminal. Objectively existing social contradictions in society determine crime through the prism of individual, personal. It is the shortcomings of human psychology and psyche that make, according to Yu.M. Antonyan «... external circumstances are determinants of crime» [1, p. 65]. At the same time, personality is formed under the influence of these circumstances and reacts to them, which determines the socio-biological beginning of criminal offense and crime. Thus, the criminological analysis of the individual and the flaws in its structure determines the identification of the deep determinants of crime in general, individual groups of crimes, as well as the possi-

bility of developing adequate preventive measures of social and psychological direction. at the same time, for analytical purposes, the distribution of persons who have committed criminal offenses is carried out according to socio-demographic, criminal law and criminological characteristics (gender, age, social status, marital status, level of education, disabilities of mental development, addiction to narcotic drugs, alcohol, etc.);

5) latent crime: level, dynamics, structure and other indicators;

6) victimization: state and trends;

5) background phenomena for crime – such deviant forms of behavior that are closely related to crime and its determinants. Prostitution, drug addiction (narcotization), alcoholism (alcoholization), suicides, illegal migration, racism, xenophobia, and other immoral phenomena are considered to be among them. the inclusion of these phenomena in the subject of criminological analysis of crime is largely determined by a number of the following circumstances: firstly, being forms of behavior deviating from the norm, they have common sources of origin with crime and can themselves be criminogenic factors; secondly, in some cases background phenomena differ from crimes only by minor formal features. Taking into account these factors, the criminological analysis of background phenomena for crime is a prerequisite for ensuring the completeness and objectivity of the analysis of crime itself.

Objective analysis of the above-mentioned phenomena takes place on the basis of their reflection in information models. the formation of the latter is carried out using a scientifically based set of methods.

As for criminal analysis, it is the mental and analytical activity of law enforcement officers, which consists in checking and evaluating information, its interpretation, establishing connections between data obtained in the process of investigation and relevant for criminal proceedings, with the purpose of their use by law enforcement agencies and the court, further operational and strategic analysis.

By its nature, criminal analysis can be general or specialized. General criminal analysis focuses on a wide range of criminal activities, usually in the area of small agencies or jurisdictions. Specialized criminal analysis is designed for a specific type of criminal activity or target, such as narcotics, industrial espionage, or organized crime.

It is worth noting that criminal analysis has tactical and strategic applications. Tactical criminal analysis is aimed at short-term law enforcement tasks or criminal proceedings that are directly investigated. It provides for immediate actions – detaining persons, imposing an arrest, seizing objects or documents, etc.

Strategic criminal analysis is used to solve larger-scale long-term problems and goals, in particular, to identify major figures of the criminal world or

syndicates, forecast the growth of types of criminal activity and establish priorities for the activities of law enforcement agencies [3, p. 56].

Criminal analysis is an activity related to the collection, analysis and generalization of operational information and risk assessment for making management decisions in the field of detection, investigation and prevention of criminal offenses.

It is appropriate to add that the criminal analysis includes two components:

1) analysis (properly, analytical procedures);

2) risk assessment (operational and prognostic component).

In the practice of Europol, the police authorities of the EU member states use two methods of criminal analysis:

1) ilp (intelligence led policing) – police activity guided by analytics;

2) socta (serious and organized crime threat assessment) – assessment of threats of serious crimes and organized crime. mixed, criminal and criminological analysis.

Criminal analysis according to the ilp method – actions aimed at identifying and accurately determining the relationships between information about the occurrence of a crime (crimes), persons allegedly involved (accomplices) in its commission. used in the process of investigating criminal offenses, developing tactical and strategic principles for reducing the crime rate of the territory (partially implemented in the project of the specialized ricas system).

Types of ilp analysis

1) operational: within the scope of the investigation of the criminal proceedings regarding the structure of the criminal justice system, its quantitative and qualitative characteristics;

2) tactical: analysis of the criminogenic situation in the territory for a certain period of time in connection with the activities of the police; detection of correlates;

3) strategic: establishing trends, patterns of spread of criminal practices on a wider territory, forecasting.

The socta analysis methodology covers the study of 8 subtypes of organized crime:

– cybercrime;

– drug crime;

– illegal transportation of persons across the border (illegal migration);

– human trafficking;

– organized general criminal self-interested crime;

– online trade in «illegal goods and services»;

– laundering of «dirty» money;

– forgery of documents.

In the process data, the following are evaluated:

a) threats to the state, the EU;

b) opportunities created by criminals to facilitate criminal activities;

c) vulnerabilities in the mechanism of criminal activity.

The subject of social analysis is:
– the current state and trends of crime and certain ongoing crimes (category «polycriminality»);
– crime factors, their dynamics;
– factors affecting the effectiveness of law enforcement agencies.

Therefore, criminological information as a certain social form of movement of matter in all its varieties

should be used as a complete information system, as a means of meeting the needs of criminological practice, law enforcement, judicial and law-making activities. One of the main sources of criminological information is state statistics, and especially its criminal law section. Criminal statistics are the main source of research that allows you to identify patterns and trends in crime and give them a quantitative assessment.

Bibliography:

1. Антонян Ю. М. Криминология : избр. лекции. М., 2004. С. 65.
2. Деревягин О. О. Перспективи застосування методик кримінального аналізу у протидії кіберзлочинам. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 листопада 2017 р.). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 175–176.
3. Користін О. Є., Албул С. В., Холостенко А. В. та ін. Основи кримінального аналізу : посіб. з елементами тренінгу. Одеса : ОДУВС, 2016. 112 с.

УДК 343.9.01

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.4>**Zadereiko S. Yu.,**

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Constitutional
and Administrative Law*Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman*

ORCID: 0000-0002-0336-0023

Vitiuk D. L.,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theoretical and Legal Disciplines

State Tax University

ORCID: 0000-0002-3457-9984

**ANTI-CORRUPTION IN FOREIGN COUNTRIES:
THE GENESIS OF LEGISLATIVE DEVELOPMENT****ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ:
ГЕНЕЗА ЗАКОНОДАВЧОГО РОЗВИТКУ**

The article is devoted to the study of trends in the development of legislation of foreign countries in the field of combating corruption. It is emphasized that the fight against corruption abroad is carried out by various methods of punitive and preventive nature. Punitive, criminal and legal methods used in all countries of the world to combat various manifestations of corruption do not lose relevance, as evidenced by the legislative experience of foreign countries in recent years. No less important is the prevention of corruption in the public and private spheres, the formation of anti-corruption culture in society. All over the world, anti-corruption legislation is aimed at legal support for solving such tasks as preventing (primary and secondary) acts of a corruption nature, punishment for corruption as for unlawful action (a set of acts). It has been proven that the influence on the formation of European law has exerted and continues the approach developed in Anglo-American theory, which has undoubtedly influenced the wording of standards fixed in international conventions and treaties, especially in terms of the use of the institution of civil confiscation. It is established that a special place among anti-corruption acts is the legislation on protection and encouragement of persons reporting on the facts of corruption, which in some states has already firmly entered the arsenal of measures aimed at preventing corruption (USA (Sarbanes Law – Oxley and Dodd-Franko Law), Romania, Republic of Korea), and in others it is just beginning to form (Belarus, Kazakhstan).

Based on the analysis of the main directions of criminal policy of a number of states in the field of combating corruption, the main trends in the development of legislation of these countries are identified. First of all, we should talk about the establishment of a legal definition of corruption acts, the development of a list of such acts and their differentiation in separate chapters (sections) of national criminal laws. Lawmakers of other countries change the approach to defining “corruption crime” in the context of criminal codes, establishing in special anti-corruption laws an exhaustive list of “corruption offenses.” As an example, we can give the Law of Belarus on the fight against corruption. Still, the attention of the legislators of the CIS member states to the criminalization of new anti-corruption criminal acts in the direction of recommendations of international anti-corruption standards does not diminish.

Key words: *legislation, counteraction, corruption, corruption crime, corruption offense.*

Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку законодавства зарубіжних країн у сфері протидії корупції. Наголошено, що протидія корупції за кордоном здійснюється різноманітними методами карального і профілактичного характеру. Каральні, кримінально-правові методи, що застосовуються у всіх державах світу для боротьби з різними проявами корупції, не втрачають актуальності, про що свідчить законодавчий досвід зарубіжних країн останніх років. Не менш важливу роль відіграє профілактика корупційної діяльності в публічній і приватній сферах, формування антикорупційної культури в суспільстві. У всьому світі антикорупційне законодавство націлене на юридичне забезпечення вирішення таких завдань, як запобігання (первинне і вторинне) діянь корупційного характеру, покарання за корупцію як за протиправне діяння (сукупність діянь). Доведено, що вплив на формування європейського законодавства чинив і продовжує чинити підхід, вироблений в англо-американській теорії, що вплинула безсумнівно і на формулювання стандартів, закріплених у міжнародних конвенціях і договорах, особливо в частині, що стосується використання інституту цивільної конфіскації. Встановлено, що особливе місце серед антикорупційних актів займає законодавство про захист та заохочення осіб, що

повідомляють про факти корупції, яка в одних державах вже міцно увійшла в арсенал заходів, спрямованих на запобігання корупції (США (Закон Сарбейнса – Окслі і Закон Додда – Франка), Румунія, Республіка Корея), а в інших тільки починає формуватися (Білорусь, Казахстан).

На основі аналізу основних напрямків кримінальної політики ряду держав у сфері протидії корупції виділено основні тенденції розвитку законодавства цих країн. Насамперед, слід говорити про встановлення легальної дефініції корупційних діянь, про розробку переліку таких діянь та їх диференціації в окремих главах (розділах) національних кримінальних законів. Законодавці інших держав змінюють підхід до визначення «корупційний злочин» у контексті кримінальних кодексів, встановлюючи в спеціальних антикорупційних законах вичерпний перелік «корупційних правопорушень». Як приклад можна навести Закон Білорусії про боротьбу з корупцією. Як і раніше не слабшає увага законодавців держав – учасників СНД до криміналізації нових антикорупційних кримінальних діянь у руслі рекомендацій міжнародних антикорупційних стандартів.

Ключові слова: законодавство, протидія, корупція, корупційний злочин, корупційне правопорушення.

Combating corruption abroad is carried out by various punitive and preventive methods. Punitive, criminal law methods used in all countries of the world to combat various manifestations of corruption do not lose their relevance, as evidenced by the legislative experience of foreign countries in recent years. An equally important role is played by the prevention of corruption in the public and private spheres, the formation of an anti-corruption culture in society.

All over the world, anti-corruption legislation is aimed at legally ensuring the solution of such tasks as prevention (primary and secondary) of acts of a corrupt nature, punishment for corruption as an illegal act (set of acts). Despite the fact that the array of anti-corruption legislation is extremely large and varies from state to state, several general blocks of sectoral anti-corruption acts can be identified:

– criminal legislation (Criminal Code), which includes norms on the responsibility of individuals and legal entities for actively and passively receiving illegal benefits, bribing foreign officials, trading in influence, laundering criminal proceeds, etc., as well as separate criminal legal acts issued along with codes (Australia, Germany, Italy, Canada, USA, France, etc.) or without such codes (Great Britain, Ireland). For example, the British Bribery Act of 2010 [1] was completely innovative, especially in terms of criminal liability of legal entities, and in terms of requirements it is recognized as much stricter than the OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Officials in the Implementation of International Commercial Transactions, as it does not establish a statute of limitations for criminal prosecution and does not contain any prescriptions regarding immunity from criminal prosecution for either members of parliament, judges or prosecutors [2];

– legislation regulating the sphere of private law, which provides for sanctions for corruption offenses related to auditing, corporate ethics, etc. (Australia, Brazil, Great Britain, Italy, Canada, Slovenia, USA, South Africa);

– legislation regulating the interaction of state authorities and non-state institutions, in particular lobbying;

– legislation regulating issues of the public sphere, namely electoral law [3], civil service, conflict of interests (Australia, Great Britain, Georgia, Moldova, Republic of Korea, USA, France, Czech Republic, etc.). These laws often apply not only to civil servants, but also to top managers of state-owned companies. Thus, in accordance with the Law of the French Republic on the transparency of public life dated October 11, 2013 [4], the heads and managers of public institutions of an industrial and commercial nature are required to annually submit to the Higher Body for the Transparency of Public Life a declaration of conflict of interests and property status, which includes income and expenses for the reporting period. This requirement also applies to shareholder groups with the majority participation of the state and local collectives. The draft of the new French law on transparency, the fight against corruption and the modernization of the economy [5], published March 30, 2016, aimed at further strengthening the fight against corruption and provides for: the organization of a special service responsible for preventing corruption and providing assistance in its detection; creating a register of lobbyists; protection and financing of informants, etc.

Another block is the anti-money laundering legislation, which is also successfully applied to the proceeds of international and national corruption. The analysis of foreign legislation provides grounds for the conclusion that in recent years not only states belonging to the family of common law, but also countries traditionally belonging to the continental legal system, use the norms of criminal, criminal procedural and civil procedural legislation for the purpose of freezing, arresting and confiscating the proceeds obtained from the laundering of corruption. This is primarily due to the fact that many states are changing their legislation in this area with the aim of unifying it to facilitate further use.

At the same time, the approach developed in the Anglo-American theory had and continues to influence the formation of European legislation, which undoubtedly influenced the formulation of standards enshrined in international conventions and treaties, especially in the part related to the use of the institution of civil confiscation.

The publication of complex acts in certain states, in which the legislator tried as much as possible to cover the public and private spheres of state life, attracts attention: the Italian Laws on the Prevention of Corruption and the Fight against Lawlessness in the State Administration of 2012 and on Crimes Against State Administration, Mafia Associations type and erroneous reporting of 2015 [6]; the Slovenian Law on Integrity and Countering Corruption of 2010 [7]; laws of EAEU member states – Law of the Republic of Belarus dated July 15, 2015 No. 305-Z “On Combating Corruption” [8] (hereinafter – Law of Belarus on Combating Corruption), Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V ZRK “On Combating Corruption” [9] (hereinafter – the Law of Kazakhstan on Combating Corruption), etc.

A special place among anti-corruption acts is occupied by the legislation on the protection and encouragement of persons who report facts of corruption, which in some states has already firmly entered the arsenal of measures aimed at preventing corruption (USA (Sarbanes-Oxley Act and Dodd-Frank Act), Romania, Republic of Korea), and in others it is just beginning to form (Belarus, Kazakhstan).

Analysis of the main directions of the criminal policy of a number of states in the field of anti-corruption makes it possible to highlight the main trends in the development of legislation in these countries. First of all, we should talk about establishing a legal definition of corrupt acts, about developing a list of such acts and their differentiation in individual chapters (sections) of national criminal laws.

The 2004 Law on Prevention and Combating Corruption [10] in one of the BRICS countries – the Republic of South Africa – increased responsibility for corruption and other crimes related to corruption. The law includes the general concept of “corruption” as a crime and in the following regulations specifies the content of corrupt activities depending on the circle of persons and prohibited acts committed by: 1) certain persons (state employees, foreign public officials; agents; deputies of the legislative body; employees of judicial and investigative bodies); 2) in connection with the provision or receipt of improper remuneration; 3) in connection with specific issues (testimony and evidence in court proceedings; contracts; public procurement and tenders; auctions; sports competitions; gambling; 4) in connection with a possible conflict of interest and other unacceptable activities (acquisition of private interest in a contract, agreement or investment of a state body; intimidating a witness; obstructing the investigation of a crime).

In addition, this law contains a number of other security measures, including those related to the preservation of property, which can probably become the subject of confiscation. In addition, with the aim of imposing certain restrictions, a register open to the public, controlled by the Ministry

of Finance of South Africa, was established, containing information on individuals and companies found guilty of corrupt activities related to tenders and contracts.

Under threat of criminal punishment, officials are required to report to the police all acts of a corrupt nature that are or may be subject to the Law of 2004. Similar to the anti-corruption legislation of other foreign countries, the South African Law of 2004 is extraterritorial in nature. In the national legislation of individual CIS member states, as a rule, there is no single definition of the crime of corruption, and its definition is formulated by enumerating an exhaustive list of actions carried out by a person using his official position and (or) with the aim of obtaining benefits for himself or third parties. Legislators of one group of states make an attempt to define the “crime of corruption” directly within the criminal legislation (for example, Kazakhstan). There is also a broader approach, according to which corruption crimes are recognized as any intentional actions of officials aimed at illegally obtaining and providing material benefits and other advantages (in particular, Kyrgyzstan).

In the criminal laws of some CIS countries, the concept of a corruption crime is derived by the legislator grouping separate components of corruption acts into separate chapters based on the characteristics of official crime (Azerbaijan, Moldova).

Legislators of other countries are changing the approach to defining “corruption crime” in the context of criminal codes, establishing an exhaustive list of “corruption offenses” in special anti-corruption laws. As an example, the Law of Belarus on the fight against corruption can be cited. As before, the attention of the legislators of the CIS member states to the criminalization of new ones is not weakening anti-corruption criminal acts in line with the recommendations of international anti-corruption standards.

Developing such a complex problem, some countries have already resorted to criminalization as a finished form of bribery – promises and offers of improper advantages. For example, in the Criminal Code of Azerbaijan (Article 311 “Receiving a bribe (passive bribery)”, Article 312 “Giving a bribe (active bribery)”) and the Criminal Code of Moldova (Article 333 “Receiving a bribe”, Article 334 “Giving a bribe”) responsibility for the offer of any or material benefits or the promise (certification) of receiving them, firstly, is fixed in the provisions of the relevant criminal law norms and, secondly, is included in the concepts of “receiving a bribe” and “giving a bribe” [11]. In the criminal legislation of other states, the possibility of criminalizing the offer and promise of a bribe still remains only at the level of scientific or legislative discussion, which may be due to difficulties in law enforcement practice [12].

Within the recommendations of the 2003 UN Convention against Corruption on the need to criminalize illegal enrichment (Article 20), the Criminal

Code of the Republic of Moldova dated April 18, 2002 No. 985-XV (Article 3302) is the “pioneer” in recognizing illegal enrichment as a criminal act (Illegal Enrichment”) [13] and the Criminal Code of the Kyrgyz Republic dated October 1, 1997 No. 68 (Article 308-1 “Illegal Enrichment”) [14]. At the same time, the legislation of each of the mentioned countries, taking into account national legal principles, defines aspects of such criminalization in different ways [15]. It should be noted that modern international anti-corruption standards [16] approve and recommend the criminalization of acts of legal entities. This institution is

included in the criminal legislation of only two CIS member states. For example, in Azerbaijan, criminal legal measures applied to legal entities are provided for in the General Part of the Criminal Code and in the criminal legal sense are considered as other criminal legal measures [17]. Another area of criminalization of the institution of criminal liability of legal entities can be traced in the criminal legislation of Moldova, where, along with natural persons, legal entities are recognized as the subjects of a crime, and the specifics of the appointment of certain types of punishment are provided for them.

Bibliography:

1. Bribery Act 2010. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents> (дата звернення: 03.09.2021).
2. Report from the Commission to the Council and the European Parliament EU Anticorruption Report. Brussels, 3.2.2014 COM(2014) 38 final. URL: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/organized-crime-and-humantrafficking/corruption/docs/acr_2014_en.pdf (дата звернення: 03.09.2021).
3. LEI COMPLEMENTAR Nº 135, DE 4 DE JUNHO DE 2010. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/LCP/Lcp135.htm (дата звернення: 03.09.2021).
4. LOI n° 2013-907 du 11 octobre 2013 relative à la transparence de la vie publique (rectificatif). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000028266747&fastPos=1&fastReqId=908075337&categorieLien=id&oldAction=rechTexte> (дата звернення: 03.09.2021).
5. PROJET DE LOI relatif à la transparence, à la lutte contre la corruption et à la modernisation de la vie économique. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/14/projets/pl3623.asp> (дата звернення: 03.09.2021).
6. LEGGE 6 novembre 2012, n. 190. Disposizioni per la prevenzione e la repressione della corruzione e dell’illegalità nella pubblica amministrazione. (12G0213) // (GU n. 265 del 13-11-2012); LEGGE 27 maggio 2015, n. 69 Disposizioni in materia di delitti contro la pubblica amministrazione, di associazioni di tipo mafioso e di falso in bilancio. (15G00083) (GU Serie Generale n.124 del 30-5-2015). URL: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/05/30/15G00083/sg> (дата звернення: 03.09.2021).
7. Закон о integriteti in preprečevanju korupcije (uradno prečiščeno besedilo) (ZIntPKUPB2) (Ur.l. RS, št. 69/2011); Закон о spremembah in dopolnitvah Zakona о integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK-B) (Ur. l. RS, št. 43/2011); Закон о spremembah in dopolnitvah Zakona о integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK-B) (Ur. l. RS, št. 43/2011); Закон о spremembah in dopolnitvah Zakona о integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK-A) (Ur. l. RS, št. 26/2011); Закон о integriteti in preprečevanju korupcije (Ur. l. RS, št. 45/2010).
8. Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=12551&p0=H11500305&p1=1&p5=0> (дата звернення: 03.09.2021).
9. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z150000410> (дата звернення: 03.09.2021).
10. Prevention and Combating of Corrupt Activities Act (12 of 2004). URL: <http://www.gov.za/documents/prevention-and-combating-corrupt-activities-act-0> (дата звернення: 03.09.2021).
11. Семикіна О. І. Кримінальне законодавство про злочини корупційної спрямованості: проблеми та перспективи вдосконалення. *Взаємодія органів державної влади при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного російського вченого Миколи Сергійовича Алексєєва (Москва, 23 жовтня 2014 р.). М., 2014. С. 194–198.
12. Сидоренко Е. Л. Конвенція ОЕСР по боротьбі з підкупом іноземних посадових осіб при здійсненні міжнародних комерційних угод та перспективи вдосконалення кримінального законодавства. *Міжнародне кримінальне право і міжнародна юстиція*. 2013. № 1. С. 13–18.
13. Registrul de Stat al Actelor Juridice al Republicii Moldova. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 03.09.2021).
14. Министерство юстиции Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/568?cl=ru-ru> (дата звернення: 03.09.2021).
15. Семькина О. И. Современные тенденции развития уголовного законодательства о преступлениях экономической направленности (сравнительно-правовое исследование). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2014. № 2. С. 327–338.
16. Конвенція ООН про кримінальну відповідальність за корупцію від 27 січня 1999 р. (ст. 18). 2009. № 20.
17. Розділ IV гл. 15-2 «Кримінально-правові заходи, що застосовуються щодо юридичних осіб» Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки від 30 грудня 1999 г. № 787-IQ. Законодавство країн СНД. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2670 (дата звернення: 03.09.2021).

УДК 34.05

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.5>

Захарченко П. П.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-4968-9844

ЗВІРСТВА – ОДНА ІЗ ОЗНАК ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ РОСІЙСЬКОГО АВТОРИТАРИЗМУ

ATROCITIES ARE ONE OF THE SIGNS OF THE HISTORY OF THE FORMATION OF RUSSIAN AUTHORITARIANISM

На основі документальних джерел, висновків авторитетних учених із числа істориків, філологів, лінгвістів у статті здійснено історично-правовий аналіз історії злочинів як проти власного, так і українського народів, здійсненого російським авторитаризмом з доби Руської держави до нинішньої епохи. Замість юридично визначених понять злочин чи кримінальне правопорушення автор застосовує таке поняття як звірства, котре, на його думку, має визначальний характер для оцінки соціальної девіації політичного режиму країни, яка є вічним сусідом України. Автор дотримується ідеї, закладеної в XIX ст. російським вченими щодо різноманітних шляхів формування етносів, які колись називалися малоросійським і великоросійським, що, відповідно, є українцями і росіянами. Усі намагання поєднати два народи терміном «братські народи» не витримують жодної критики.

Істотні цивілізаційні відмінності між пращурами українців і автохтонами сучасної європейської частини Росії автор знаходить в літописі Нестора Літописця, роботах істориків радянської доби, насамперед у висновках Героя соціалістичної праці, академіка Б. Рибаківа, який прийшов до таких висновків порівнюючи соціальний та економічний стан розвитку Півночі і Півдня Руської держави.

Автор доводить, що звірства московитів, з часом росіян є явищами закономірного характеру як у добу Середньовіччя, так і у Новий та Новітній період історії. У XX ст. девіантна поведінка червоноармійців, енкаведистів масово фіксується не лише на території радянського Союзу, а й в умовах Другої Світової війни експортується в країни Східної та Центральної Європи, проте так і не була засуджена ні на політичному, ні на юридичному рівнях.

У висновку статті автор висловлює сподівання, що саме відсутність системної юридичної оцінки радянських воєнних злочинів з боку країни переможниці у Другій Світовій війні стала основою для вирощування в сучасній Російській Федерації уявлення про абсолютну праведність власної історії та відкрила шлях для виявлення в «усій криві» соціальної девіації російського агресора в Україні нині. Переконали, що звірства, вчинені російським агресором в 2022 р. в Україні, стануть об'єктом розгляду в міжнародному суді, а кожен суб'єкт злочинів проти українського народу буде покараний.

Ключові слова: *звірства, воєнні злочини, червоноармійці, російський авторитаризм, націоналісти, Друга світова війна, девіація.*

On the basis of documentary sources, the conclusions of authoritative scholars from among historians, philologists, and linguists, the article provides a historical and legal analysis of the history of crimes both against its own and Ukrainian peoples, committed by Russian authoritarianism from the era of the Russian state to the present era. Instead of the legally defined concepts of crime or criminal offense, the author uses such a concept as atrocities, which, in his opinion, has a defining character for assessing the social deviation of the political regime of a country that is an eternal neighbor of Ukraine. The author adheres to the idea established in the 19th century by Russian scientists regarding various ways of formation of ethnic groups, which were once called Little Russian and Great Russian, which, respectively, are Ukrainians and Russians. All attempts to connect the two peoples with the term «fraternal peoples» cannot withstand any criticism. The author finds significant civilizational differences between the ancestors of Ukrainians and the autochthons of the modern European part of Russia in the annals of Nestor Litopyst, the works of historians of the Soviet era, primarily in the conclusions of the Hero of Socialist Labor, Academician B. Rybakov, who came to such conclusions by comparing the social and economic state of development of the North and the South of the Russian state. The author proves that the atrocities of the Muscovites, and eventually of the Russians, are phenomena of a regular nature both in the Middle Ages and in the New and Modern periods of history. In the 20th century the deviant behavior of Red Army soldiers and Enkavedists was recorded en masse not only on the territory of the Soviet Union, but also during the Second World War was exported to the countries of Eastern and Central Europe, but it was never condemned either at the political or legal levels. In the conclusion of the article, the author expresses the hope that precisely the lack of a systematic legal assessment of Soviet war crimes by

the victorious countries in the Second World War became the basis for the cultivation in the modern Russian Federation of the idea of the absolute righteousness of its own history and opened the way for the identification of social deviation in «all its glory» the Russian aggressor in Ukraine today. I am convinced that the atrocities committed by the Russian aggressor in 2022 in Ukraine will be the subject of consideration in the international court, and every subject of crimes against the Ukrainian people will be punished

Key words: *atrocities, war crimes, Red Army men, Russian authoritarianism, nationalists, World War II, deviation.*

Історія звірств (*звірство* – надзвичайна жорстокість, лють) московської орди сягає глибокої давнини. Почасти, складається стійке враження, що соціальна девіація сусіднього з нами народу укорінена у його генетичну структуру. Він інший, і нам це нарешті треба усвідомити, а не продовжувати користуватися заскоружлими, проте зручними (бо так нас учили в школі, – *авт.*) наративами радянської партійної науки. Про це заявляли вчені із числа російських істориків і лінгвістів ще на початку ХХ ст. Чи не найкращим донині знавцем історії становлення російської мови вважається професор А. Шахматов, який стверджував: «... объединение так называемых **украинцев** с великорусами (*Авт.* – росіянами) термином «русский» не может свидетельствовать об общем их происхождении в доисторическую эпоху... Я самым решительным образом подчеркиваю, что исконное единство малорусов и великорусов я не основываю на общем их имени: политические и культурные имена могут объединять совершенно различные по происхождению этнические группы» [1, с. 11–12].

Висновок про відмінність етнічного походження українців і росіян зробив знаний у Росії і за її межами славіст-філолог, історик, основоположник історичного вивчення російської мови. Суголосність з його словами підтверджу низкою свідчень та історичних фактів, які давно потребували публічного розголосу.

Чи не першу відомість у цьому сенсі надає руський літописець Нестор, перу якому належить життєпис «Повість минулих літ» – літописне зведення, складене в Києві в ХІ – на початку ХІІ століття. Із почуття політичної коректності до російського народу, абзац, що нижче зачитую, рідко використовувався в історіографії, але він промовисто свідчить про сприйняття київським літописцем пращурів наших північних сусідів як, м'яко кажучи, племен, далеких від цивілізації: «А радимичі, і в'ятичі, і сіверяни (*Авт.* – племена, що розселялися за межами Залісся, здебільшого територія сучасної європейської частини Російської Федерації) один обичай мали: жили вони в лісі, як ото *всякий звір*, їли все нечисте, і срамослів'я (*Авт.* – брутальщина, нецензурщина, лайка) [було] в них перед батьками і перед невістками. Сей же обичай держали і кривичі (*Авт.* – розселялися між Полоцьком і Смоленськом), й інші *погани*, не відаючи закону божого, бо творили вони самі собі закон» [2]. Прошло майже тисячу років, а форма спілкування, побутовий уклад наших північних

сусідів залишається незмінним, судячи із нині перехоплених українською розвідкою телефонних розмов російських полонених із своїми батьками та родичами.

На істотних цивілізаційних відмінностях між нашими пращурами і автохтонами сучасної європейської частини Росії наголошував знаний історик радянської доби, Герой соціалістичної праці, академік Б. Рибаків. Порівнюючи соціальний та економічний стан розвитку Півночі і Півдня Русі (*Авт.* – Наддніпрянщина), без сумніву, російський патріот констатував: «Смоленська, полоцька, новгородська, ростовська північ такого багатого спадку не отримали й розвивалися набагато повільніше. Навіть у ХІІ ст., коли південь і північ багато в чому вже зрівнялися, лісні сусіди жителів півдня все ще викликали у них іронічні характеристики «*звіринського*» способу життя північних лісних племен» [3, с. 180].

А хіба не звірячими інстинктами керувався суздальський князь Андрій Боголюбський, нищачи під корінь Київ у 1169 р. А Іван Грозний, котрий словами «жаловати есмя своих холопей вольны, а и казнить вольны же», у протизаконний спосіб визначив своє право позбавляти життя людей. Ось лише один факт: «В 1570-м несколько сотен представителей новгородской знати были утоплены в реке. Иногда перед этим царь приказывал поджигать людей специальным горючим веществом, а затем привязывать к саням и пускать лошадей вскачь. После этого, как правило, с моста в реку сбрасывали жён и детей несчастных. Женщинам связывали сзади руки с ногами, а детей привязывали к матерям. Спасти не удавалось никому: после совершения зверства oprичники, плавающие в лодках по реке, добивали баграми тех, кто пытался спастись» [4]. Цьому нелюду вперше в історії Росії у 2016 р. в м. Орлі був відкритий пам'ятник. Навіть царська Росія, знаючи про злочинства свого першого царя, не насмілювалася будувати кату власного народу такі величні постаменти.

Красномовними словами характеризує засновника російської імперії Петра І класик російської літератури кінця ХІХ початку ХХ ст. Л. Толстой, який за критику підтримки церквою загарбницьких воєн царської Росії, у 1901 р. був підданий анафемі і до нині московським православ'ям не реабілітований. Ця цитата міститься у виданні повного зібрання творів Л. Толстого 1936 р. : «С Петра І починаються особливо паразитические и особенно близкие и понятные нам

ужасы русской истории. Беснующийся, пьяный, сгнивший от сифилиса зверь 1/4 столетия губит людей, казнит, жжет, закапывает живых в землю, заточает жену, распутничает, мужеложествует, пьянствует, сам, забавляясь, рубит головы, кощунствует, ездит с подобием креста из чубуков в виде детородных членов и подобиями Евангелий – ящиком с водкой славить Христа, т. е. ругаться над верою, коронує бл@дь свою и своего любовника (Авт. – мовиться про генералісімуса А. Меншикова), разоряет Россию и казнит сына и умирает от сифилиса, и не только не поминают его злодейств, но до сих пор не перестают восхваления доблестей этого чудовища, и нет конца всякого рода памятников ему» [5]. Прояви крайньої жорсткості засновника Російської імперії не лише не бентежать сьогоднішнього очільника РФ В. Путіна, який відверто вбачає в ньому взірєць розбудови держави агресивного авторитарного типу, а й на публічному рівні визнає себе його послідовником [6].

Не відмовимо собі в задоволенні навести два факти із житейського побуту путінського наставника і петербурзького вінценосця, які не афішуються російською історичною літературою, проте дають підстави погоджуватися з умовиводами, на який спадок, окрім територіальних претензій, має претендувати очільник нинішньої Росії. Їх озвучив один із найавторитетніших вчених-істориків царської Росії В. Ключевський, описуючи найщасливіші моменти для Петра I, які в уяві останнього пов'язувалися з двома подіями: спуском на воду нового корабля і відзначенням перемоги у Північній війні 1700–1721 рр.. «Бережливый во всем, Петр, – занотовує вчений, – не жалел расходов на попойки, какими вспыскивали новоооруженного пловца. На корабль приглашалось все высшее столичное общество обоого пола. Это были настоящие морские попойки, те, к которым идет или от которых идет поговорка, что пьяным по колени море. Пьют, бывало, до тех пор, пока генерал-адмирал старик Апраксин начнет плакать-разливаться горячими слезами, что вот он, на старости лет, остался сиротою круглым, без отца, без матери. А военный министр, светлейший князь Меншиков, свалится под стол, и прибежит с дамской половины его испуганная княгиня Даша отливать и оттирать бездыханного супруга. Но пир не всегда заканчивался так просто. За столом вспылит на кого-нибудь Петр и, раздраженный, убежит на дамскую половину, запретив собеседникам расходиться до его возвращения, и солдата приставит к выходу. Пока Екатерина не успокаивала расходившегося царя, не укладывала его и не давала ему выспаться, все сидели по местам, пили и скучали.

Заклечение Ништадтского мира праздновалось семидневным маскарадом. Петр был вне себя от радости, что кончил бесконечную войну, и, забывая свои годы и недуги, пел песни, плясал по столам. Торжество совершалось в зда-

нии Сената. Среди пира Петр встал из-за стола и отправился на стоявшую у берега Невы яхту соснуть, приказав гостям дожидаться его возвращения. Обилие вина и шума на этом продолжительном торжестве не мешало гостям чувствовать скуку и тягость от обязательного веселья по наряду, даже со штрафом за уклонение (50 рублей, около 400 рублей на наши деньги, – К.В.О.). Тысяча масок ходила, толкалась, пила, плясала целую неделю, и все были рады-радешеньки, когда дотянули служебное веселье до указанного срока» [7].

Овва! Як це нагадує засідання Ради Національної безпеки Російської Федерації від 21 лютого 2022 р., де ухвалювалося рішення про початок воєнної агресії в Україну. Тут також «чувувалась скука і тягость от обязательного присутствия», але більш зримо в повітрі витав неймовірний переляк, що проглядався в словах, поглядах, жестах, міміці кожного виступаючого. Тримати країну в страху і бачити упокоєною, – чи не такою вбачається національна ідея Московського царства, Російської імперії чи сучасної Російської Федерації, яка проводиться засобами пропаганди, а цементується розгалуженими і всеядними інститутами державної та судової влади авторитарної країни з яскравими ознаками східної деспотії.

Про «червоний терор» В. Ульянова-Леніна і Великий терор Й. Сталіна говорити не має потреби, адже факти про це масово поширені в українській, російській, європейській історичній науці кінця ХХ початку ХХІ ст.ст. Щоправда, нинішнє покоління російських істориків у крашому разі намагається про це не писати і не говорити. Їхні висновки для суспільства не мають значення, коли моду в сфері історичних досліджень диктує в Росії її нинішній очільник держави, який тужиться і за нас писати історію України.

Найменш вивченим, а, відтак, і найбільш табуйованими звірствами в історичній науці сусідньої країни є звірства, здійснені червоноармійцями на території східноєвропейських держав і Німеччині під час Другої світової війни, у тому числі й стосовно власних громадян, насильно вивезених нацистськими окупантами. Такі злочини не мають жодної мотивації. Якщо звірства Червоної армії вчинялися на території нацистської Німеччини проти її громадян навесні 1945 р., то військово-політичне керівництво країни, а згодом історики наголошували на бажанні помститися німцям і німкеням за вчинені нацистами злочини на окупованих землях радянського Союзу. Мотивація звірств у нижче описаному випадку, що знайшов своє відображення в часописі «Воля народа» від 24 січня 1945 р., взагалі відсутня. Мова йде про те, що 20-го січня 1945 р. танкова розвідка радянської армії увірвалася в селище Круппа-Мюле (Верхня Сілезія, нині це адміністративний центр Польщі, у гміні Крупський Млин Тарногурського повіту Сілезького

воєводства). Увійшовши в селище, танки, в кількості близько десяти машин, відкрили вогонь по домівках місцевих жителів і почали розстрілювати тих, хто намагався врятувати життя втечею. Продовжуючи рух, радянські танки опинилися на території розташованого в Круппа-Мюле табору російських і українських робітників, насильно вивезених на роботи. У цьому ж таборі проживало велике число евакуйованих жителів з українських областей радянського Союзу. В одному з танків відкрився люк. У ньому з'явився командир. Не виходячи з танка, він наказав усім, що проживають в таборі, зібратися у дворі. Коли більшість, що жила в таборі, переважно дівчата і жінки, в тому числі старі і евакуйовані діти, зібралися, танки несподівано відкрили по них вогонь з кулеметів. Тих, що кинулися втікати, танки почали переслідувати і давити гусеницями. Протягом декількох хвилин було знищено кілька сотень людей. Потім танкова розвідка повернула і відійшла до своїх військ.

Кореспондент пише, що після трагічних подій, він встиг поспілкуватися з двома свідками страшного злочину в Круппа-Мюле, українцем Василем Чишком і його дружиною Наталею. «Говорити з ними важко, – зазначав журналіст, – вони настільки вражені тим, що сталося, що і тут, в безпеці, судорожно тримаються один за одного і сидять в мовчазному заціпенінні. За час війни я бачив багато страждань і болю. Але такого горя, як у Василя Чишка, я не бачив. У нього під гусеницями радянських танків загинула дванадцятирічна донька. Круппа-Мюле – це навіть не Вінниця і не Катинь. У Вінницьких братських могилах знайдені були жертви, розстріляні за вироком НКВС, як «вороги радянського народу». Була хоч якась подоба звинувачення. У катинських могилах були зариті представники іншої держави, яких більшовики вважали своїми споконвічними ворогами. Незбагненні для всякої цивілізованої людини злочини в Вінниці і Катині мали все ж якесь своє диявольське обґрунтування: більшовизм знищував беззбройних, беззахисних, ні в чому не винних людей, але тих, які належали, на переконання чекістів, до «ворожого категорії». Злочин в Круппа-Мюле страшніший, йому не можна знайти жодного пояснення. Чому ж командир танку, впритул зустрівшись зі своїми співвітчизниками, яких ще так недавно більшовицька пропаганда оплакувала, як жертв німецького свавілля, чому цей радянський танкіст кинувся до кулемета, а не до «звільненого брата», який стояв перед ним? Нелюди чули рідні голоси, благаючи про пощаду. Кати бачили розгублених жінок і дітей, що плачуть, своїх по крові і по батьківщині. І давили їх гусеницями танків. Що це? Помста? Але мстяться тому, хто в чомусь винен. У чому ж була вина німецьких бабусь, нещасних дівчат, п'ятнадцятирічних діточок? Що рухало рукою червоноармійця, коли він випускав кулеметну чергу по беззахис-

них дітях? Ні, «братолюбна» пропаганда виявилася ні до чого. Цією пропагандою обманювали наївних і довірливих людей.... Але червоноармійців ведуть в бій не красиві гасла. Червоноармійцям давно вже не говорять: «На тебе чекають твої брати». Навпаки, їм всіляко доводять, що тепер навколо них – одні вороги» [8]. Чи не схожі невмотивовані звірства чинили Київській, Чернігівській і, впевнений, продовжують творити російські окупанти в інших окупованих областях України?

Невизнання фактів учинення масштабних звірств червоною армією у ході Другої світової війни, як і нині, є усталеною методологічною засадою політичного керівництва сучасної Росії. Варто лише навести приклад історичних праць британського дослідника Ентоні Бівора, що набув світової популярності після виходу таких робіт як «Сталинград», «Вторая Мировая война» и «Падение Берлина. 1945». Усі роботи були перекладені російською мовою, а остання, видана в період «раннього Путіна» (2002 р.), широко розповсюджена в бібліотеках Росії. Примітно, що у ній на кількох сторінках на підставі документальних матеріалів та мемуарів потерпілих автор описав факти групових зґвалтувань, здійснених червоноармійцями щодо німецьких дівчат, жінок, людей старшого покоління. Коли влада в Росії набула яскравих рис авторитаризму та розв'язала загарбницьку війну в Україні, у 2015 р. управління освіти Свердловської області РФ видало розпорядження вилучити усі книги Ентоні Бівора, адже, мовляв, вони «пропагують стереотипи, що сформувалися в часи Третього Рейха» [9]. Учений із світовим іменем, фактично, був зарахований до числа нацистів.

До їхнього числа потрапляли й жителі західноукраїнських областей напередодні і після закінчення нацистсько-радянської війни 1941–1945 рр. Не лише соціальною девіацією можна пояснити ту хвилю жорстокості, що катком прокотилася по мирних жителях Львівщини, Рівненщини, Тернопільщини, Волині. Саме цей край в особі вояків Української Повстанської Армії найбільш вперто і завзято протистояв радянському тоталітарному режимові, на повновладне функціонування якого не вплинули багатомільйонні людські жертви. Навпаки, радянська армія щоденно додавала їх, розробляючи «спецоперації» проти мешканців західних областей України. Професор І. Білас у далекі 1990 р., працюючи в московських архівах, зібрав і узагальнив унікальний матеріал про звірства, що чинили російські окупанти (на що вказують їхні прізвища), у названих вище українських регіонах. Ярлики «бандерівців» та «націоналістів», як і нині, чіплялися будь-кому із місцевих жителів, а вже це, як вважали окупанти, давало їм право на фізичну ліквідацію українця. Сучасники ніколи б не дізналися про воєнні злочини, аби не залишилися живими (випадково чи по недо-

гляду) окремі свідки, звернення яких до радянських правоохоронних органів були юридичною підставою для порушення кримінальних справ. Такі резонансні факти набували широкого розголосу і органи НКВС та прокуратури змушені були на них реагувати. Слід зазначити, що залишилася невідомою доля тих, чий прізвища називаються в матеріалах кримінальних справ як осіб, що підозрювалися у вчиненні злочинів, так і потерпілих та очевидців. Саме фрагменти із кількох кримінальних справ маємо намір продемонструвати читачеві. Отож, спершу про події, що відбувалися в Тернопільській області:

«21 жовтня 1944 року в село Кривенька Прожежнянського району Тернопільської області, прибула група у складі 15 осіб для виселення сімей активних учасників ОУН-УПА. У селі група була обстріляна бандою, що там перебувала. Втративши трьох чоловік убитими, група повернулася в районний центр.

Вранці, 22 жовтня 1944 року, для ліквідації банди в село з міста Чорткова прибули бійці військ НКВС в кількості 60 чоловік на чолі з майором Полянським і представником УНКВС молодшим лейтенантом Молдовановим. Однак банди в селі вже не було. Так, були розстріляні десять жителів цього села віком від 60 до 80 років, спалено 45 дворів з усіма подвірними будівлями, домашнім майном і великою кількістю намолоченого хліба. Серед розстріляних – 5 осіб були членами сімей військовослужбовців (у цю годину вони перебували на фронтах Другої Світової Війни і напевно отримали повідомлення, що їхні рідні «загинули від рук українських буржуазних націоналістів – *Іван Білас*). З 45 спалених господарств 20 були господарствами військовослужбовців-червоноармійців.

Присутні при підпалі будинків і розстрілі мирних громадян начальник РВ НКДБ Беляєв, начальник РВ НКДБ Костін, районний військовий комісар Кондрашкін не вжили жодних заходів до припинення провокаційних дій майора Полянського і молодшого лейтенанта Молдованова» [10, с. 364].

Через три доби у сусідній Волинській області сталася не менша трагедія. Йдеться про те, що дільничний уповноважений Порицького району Волинської області Воротніков отримав завдання від начальника районного відділу

НКВС затримати в селі Ляхово громадянина Парфенюка, який нібито дезертирував із Червоної Армії. Взявши чотирьох бійців з місцевої охорони громадського порядку, Воротніков о 20.00 годині вечора оточив будинок Парфенюка і увірвався в нього. У будинку знаходилася сім'я Парфенюка: дружина, двоє синів, три дочки, з них одна тримісячного віку. Не виявивши Парфенюка, Воротніков застрелив його дружину, п'ятнадцятирічного сина, трьох дочок, в тому числі тримісячну дитину. Живим залишився тільки молодший син, який сховався в піч.

Розстрілявши сім'ю Парфенюка, Воротніков з метою приховування свого злочину, підпалив будинок і сарай Парфенюка, однак після його від'їзду будинок був врятований жителями села.

Повернувшись до районного центру, Воротніков пояснив, що, нібито, «з будинку Парфенюка в нього стріляли бандити». При розслідуванні Воротніков був викритий сином Парфенюка, що залишився живим, після чого він зізнався в скоєному злочині. Згодом встановлено, що громадянин Парфенюк знаходиться в Червоній Армії і ніколи з неї не дезертирував [10, с. 364].

Вважаю, російська республіка, що офіційно визнала себе правонаступницею СРСР, звірства якого на окупованих територіях в період Другої Світової війни так і не були засуджені, є водночас і його спадкоємицею у військових злочинах. Відсутність системної юридичної оцінки радянських злочинів з боку країн переможниць у Другій Світовій війні стали, серед іншого, основою для вирощування в сучасній Російській Федерації уявлення про абсолютну праведність власної історії та відкрила шлях для виявлення в «усій красі» соціальної девіації російського агресора в Україні нині. З огляду на те, що слідчими органами України розпочато понад 20 тисяч кримінальних проваджень, та з метою збору доказів вчинення злочинів проти людяності впродовж кількох тижнів працювала група Міжнародного кримінального суду у складі 42 слідчих та експертів, є надія на те, що звірства, вчинені російським агресором, стануть об'єктом розгляду в міжнародному суді, а кожен злочинець буде покараний. На сьогодні до цього процесу долучилося 14 країн світу, а до розслідування воєнних злочинів, здійснених російським агресором на території України – близько 20 тис. спеціалістів у галузі кримінального права.

Список використаних джерел:

1. Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка. Ч. 1. Исторический процесс образования русских племен и наречий. Пг., 1916. 146 с.
2. Повість минулих літ. URL: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/usna-narodna-tvorchist-ta-davnya-ukrajinska-literatura/1877-povist-minulikh-lit-povnij-variant-tekstu?start=1> ; Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua (дата звернення: 02.07.2022).
3. Україна: хронологія розвитку : у 6-т. К. : Кріон, 2009. Т.2. 698 с.
4. Пять зверств Ивана Грозного. URL: <https://diletant.media/articles/45264175/> (дата звернення: 02.07.2022).
5. Какими словами Лев Толстой Петра Первого ругал. URL: https://pikabu.ru/story/kakimi_slovami_lev_tolstoy_petra_pervogo_rugal_7613951 (дата звернення: 02.07.2022).

6. Путин: Петр I «возвращал» земли, нам выпала та же доля. URL: www.youtube.com/watch (дата звернення: 02.07.2022).
7. Ключевский В. О. Петр Великий. Жанр: Биографии и Мемуары. М. : Эксмо. 2008. URL: <https://booksdaily.club/dokumentalnye-knigi/biografii-i-memuary/page-5-40499-vasilii-klyuchevskii-petr-velikii.html> (дата звернення: 17.07.2022).
8. Звірства радянської армії. URL: prosvit.in.ua/history/the-brutality-of-the-soviet-army (дата звернення: 02.07.2022).
9. В Свердловской области изымают книги фонда Сороса. URL: <https://colonelcassad.livejournal.com/2323906.html> (дата звернення: 04.07.2022).
10. Захарченко П. Історія українського права: навчальний посібник. К. : Освіта України, 2019. 436 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.6>

Клименко Д., Липовенко А., Недогода К., Ярова Д.,
студенти

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук,

академік Національної академії правових наук України,

професор кафедри теорії та історії права та держави

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-1692-9810

ОЦІНКА СТУДЕНТАМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

ASSESSMENT BY STUDENTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Стаття присвячена проблема соціальної оцінки російської війни проти України у 2014-2022 роках. Аналізуються особливості війни, надається оцінка масштабним руйнуванням, вчиненим російською армією в Україні, наводяться міжнародні правові документи, в порушення яких веде війну російська армія та її державно-політичне керівництво, ставиться питання про можливість притягнення до відповідальності російських очільників держави і армії та військово-службовців, винних у злочинних та руйнуваннях в Україні, до юридичної відповідальності.

Для з'ясування деталей соціального сприйняття та осмислення передумов, причин, особливостей російсько-української війни, на думку авторів статті, необхідно проводити дослідження й аналіз ставлення до неї різних соціальних груп, у тому числі молоді і студентів, оскільки війна стала справжнім потрясінням для всього українського і світового суспільства, на фоні загальної віри у Перемогу мало хто береться прогнозувати подальший перебіг війни сьогодні, можливості і шляхи швидкої відбудови економіки після закінчення бойових дій.

Студентство є представником молодого покоління українців, яке найшвидше адаптується до змін у суспільстві і найактивніше реагує на нові виклики часу. Силами студентів Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка у рамках вивчення дисципліни за вибором «Соціологічні правові дослідження та їх використання у юридичній науці і практиці» (викладач – проф. Василь Костицький) було проведено соціологічне правове дослідження, завданням котрого вибрано визначення ставлення студентів до російської війни проти України, їхнього бачення завершення воєнних дій та побудови відносин з Європейським Союзом і НАТО. Дослідження проводилося методом соціологічного опитування, яке полягало у заповненні респондентами спеціальної Google-форми. У цій статті проаналізовані відповіді на питання стосовно різних аспектів війни, які надали студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Таке опитування достатньо репрезентативне, оскільки в університеті навчаються представники практично усіх регіонів України, студенти представляють майже усі соціальні групи суспільства. Визначено, що ця тема є хвилюючою для опитаних осіб, а також відзначено, що найбільшу активність в опитуванні проявили особи жіночої статі, особи віком від 18 років та особи, які є студентами 1 та 2 курсів ОР «Бакалавр». Проведене дослідження показало, що переважна більшість респондентів має чітку громадянську позицію, яка відображає стан суспільної свідомості та є запорукою перемоги Українського народу та Української держави у цій агресивній війні.

Ключові слова: російсько-українська війна, студенти, соціологічне опитування, оцінка війни.

The article is devoted to the problem of social assessment of the Russian war against Ukraine in 2014–2022. The specifics of the war are analyzed, an assessment is made of the large-scale destruction caused by the Russian army in Ukraine, international legal documents are cited, in violation of which the Russian army and its political leadership are waging war, the question is raised about the possibility of holding the Russian state and army leaders and military personnel accountable, guilty of crimes and destruction in Ukraine, to legal responsibility.

In order to find out the details of social perception and to understand the prerequisites, causes, features of the Russian-Ukrainian war, according to the authors of the article, it is necessary to conduct research and analysis of the attitude of various social groups to it, including young people and students, since the war became a real shock for everything Ukrainian and world society, against the background of the general belief in Victory, few people undertake to predict the further course of the war today, the possibilities and ways of rapid reconstruction of the economy after the end of hostilities.

The student body is a representative of the young generation of Ukrainians, which is the fastest adapting to changes in society and the most active in responding to new challenges of the time. The students of the Taras

Shevchenko Kyiv National University Institute of Law, as part of the study of the elective discipline «Sociological legal studies and their use in legal science and practice» (teacher – Prof. Vasyi Kostytsky), were able to conduct a sociological legal study, the task of which was to determine the attitude of students to the Russian war against Ukraine, their vision of ending hostilities and building relations with the European Union and NATO. The research was conducted using a sociological survey method, which consisted in respondents filling out a special Google form. This article analyzes the answers to questions about various aspects of the war given by students of Taras Shevchenko Kyiv National University. Such a survey is sufficiently representative, since representatives of almost all regions of Ukraine study at the university, students represent almost all social groups of society. It was determined that this topic is exciting for the interviewed people, and it was also noted that the most active in the survey were women, people over the age of 18 and people who are students of the 1st and 2nd courses of the «Bachelor» OR. The conducted research showed that the vast majority of respondents have a clear civic position, which reflects the state of public consciousness and is a guarantee of the victory of the Ukrainian people and the Ukrainian state in this Russian aggressive war.

Key words: *Russian war against Ukraine, students, sociological survey, assessment of the war.*

Проблема війни, її справедливості, цілей, способів ведення, шляхів досягнення миру, історичної відповідальності державних діячів перед суспільством є однією з одвічних в історії, постає як особливий об'єкт науково-теоретичних та соціолого-правових досліджень.

Війна, розпочата РФ проти України, точиться з 2014 року, у 2022 році переросла у широкомасштабну агресію, виявилася злочинною з точки зору міжнародного права, супроводжується варварством, яке суперечить Римському Статуту, Женевськими конвенціями та іншими нормами міжнародного права за злодіяннями проти цивільного населення, руйнуваннями і нищенням житлово-цивільних, інфраструктурних, природоохоронних об'єктів та духовно-культурної спадщини, а тому має розглядатися як геноцид Українського народу. Соціолого-правовий аналіз матеріалів із засобів масової інформації, перебігу міжнародних переговорів та заяв керівництва різних держав, передусім США, Польщі, Великої Британії, Литви, Латвії, Естонії, Словаччини, Болгарії, Італії та інших країн демонструє, що народи та влада майже усіх сучасних держав на боці України.

В антропологічному контексті антиукраїнська російська воєнна агресія суперечить виробленого людством уявленню співмірності воєнних дій та бузувірського нищення народу і середовища його буття.

Загальновідомо, що основною ціннісною установкою кожної людини, складовою її морального світу, запрограмованого Всевишнім, є інстинкт самозбереження особистого та родинного, прагнення зберегти мирне майбутнє для дітей, яке знайшло свою юридизацію у Загальній декларації прав людини 1948 р., є *невід'ємним, охоронюваним законом та таким, якого ніхто не може бути свавільно позбавлений* [1], а також у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [2]. Тобто, кожна людина прагне жити в мирі, а історія сучасної цивілізації за останні 55 століть характерна постійними посяганнями на це бажання і право людини: людство у цей час жило у мирі лише 300 років, пододало майже 15 тисяч воєн, в яких не тільки

руйнувалися цілі міста та цивілізації, було знищено щонайменше 3,6 мільярди людей [3].

Війни з кожним століттям стають усе більш руйнівними та загрозливими – аж до нинішнього часу. Особливість сучасної війни у тому, що вона супроводжується масштабними руйнуваннями інфраструктури та цивільних об'єктів, але це видається менш значимим на фоні величезних жертв та масових страждань людей, щоденно ставить під загрозу фундамент людської цивілізації, знеособлює людину, звужуючи її роль до об'єкта, засобу, ресурсу, а у своєму крайньому прояві – мішені, спотворює людську природу.

Отже, суперечність між прагненням мирного життя у кожної людини та тотальним переважанням воєн як способу розв'язання конфліктів між державами є чи не найголовнішою і не найтрагічнішою суперечністю всієї світової історії [4, с. 12–33]. Тільки після завершення Другої світової війни як найкривавішої з-поміж усіх воєн людство усвідомило та започаткувало заходи щодо необхідності протидії війні засобами права, як міжнародного, так і національного.

Унормувати війну, увести її у певні загально-визнані рамки, якщо не можна уникнути її взагалі, – це чи не єдине завдання права на сьогодні з врахуванням комплексу правових норм, що позначається нині, як «право війни» (*Jus in bello*) або «міжнародне гуманітарне право», яке регулює поведінку сторін збройного конфлікту та спрямоване на мінімізацію страждань у збройних конфліктах, особливо шляхом захисту і надання допомоги всім жертвам збройного конфлікту, наскільки це можливо, [4, с. 12–19] в основі якого положення класичної праці всесвітньо відомого голландського вченого-юриста Гуго Гроція (1583–1645 рр.) «Про право війни і миру» як одне із наріжних у теоретико-правових обґрунтувань правил ведення війни у міжнародному гуманітарному та міжнародному кримінальному праві.

Виходячи саме з точки зору права (у тому числі – міжнародного) як ключового загально-соціального регулятора, мусимо сьогодні коректно та по-можливості адекватно оцінювати події,

які сколихнули весь світ із початком російської збройної агресії проти України, розпочатої Кремлем 24 лютого 2022 р. Цими діями було грубо порушено державний суверенітет і територіальну цілісність України в рамках міжнародно визнаних кордонів, а також низку міжнародно-правових актів багатостороннього і двостороннього характеру, зокрема Статут ООН, Заключений акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. та Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум).

Антиукраїнська війна розпочалася у 2014 році, але має своїм корінням «гібридну», на початку інформаційну війну, яка ведеться чи не з часу проголошення незалежності Української держави 24 серпня 1991 року [6] та стала продовженням ідеї великодержавності, російського шовінізму та імперіалізму, а також окремого (відмінного від країн усього демократичного світу) цивілізаційного шляху (що включає прагнення якщо не створити, то бодай довести світові легітимність існування так званої східнохристиянсько-євразійської цивілізації), утвердити модель «керованої демократії» (а по суті – бюрократично-військового авторитаризму, що межує із новітнім тоталітаризмом,) спирається на успадковане від російської царської імперії та радянського тоталітаризму спотворене й гіперболізоване бачення нібито «унікальної» геополітичної ролі росії, наріжним каменем якого є бажання за будь-яку ціну домогтися розширення меж імперії, стратегія звідусіль «оточеної фортеці», втілена у воєнній доктрині РФ 2014 р. [4, с. 12–33], головними елементами якої стали переконання у *«посиленні глобальної конкуренції, напруженості в різних царинах міждержавної і міжрегіональної взаємодії, суперництві ціннісних орієнтирів та моделей розвитку, несталості процесів економічного і політичного розвитку на глобальному та регіональному рівнях на тлі загального ускладнення міжнародних відносин»* [5].

Україна розглядається російською доктриною та владою як джерело небезпеки та дифузії демократичних ідей життя суспільства та функціонування російської держави, чим оправдовуються втручання у внутрішні справи суверенної України та безпідставні звинувачення у загрозі інтересам російської федерації» [5]. Російська доктрина наткнулася на «м'яку» політику західних держав та почала насаджувати свою великодержавність сусідам. Тому перша – «гібридна» – війна проти України до початку масштабного вторгнення російської армії вже тривала майже вісім років поспіль, починаючи з 2014 р., який увінчався анексією Криму та створенням на територіях Донецької та Луганської областей невизнаних світом про-російських так званих «ДНР» та «ЛНР». В цих

умовах поширюваний російським керівництвом псевдоісторичний пропагандистський штамп про нібито один-єдиний російський народ, у складі якого українці виконують роль таких собі «недоросіян» або ж «росіян другого сорту», геополітична «роздробленість» Заходу та зміцнення ваги «партії війни» в оточенні путіна послужили обґрунтуванням відкритої повномасштабної російської агресії проти України у 2022 р.

Посиленню агресії Кремля проти України та переходові її із «гібридної» у «гарячу» фазу сприяв відчутний, починаючи з 2014 р., після перемоги Революції гідності брак успіхів і чітких перспектив членства України в НАТО та ЄС [4].

Українська влада перманентно ігнорувала спочатку доповідні записки і повідомлення Голови Національної комісії України з питань захисту суспільної моралі Василя Костицького про антиукраїнську інформаційну війну, її особливості, етапи та цілі, необхідні заходи щодо протидії, які протягом 2009-2014 років надсилалися усім Президентам та Прем'єр-Міністрам України, навіть як відкриті листи, а надалі і помітне зовні зростання військової присутності російського війська у безпосередній близькості з кордонами України, що спостерігалось мало не з початку 2021 р., але не розцінювалось як прелюдія до прямого військового вторгнення, попередження спецслужб західних держав щодо високої ймовірності такого сценарію розвитку подій, на фоні об'єктивного звуження політичної присутності США у 2021–2022 рр. у зв'язку із президентськими виборами.

Соціолого-правовий аналіз також показує, що і громадянське суспільство не вірило у близькість та реалістичність російської воєнної агресії проти України.

Як ми уже зазначали, російська агресія проти України вразила світ своєю зухвалістю і стала об'єктом світового засудження, що було юридично оформлено у Резолюції Генеральної асамблеї ООН уже від 2 березня 2022 р.: *«Воєнні дії Російської Федерації на суверенній території України мають такі масштаби, які міжнародна спільнота не бачила в Європі десятиліттями. Необхідні термінові дії, щоб врятувати це покоління від лихоліття війни»* [7]. ООН вимагала негайного припинення застосування сили проти України і повного та беззастережного виведення російської військової сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, скасування рішення щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України, негайного мирного вирішення конфлікту шляхом політичного діалогу, переговорів, посередництва та іншими мирними засобами [7], але і на сьогодні ці заклики залишаються голосом волаючого в пустелі паралельно із неспроможністю ООН вплинути на перебіг подій.

Засудження агресії РФ проти України в усіх країнах стало доконаним соціальним та соціолого-правовим фактом, а тому на порядку денному

кримінально-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні, яка має бути надана Спеціальним міжнародним кримінальним трибуналом, який може бути створений ООН, або Міжнародним кримінальним судом у Гаазі (далі – МКС), що керується Римським статутом. (Згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС (частина шоста статті 124 Конституції України) [8].

Подальший соціально-економічний, культурний, політичний, духовний розвиток України на пряму залежить від осмислення війни, з'ясування передумов та причин її розв'язання, дослідження ставлення до російської агресії представників різних суспільних груп, включаючи студентів, визначення їхньої оцінки подій, що мають місце на території України.

Оцінка ставлення студентів до російсько-української війни є важливою для співставлення минулого, сучасного і майбутнього в українській історії з теперішніми подіями, усвідомлення респондентами впливу війни на всі сфери життєдіяльності суспільства та напрямків цього впливу.

Відповідно метою нашої публікації є дослідження суспільної свідомості студентів шляхом визначення їхнього ставлення до російсько-української війни, оцінки впливу воєнних дій на суспільні процеси та подальший розвиток війни.

Результати соціолого-правового дослідження стали предметом ретельного аналізу. У запропонованому опитуванні взяли участь 294 респонденти-студенти Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серед них 62,1% особи жіночої статі, а 37,9% – особи чоловічої статі. Зазначимо, що переважна більшість респондентів (84,7%) особи, вік яких більше 18 років. Слід також відмітити, що в опитуванні взяли участь студенти всіх курсів: 30% – студенти 1 курсу бакалаврату, 26,6% – студенти 2 курсу бакалаврату, 7,2% – студенти 3 курсу бакалаврату, 17,1% – студенти 4 курсу бакалаврату, 8,2% – студенти 1 року навчання магістратури, 10,9% – студенти 2 року навчання магістратури.

Аналіз відповідей студентів на поставлені в анкетах питання виявився дуже результативним. Так, на питання: «Чи розглядали Ви загрозу повномасштабного вторгнення рф після нагромадження російської військової техніки та армійських підрозділів на кордоні з Україною?» – 59,3% відповідають «так», 30,8% – «ні» і 9,8% – вагаються з відповіддю. Звідси, і керівництво держави і громадянське суспільство очікували воєнної агресії від росії, але не могли точно прогнозувати її терміни.

Пропорційність відповідей респондентів дещо змінюється на наступне питання: яка була думка у студентів щодо можливої російської агресії після визнання нею незалежності так званих

«ОРДЛО»: 70,5% студентів відповідають «так», 20,3% – «ні», а 9,2% – вагаються з відповіддю.

Цікавим, на наш погляд, є ставлення студентів до відповідальності росіян за військову агресію. На питання: «Яка частина росіян, на Вашу думку, відповідальна за агресію рф в Україні?» – 63,9% відповідають «усі росіяни», 28,9% вважають відповідальними за агресію тільки 80% тих росіян, які підтримали війну на соціологічних опитуваннях, 4,8% – державно-політичне керівництво росії, 0,4% р – особисто президента путіна, 2% – вагаються з відповіддю.

Достатньо однозначною стала відповідь респондентів на питання: «Чи вважаєте Ви дії рф щодо України геноцидом?» Звернемо увагу, що відповідь на це запитання була отримана в ході соціологічного правового дослідження, проведеного на початку березня 2022 року, коли ані політики, ані міжнародні організації не поставили проблему відповідальності російської армії та державного керівництва росії за геноцид проти українського народу. На це запитання 96,9% відповіли «так», 0,4% – відповідають «ні», 2,7% – вагаються з відповіддю.

Важливою є думка студентів стосовно можливості «вирішення конфлікту та завершення війни дипломатичним шляхом»: 59,9% – відповідають «ні», 17,7% – «так», 22,4% – вагаються з відповіддю, що свідчить про настроєність українського суспільства на Перемогу, без якої спокійного життя у майбутньому не очікують.

Слід відмітити ще й те, що 41,5% респондентів допускають ймовірність застосування рф ядерної зброї проти України, 35% – такої ймовірності не бачать, 23,5% – вагаються з відповіддю.

Достатньо цікавими є відповіді на запитання: «Чи вважаєте Ви, що вступ України до ЄС міг би посприяти швидшому закінченню війни?»: 41,8% респондентів відповідають «ні», 39,8% – «так», 18,4% – вагаються із відповіддю.

Приділимо ще увагу проблемам міжнародної допомоги Україні у її боротьбі проти російської воєнної агресії. На запитання «Чи вважаєте Ви діяльність НАТО з допомоги Україні достатньою?» 78,2% респондентів відповіли «ні», 8,5% – відповідають «так», 13,3% респондентів – вагаються з відповіддю. Очевидно, коментарі тут зайві.

Особливу увагу звернемо на запитання стосовно країн, які найбільше допомагають Україні у війні у її справедливій обороні проти російської воєнної агресії. Так, більшість респондентів називає такі держави, як: Польща, Сполучені Штати Америки, Великобританія та країни Балтії.

Викликає інтерес оцінка майбутніх відносин України та росії. Відмітимо, що 78,1% респондентів не вважають можливим відновлення дипломатичних відносин між росією та Україною після закінчення війни, 7,9% – вважають можливим, 14% – вагаються із відповіддю.

Складним виявилось запитання: «Чи необхідно вводити миротворчий контингент на тери-

торію України?»: 45,4% респондентів відповіли на це запитання «так», 19,1% – відповідали «ні», 35,5% – вагалися із відповіддю.

Проведене соціологічне правове дослідження та аналіз його результатів дозволили зробити наступні висновки.

По-перше, ця тема є особливою для респондентів, адже вони проявили досить високу активність в цьому опитуванні, абсолютна більшість опитаних мають свої оцінки сучасних подій та особливостей російської воєнної агресії проти України.

По-друге, найбільш активними в даному опитуванні виявились: за статевою приналежністю – особи жіночої статі, за віковим критерієм – особи, старші 18 років, за освітнім ступенем – студенти 1 та 2 курсу бакалаврату.

По-третє, думки респондентів дозволяють зробити висновок про загальносуспільні оцінки російської війни проти України, реальне відношення українців до війни, її особливостей та перспектив, шляхів розвитку України та майбутніх відносин України з росією після Перемоги України у цій війні.

1) більше половини студентів розглядали реальну загрозу вторгнення рф в Україну напередодні воєнних дій;

2) більшість респондентів вважає, що всі росіяни є відповідальними за агресію рф;

3) майже всі респонденти впевнені, що дії рф щодо України є геноцидом;

4) ймовірність застосування рф ядерної зброї проти України оцінюється неоднозначно. Жодний із варіантів відповіді не набрав більше половини голосів;

5) така ж неоднозначна оцінка у суспільстві значимості вступу України до ЄС як причини російської воєнної агресії. Жоден із варіантів відповіді не набрав більше половини голосів;

6) превалююча більшість опитаних, що відображає думку суспільства, вважають недостатньою допомогою Україні у її протистоянні з російською воєнною агресією;

7) яку суспільстві, так і серед студентства склалася справедлива думка про те, що найбільшу допомогу соціального, гуманітарного та воєнного характеру Україна отримала від Польщі;

9) сьогодні абсолютна більшість респондентів вважає, що вирішення конфлікту та завершення війни дипломатичним шляхом, а також відновлення дипломатичних відносин між росією та Україною після закінчення війни є неможливим.

Звідси, перед державним керівництвом України та міжнародними організаціями і країнами-лідерами, перед усім G-7 і G-20, постає проблема пошуків нових шляхів облаштування світового порядку після завершення російської воєнної агресії в Україні.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Електронний словник «Вікіпедія». URL: <http://ru.wikipedia.org>
4. Костицький В. В., Піскорський Ю. Соціолого-правові основи відповідальності за воєнні злочини за сучасних умов (підрозділ у колективній монографії «Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану : колективна монографія : у 4 т. / заг. ред. : Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л. А. ; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022. Т. 4 : Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: міжнародно-правовий і національний аспекти / відп. ред. Коваленко А. А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. С. 12–33.
5. Аналіз нової Воєнної доктрини РФ. URL: <https://www.piddubny.com/analiz-novoji-vojennoj-doktryny-rf/>
6. Костицький В. В. Політико-правові проблеми протидії антиукраїнській війні у контексті європейської безпеки. *Wspolczesne wyzwania bezpieczenstwa europejskiego: by Wydawnictwo Attyka – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*. Krakow, 2016. P. 105–112.
7. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/>
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 28. Ст. 532.

Костицька І. О.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу
Інституту законодавства Верховної Ради України
ORCID: 0000-0003-2336-1426

Білоричський Г. О.,

кандидат юридичних наук,
завідувач відділу
Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0002-5794-9167

ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ У ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА XVII–XX СТОЛІТЬ

HUMAN-CENTRIC ISSUES IN PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY OF LAW IN XVII–XX CENTURIES

Стаття присвячена проблема розвитку філософського обґрунтування місця і ролі людини у житті цивілізації та суспільства, її відносин із владою. Становлення цих ідей автори відносять до часу Просвітництва та Відродження. Саме у цей період були сформульовані основні положення філософії людиноцентризму. Найважливішими з них вважають утвердження нової системи цінностей, у центрі якої людина; свободу як ключова характеристика індивідуалізму; утвердження природних прав людини та їхнє нормативне закріплення; проголошення рівності соціальних можливостей кожної людини; формування державно-правового ідеалу, що передбачав створення демократичних форм правління. На думку авторів, саме просвітницька філософія віднайшла найважливішу струну людиноцентризму – її духовну сутність. У статті також наголошується на особливій ролі творчості Дж. Локка у розвитку ідеології людиноцентризму, зокрема, відзначаються важливими для розвитку людиноцентризму у політико-правовому плані такі його думки: права на життя, свободу і власність є фундаментальними за своєю суттю та нероздільними одне від одного; 2) свобода є основою всіх інших прав і може бути обмежена тільки такими правами і свободами інших людей; 3) держава є результатом суспільної домовленості для захисту власності індивіда.

Вчені також звертають увагу на особливості кризи ідеології людиноцентризму, яка намітилася у XX столітті, коли були піддані сумніву й критиці всі ключові класичні концепти людиноцентризму.

Відзначається, що історія української філософії демонструє розмаїття людиноцентричних поглядів і підходів, подібно до європейської філософії, започатковано такий підхід ще у часи України-Русі. Звертається увага на великий вклад Григорія Сковороди у цей філософський напрямок, що дістало назву антропологічного повороту.

Стверджується, що людиноцентризм зрештою став ідеологічною основою цивілізаційного розвитку у XX столітті, саме на цих засадах були сформульовані такі найважливіші положення Європейського Союзу, які надалі були імplementовані у вигляді чотирьох економічних свобод – права на особисте переміщення, переміщення робочої сили, товарів і послуг, капіталу.

Ключові слова: філософська антропологія, ідеологія людиноцентризму, права людини, держава і людина, відповідальна влада, ідеологія Європейського Союзу.

The article is devoted to the problem of the development of philosophical justification of the place and role of man in the life of civilization and society, his relations with the authorities. The authors attribute the formation of these ideas to the New Age – the Enlightenment and Rebirth. It was during this period that the main principles of the philosophy of human centrism were formulated. The most important of them is the establishment of a new system of values, in the center of which is a person; freedom as a key characteristic of individualism; affirmation of natural human rights and their normative consolidation; declaration of equality of social opportunities of every person; the formation of the state-legal ideal, which provided for the creation of democratic forms of government. According to the authors, it was Enlightenment philosophy that found

the most important string of human-centrism – its spiritual essence. The article also emphasizes the special role of J. Locke's work in the development of the ideology of anthropocentrism, in particular, the following of his thoughts are noted as important for the development of anthropocentrism in the political and legal plan: the rights to life, liberty and property are fundamental in nature and inseparable from each other; 2) freedom is the basis of all other rights and can be limited only by such rights and freedoms of other people; 3) the state is the result of a social agreement to protect individual property.

Scientists also pay attention to the peculiarities of the crisis of the ideology of anthropocentrism, which emerged in the 20th century, when all the key classical concepts of anthropocentrism were questioned and criticized.

It is noted that the history of Ukrainian philosophy demonstrates a variety of human-centered views and approaches, similar to European philosophy, such an approach was initiated in the times of Ukraine in X–XII cent. Attention is drawn to the great contribution of Hryhoriy Skovoroda to this philosophical direction, which was called the anthropological turn.

It is argued that people-centrism eventually became the ideological basis of civilizational development in the 20th century, it was on these principles that the most important provisions of the European Union were formulated, which were later implemented in the form of four economic freedoms – the right to personal movement, the movement of labor, goods and services, and capital.

Key words: *philosophical anthropology, human-centrism ideology, human rights, state and man, responsible power, ideology of the European Union.*

Проблеми сутності людини, її місця та значення в світі, взаємодії із Всесвітом відносяться до корінних у науці, а у розвитку філософії права досягають певного апогею у період Нового часу, особливо Просвітництва (друга половина XVII–XVIII ст.) [1]. Ця доба характеризується такими філософсько-правовими новаціями, які мали значний вплив на розвиток людиноцентризму: визнання власної індивідуальності та потреба в самопізнанні; утвердження нової системи цінностей, у центрі якої людина; свобода як ключова характеристика індивідуалізму; формування діяльнісного ставлення людини до оточуючого світу; утвердження природних прав людини та їхнє нормативне закріплення; проголошення рівності соціальних можливостей кожної людини; забезпечення вільного вияву індивідуальної ініціативи; демократизм, який передбачав залучення широких верств населення до культури і знання; формування державно-правового ідеалу, що передбачав створення демократичних форм правління [2].

Відродження стало епохою звільнення духовності людини, її внутрішнього світу, а Просвітництво проголосило своєю метою звільнення людини від будь-яких форм несвободи, сконцентрувало суспільну думку на питання опанування природи, яка мала б слугувати людині.

Людиноцентризм у філософських конструкціях Нового часу набував крайніх форм, виливаючись у граничну індивідуалізацію: власний розум кожної людини повинен вважатися не тільки критерієм для оцінки учинків людини, а й мірилом чужого розуму у справах, що стосуються її самої [3]. Такий підхід спровокував навіть певні крайнощі обґрунтування первісного людського стану як стану нищівної «війни всіх проти всіх» (Т. Гоббс) [4; 2, с. 20].

Просвітницька філософія віднайшла найважливішу струну людиноцентризму – вбачала в людині насамперед її духовну сутність, яка визначає сутність самої філософії (И. Фіхте) [5]:

світ створений заради тих цілей, що їх висуває людина, – стверджував німецький філософ XVIII ст. Х. Вольф [6].

У новочасній філософії концептуально важливим для подальшої еволюції філософії людиноцентризму було обґрунтування відомим французьким філософом і математиком XVII ст. Рене Декартом самосвідомості і суб'єкта: свідомість індивіда, писав Р. Декарт, ізольована від світу, саме тому індивід повинен бути незалежним від авторитетів, традицій і звичаїв [2, с. 322]. В основі декартівської філософії суб'єктивізм (*cogito ergo sum* – як принцип суб'єктивної достовірності в інтерпретації Р. Декарта), в результаті чого в усю новоєвропейську філософію закладається ідея панування суб'єкта: «через Декарта і після Декарта «суб'єктом» стає в метафізиці переважно людина, людське «Я» [7].

Важливими для розвитку людиноцентризму у політико-правовому плані були також такі погляди Дж. Локка: 1) права на життя, свободу і власність є фундаментальними за своєю суттю та нероздільними одне від одного; 2) свобода є основою всіх інших прав і може бути обмежена тільки правами і свободами інших людей; 3) люди є рівноправними суб'єктами щодо економічної, духовної та політичної сфери і власної долі; 4) держава є результатом суспільної домовленості для захисту власності індивіда; 5) невтручання держави у приватне життя та особисте процвітання людей [2, с. 53].

Остаточне перетворення людини на центр пізнання світу було ознаменоване концепцією родоначальника німецької класичної філософії І. Канта, який вважав, що найвищою цінністю і вищою метою суспільного розвитку є людина, її щастя та гідність. На думку І. Канта, питання про те, що таке людина, повинне бути основним питанням філософії, адже людина – це «найголовніший предмет у світі» [8]. Саме І. Кант уперше висловив думку про те, що про людину можна філософствувати окремо і особливо,

його вважають родоначальником антропологічної філософії, який збагатив її такими ідеями: людина – моральна особа, наділена гідністю, незалежністю і автономією; все в світі має значення лише як засіб і тільки людина – мета сама в собі, [2, с. 15] а тому повинна отримати можливість самовизначення [9]. Сфери політики і права, за такого підходу, розглядалися як інструменти забезпечення щастя та блага людини, що найбільш чітко й лаконічно відобразила відома формула Дж. Локка: «Мета правління – благо людства» [10], дещо пізніше переформульована Дж. Бентамом: «якнайбільше щастя для якнайбільшої кількості людей» [11].

Ґрунтовного переосмислення людиноцентризму зазнає у філософії життя, представники якої (А. Шопенгауер, С. Кьєркегор, Ф. Ніцше) суттєво зміщують наголоси щодо людської природи та її значення у світі: у їх творчості людиноцентризм набуває ірраціоналістичних, песимістичних та бунтарсько-волюнтаристських відтінків. Так, А. Шопенгауер розглядав людину як вияв, об'єктивізацію світової волі, як істоту, що протистоїть ірраціональному світові, повсякчас борячись за своє виживання [12]. Для С. Кьєркегора людина – абсолют, що має свою життєву мету і завдання в самій собі» [13], а для Ф. Ніцше людина єдина міра суцього, але їй треба відмовитися від декадентських цінностей, створювати нові цінності [14], а надлюдина є сенсом світу [15].

Пізніше філософи-екзистенціалісти (М. Гайдеґґер, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, А. Камю) створюють метафізику людського буття в її історичному розвитку, здійснюють так званий онтологічний поворот від проблем буття до свободи, акцентуючи увагу на особливостях існування людини [16]. Надалі філософи-феноменологи (Е. Гуссерль, М. Шелер) обґрунтовують концепції, за якими людина є активним учасником світу, що дає підстави для наближення людини до Бога як його створіння.

Трагічний досвід тоталітаризму, двох світових воєн, кризи суспільної свідомості й моралі, занепад традиційних цінностей, безперервні локальні війни, глобальні загрози та міжнародний тероризм виявили як вразливість практичних засад людиноцентризму, в результаті почалися розмови про повернення до соціоцентризму. Так, після тези Ф. Ніцше про те, що «Бог помер», і доповнення її словами Ф. Достоєвського, що «якщо Бога немає, то все дозволено», стара система європейських антропоцентричних у своїй основі цінностей поступово втратила свої панівне значення [17].

Саме у ХХ столітті починається криза у людиноцентризму як ідеології особливого місця і ролі людини у світі, її всесилля і зазіхань на панування над довікіллям» [18] адже людина модерну навчилася використанню та поневоленню природи та людини людиною [19]. Відповідно, були піддані сумніву й критиці всі ключові класичні концепти людиноцентризму. Відтак, унаслідок глибоких соці-

альних та культурних зрушень «людина ... знов перетворилася на найактуальнішу проблему» [20], адже сама вона не знає, що собою являє, «але знає, що вона цього не знає» (М. Шелер) [21].

Цьому сприяли виникнення й поширення на Заході таких філософських течій і напрямків, як філософія персоналізму й екзистенціалізму, філософської феноменології й герменевтики, релігійної філософії та філософської антропології, неомарксизму і психоаналізу. Не заглиблюючись до аналізу особливостей цієї філософської «палітри», нагадаємо лише, що у філософії ХХ столітті доктрина людиноцентризму змістовно наповнюється завдяки аналізу таких філософських феноменів, «масова людина» (Х. Ортега-і-Гассет), «втеча від свободи» (Э. Фромм), «одновимірна людина» (Г. Маркузе), «самоактуалізація» (А. Маслоу, Г. Олпорт), «соціальний інтерес» (А. Адлер), «завжди моє» (Е. Фінк), «Его-інтеграція» (Е. Еріксон), «власність самого себе» (М. Штірнер) та ін.

Важливо відзначити, що й історія української філософії демонструє розмаїття людиноцентричних поглядів і підходів, подібно до європейської філософії. Так, дослідники історії української філософії стверджують, що її характерною особливістю був людиноцентризм [22]. Зокрема, як зазначає один із таких учених І. Мірчук, українська філософія в центрі своїх розвідок поставила не чисту абстракцію, а людину, її долю, її життя та його сенс [23]. Така нова в українській філософії простежується ще з часів України-Русі: людину сприймали не лише як частину Космосу, що було властивим поганству, а як вінець природи, Боже творіння [24; 25; 26; 27]. Відтоді розпочалося «творення особливої української екзистенційно-гуманістичної культури філософування, яскравими виявами якої згодом стали «філософія серця» та український персоналізм, зумовлений українським ментальним індивідуалізмом та християнським антропоцентризмом» [28]. Представники українського Відродження (XVI–XVII ст.), зокрема такі, як С. Оріховський, К. Сакович, К. Транквіліон-Ставровецький, утверджували ідею єдності мікро- та макрокосмосу, розглядали людину як найвищу цінність у Творця, як Його найдосконаліше творіння [6; 29; 30; 31]. М. Смотрицький вважав, що неодмінною умовою пізнання Бога і єднання з Ним є самопізнання, оскільки Бог, як і царство небесне, міститься в самій людині [32].

Справжній антропологічний поворот в українській філософії починається від творчості Г. Сковороди (XVIII ст.), який стверджував, що людина – головний ключ до розв'язання проблем буття, у мікро- та макрокосмосі – один початок і один кінець, спільний корінь, що тлумачиться ним як Божа сутність.

Людиноцентризм в інтелектуальній традиції українства переріс суто філософські межі, охопивши у ХІХ – на початку ХХ ст. літературу

й мистецтво (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та ін.), політичну (М. Драгоманов, В. Липинський) і правову (Б. Кістяківський) науки. Тим самим була продемонстрована чітка екзистенційна зорієнтованість української ментальності, таких її складових, як українство і християнство, поєднання християнського теоцентризму та антропоцентризму тощо – загальна прикметна риса української традиції філософствування [28].

Людиноцентричні пошуки української філософії засвідчили спільність вектора її розвитку з європейською інтелектуально-філософською традицією, самостійне опанування людиноцентричними настановами і принципами, форму-

лювання людиноцентричних ідей і принципів у тісному зв'язку із питаннями соціального й національного визволення української нації, відображали стале зацікавлення розвитком людської особистості, збереженням її духовності й моралі. Людиноцентризм став ідеологічною основою цивілізаційного розвитку у XX столітті, дозволив конституювати наукові положення щодо відповідальності влади [34], саме на цих засадах були сформульовані такі найважливіші положення Європейського Союзу, які надали були імплементації у вигляді чотирьох економічних свобод – права на особисте переміщення, переміщення робочої сили, товарів і послуг, капіталу [33].

Список використаних джерел:

1. Шоню П. Цивилізація Просвещения / Пьер Шоню ; пер. с фр. : И. Иткина, М. Гистер. Екатеринбург; Москва : У-Фактория ; АСТ, 2008. 688 с.
2. Пилипишин П. Б. Індивідуалістичні інтенції у філософії права Томаса Гоббса. *Правова позиція*. 2021. № 1(30). С. 19.
3. Гоббс Т. Человеческая природа. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2-х тт. Т. 1. Москва : Мысль, 1964. С. 310.
4. Корх О. М. Проблема індивідуалізму (історико-філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05. Дніпропетровськ, 2002. С. 78.
5. Розова Т. В., Чорна Л. В. Вчення про людину у філософії Йогана Готліба Фіхте. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2014. № 1. С. 1–10.
6. Соколов В. Ю. Антропоцентризм. Енциклопедія Сучасної України : електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=43068
7. Хайдеггер М. Время и бытие : Статьи и выступления / пер. с нем. В. В. Библихин. Москва : Республика, 1993. С. 48.
8. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. Кант И. Сочинения : в 6 т. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. С. 351.
9. Яннарас Хр. Нерозривна філософія / пер. з новогр. А. Чердаклі та Н. Клименко. Київ : Основи, 2000. С. 98.
10. Локк Дж. Два трактата о правлении. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. Москва : Мысль, 1984. Т. 3. С. 395.
11. Тихолаз А. Г. Утилітаризм Джеремі Бентама та витоки англійського правового позитивізму. *Наукові записки НАУКМА*. Т. 19(2001) : Спеціальний випуск. Ч. 1. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 102.
12. Філософія Артура Шопенгауера та сучасність : колективна монографія / за ред. А. Карася. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 164 с.
13. Кьеркегор С. Наслаждение и долг / пер. с нем. П. П. Ганзена. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. С. 308.
14. Ницше Ф. Сочинения : в 2-х т. / сост. К. А. Свасьяна. Москва : Мысль, 1990. Т. 2. С. 19, 635, 692.
15. Ницше Ф. Так казав Заратустра. *Ницше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади* / пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. Київ : Основи, Дніпро, 1993. С. 11.
16. Стеценко В. Антропологічні виміри екзистенційної філософії. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 50–53.
17. Юрійчук О. О. Правовий мультикультуралізм : аксіологічний вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2018. С. 149–150.
18. Сиднев Л. Н. Философия : курс лекций для аспирантов и соискателей. Запорожье : Классический приватный университет, 2016. С. 420.
19. Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты / пер. с нем. М. Кузнец. Москва, Санкт-Петербург : Медиум ; Ювента, 1997. С. 16–60.
20. Гуманізм : сучасні інтерпретації та перспективи / В. С. Пазенок [та ін.]. Київ : Український центр духовної культури, 2001. С. 48.
21. Фіалко Н. А. Гуманізація вищої освіти : змістовно-функціональні аспекти : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 – філософія освіти. Інститут вищої освіти АПН НАН України. Київ, 2015. С. 19.
22. Шумка М. Л. Людиноцентризм творчості Тараса Шевченка. *Психологія і суспільство* : укр. теорет.-методол. соціогуманітар. часопис. Тернопіль : Тернопіл. нац. екон. ун-т, 2000. Спецвипуск : Тарас Шевченко і сучасна національна освіта : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 5–6 берез. 2014 р., Тернопіл. нац. екон. ун-т. 2014. С. 112.
23. Мірчук І. Історія української філософії. *Мірчук І. Енциклопедія українознавства* : у 2-х т., кн. 2. Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. С. 719.
24. Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII в. Киев : Наукова думка, 1988. С. 164.

25. Бондар С. В. Філософсько-мировоззренческе содержание «Изборников» 1073 и 1076 годов. Киев : Наукова думка, 1990. С. 55.
26. Костицький В. В. Найкраще, що є у Бога на Землі (Екологічне право та школа екологічного права професора Ю. С. Шемшученка). *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки* : збірник наукових праць на пошану Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. К. : Видавництво «Юридична думка» 2010. С. 370–377.
27. Костицький В. В. Соціальний парадокс Герберта Спенсера та пошуки сучасної моделі держави. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 162–165.
28. Стеценко В. Етико-антропологічна специфіка української традиції філософії релігії. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік* / відп. за випуск Л. Рижак. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 56.
29. Сас П. М. Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Станіслава Оріховського. Україна і Польща в період феодалізму. Київ : Наукова думка, 1994. С. 39–43.
30. Литвинов В. Д. Станіслав Оріховський. Історико-філософський портрет. Київ : Академперіодика, 2014. 351 с. ; Ботвинник М. Лаврентий Зизаний. М., 1973. С. 103.
31. Войтов Б. І. Рецепція ренесансних ідей у релігійно-філософських поглядах Касіяна Саковича : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.01 «Релігієзнавство» (031 – Релігієзнавство). Національний університет «Острозька академія», Острог, 2020. 184 с.
32. Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко : монографія / за ред. проф. Б. Криси. Львів : Свічадо, 2008. 180 с.
33. Суходольська А. А. Реалізація права на свободу переміщення: теоретико-правові засади : монографія. К. : Видавничий Дім «АртЕк», 2021. 235 с.
34. Костицька І. О. Юридична відповідальність парламентарія в системі відповідального представницького правління: конституційно-правовий аналіз : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 440 с.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.8>

Костицький В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ У ПЕРІОД ВІЙНИ І МИРУ

POLITICAL AND LEGAL CONTENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA: PROBLEMS AND CHALLENGES IN THE PERIOD OF WAR AND PEACE

У статті розглядаються питання про зміст української національної ідеї, джерелом і носієм якої є Українська нація. Автор визначає Українську націю як етнічно-культурна спільнота, об'єднану мовою, вірою, духовно-культурних цінностями, менталітетом, надбаннями політичної та правової культури, поведінковими особливостями, моральним світоглядом, особливістю міжлюдських стосунків та реагування на добро і зло, здатністю до співчуття іншій людині, гостинністю, правовою культурою. Досліджена співвідношення між поняттями «Українська нація» і «Український народ». Український народом називається спільнота усіх національностей і етносів, які проживають в Україні, **які визнали українську національну ідею як державотворчу та суспільну цінність**. У статті продовжені багаторічні дослідження автора цих проблем та звертається увага на те, що відповідно до статті 5 Конституції України її «батьки», у тому числі і автор, назвали Український народ тільки носієм суверенітету і джерелом влади. Виклад думок автора спрямований на те, щоб переконати читача в ширшому сприйнятті проблеми і доказати, що Український народ є суб'єктом влади.

Автор відносить до складових української національної ідеї як прагнення народу до створення незалежної держави, а також розуміння місця і ролі держави як спільної справи Українського народу, держави яка є результатом Суспільного Договору та має бути соціальною і правовою. Також розглядається питання про поняття громадянського суспільства, яке виникає коли відбувається самоусвідомлення народу себе як нації та інституціалізація суспільства. Автор відзначає, що в умовах російської війни проти України, яка характеризується як геноцид Українського народу та екоцид, тобто руйнування його життєвого середовища, українська національна ідея наповнюється новим змістом, в основу якого, мають бути покладені як відновлення держави у кордонах 1991 року, так і відбудова зруйнованої інфраструктури та життєвого простору. З врахуванням цієї обставини ще раз підкреслюється значимість економічного патріотизму як складової національної ідеї та одного із провідних принципів права, який виключає економічну ізоляцію, спрямований на відновлення і розвиток національної економіки.

Ключові слова: українська національна ідея, Українська нація Український народ, Суспільний Договір, держава як спільна справа, громадянське суспільство, інституціалізація, самоусвідомлення нації.

The article examines the content of the Ukrainian national idea, the source and carrier of which is the Ukrainian nation. The author defines the Ukrainian nation as an ethnic and cultural community, united by language, faith, spiritual and cultural values, mentality, political and legal cultural heritage, behavioral characteristics, moral worldview, a feature of interpersonal relations and response to good and evil, the ability to empathize with others people, hospitality, legal culture. The relationship between the concepts of «Ukrainian nation» and «Ukrainian people» has been studied. The Ukrainian people is the community of all nationalities and ethnic groups living in Ukraine, who have recognized the Ukrainian national idea as a state-building and social value. The article continues the author's long-term research of these problems and draws attention to the fact that in accordance with Article 5 of the Constitution of Ukraine, its «fathers», including the author, called the Ukrainian people only the bearer of sovereignty and the source of power. The presentation of the author's opinions is aimed at convincing the reader of a broader perception of the problem and proving that the Ukrainian people are the subjects of government.

The author refers to the components of the Ukrainian national idea as the desire of the people to create an independent state, as well as the understanding of the place and role of the state as a common cause of the Ukrainian people, a state that is the result of the Social Contract and should be social and legal. The issue of the concept of civil society, which arises when the people's self-awareness as a nation and the institutionalization of society occurs, is also considered. The author notes that in the conditions of the Russian war against Ukraine, which is characterized as genocide of the Ukrainian people and ecocide, that is, the destruction of its living environment, the Ukrainian national idea is filled with a new meaning, the basis of which should be the restoration

of the state within the borders of 1991, and reconstruction of destroyed infrastructure and living space. Taking into account this circumstance, the importance of economic patriotism as a component of the national idea and one of the leading principles of law, which excludes economic isolation and is aimed at the restoration and development of the national economy, is once again emphasized.

Key words: *the Ukrainian national idea, the Ukrainian nation, the Ukrainian people, the Social Contract, the state as a common cause, civil society, institutionalization, self-awareness of the nation.*

Джерелом і носієм української національної ідеї є Українська нація. Українська нація – це етнічно-культурна спільнота, єдність якої вимірюється мовою, вірою, спільністю духовно-культурних цінностей, менталітету, політичної та правової культури, поведінковими особливостями, морального світогляду, особливістю міжлюдських стосунків та реагування на добро і зло, здатністю до співчуття іншій людині, гостинністю, правовою культурою.

На відміну від поняття «Українська нація» розуміння сутності і змісту поняття «Український народ» означає, що останнє – це спільнота усіх національностей і етносів, які проживають в Україні, які визнали українську національну ідею як державотворчу та суспільну цінність.

Тому важливим сьогодні є уточнення того, що розуміємо під сучасною національною ідеєю, яка об'єднує, цементує суспільство і націю, творить Український народ.

Український народ також характеризується певними ознаками, серед яких спільність мови, віра, духовно-культурна спільність, менталітет, побутова культура, традиції та обряди.

Досягнувши певного рівня спільності політичної і правової культури як загальносуспільного надбання Український народ стає політичною нацією, виступає не тільки як носій суверенітету та джерело влади, але й як суб'єкт влади. Український народ не потребує державного визнання себе як суб'єкта влади.

У статті 5 Конституції України її «батьки», у тому числі і автор, назвали Український народ тільки носієм суверенітету і джерелом влади. Але джерело влади – це свого роду місце, яке характеризується невичерпною силою суверенітету і у якому або з якого твориться влада. Разом з тим, навіть аналіз Конституції України дає підстави говорити про те, що Український народ є суб'єктом влади. Як такий суб'єкт Український народ здійснює владу або безпосередньо шляхом виборів чи на референдумі, загальнонаціональному опитуванні, або ж через органи державної влади і місцевого самоврядування. Як суб'єкт влади Український народ є власником природних ресурсів відповідно до статті 13 Конституції України [1].

Під час підготовки проекту чинної нині Конституції України була гостра дискусія за участю автора щодо конституювання права народу на збройний опір диктатурі. Тоді цю ідею не підтримали більшість членів Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України по доопрацю-

ванню проекту Конституції України, членом якої був і автор.

Але ще раз повторимо, народу не потрібне державно-правове визнання його сили і повноважень. Народ має ці права апіорі і може ними скористатися у будь-який час, не запитуючи владу про дозвіл чи юридизацію цих прав. Це природне право Українського народу на власну державу, яке передбачає не тільки можливість здійснення влади прямо чи опосередковано через органи державної влади і місцевого самоврядування, але й природне право на визначення конституційного ладу, протидію диктатурі, вибір шляху розвитку держави, що і продемонстрував Український народ, коли вийшов на революцію «помаранчеву» у 2004 році чи на Революцію Гідності у 2013–2014 роках.

У теоретико-методологічному плані значним кроком уперед було конституювання проблеми захисту суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки як спільно справи Української держави і Українського народу у статті 17 Конституції України. Передбачити у 1996 році, що потреба у реалізації цієї статті появиться так швидко і що уже у 2014 році Росія почне війну проти України, яка переросте у широкомасштабну агресію 24 лютого 2022 року, передбачити це у 1991-1996 роках у час підготовки проекту та ухвалення Конституції України було неможливо, хоч розуміння того, що росія не випустить із «братських» обіймів Україну, як і побоювання на предмет того, що безкровне відновлення незалежності у 1991 році після столітньої боротьби, у якій полягли тисячі і мільйони Українців, може ще потребувати нової крові у боротьбі за незалежність було завжди. **Тому і завжди самостійна Українська держава розумілася як спільна справа влади і Українського народу, що стало ще однією складовою сучасної Української національної ідеї.**

Нагадаємо, що розуміння держави як спільної справи не є нашим національним винаходом. Ще з часів виникнення думок про правову державу у роботах філософів платонівської школи держава розглядалася як спільність людей, достатньо сильна для процвітання; узаконена спільність багатьох людей, сконструйована згідно з ідеями добра і справедливості [2, с. 117–118; 3, с. 35]. А видатний давньогрецький мислитель Аристотель (384 р. до н. е. – 322 р. до н. е.) уважав правильними такі форми державного устрою, які відповідають вимогам справедливості і загального добра [4, с. 378–380].

Згодом ідея держави як спільного правопорядку висловлювалася славнозвісним давньоримським мислителем М.Т. Цицероном (106 р. до н. е. – 43 р. до н. е.). Така «юридизація» держави пізніше, як відомо, була сприйнята прибічниками ідеї правової держави [5]. Філософ також уважав, що держава має бути обмежена правом, а під дію законів повинні підпадати всі, тобто формулював у початковій формі прообраз принципів верховенства права та формально-правової рівності громадян перед законом.

Поширення християнства та утвердження його як панівної релігії в Європі (I–XI ст.) позначило злам правосвідомості: на зміну уявленням про панування природного, переважно людського, права прийшли ідеї панування права божественного, які позначили подальшу еволюцію уявлень про правову державу. У початковій формі також з'явилися та поступово поширювалися ідеї народного суверенітету (Тома Аквінський (1226–1275 рр.) та ін. [5]).

За часів Відродження (XIV — початок XVII ст.) почали утверджувалися погляди щодо необхідності закріплення та захисту прав і свобод людини, вільної від сваволі держави. Суспільне та індивідуальне мислення того часу ще не було достатньою мірою юридизованим, а скоріше антропоцентричним, воно теж поступово переорієнтовувалося на визнання важливості правових засад у житті суспільства. Сьогодні стверджуємо, що складовою Української національної ідеї стало розуміння такої спільної справи, якою є соціальна правова держава [6; 7].

Нагадаємо, що найбільший розквіт уявлення про правову державу отримали ще у працях мислителів Просвітництва та представників німецької класичної філософії XVIII – першої третини XIX ст. Поступово, зокрема у Франції та США, унаслідок революцій кінця XVIII – першої половини XIX ст. ідеї обмеження влади правом, правами народу і людини поєднуються з ідеями республіканської форми правління.

Так, відповідно до уявлень великого французького мислителя Ж.Ж. Руссо (1712–1787 рр.), держава керується Суспільним договором, який служить основою всіх прав, а метою її є встановлення загального блага [2, с. 223]. На нашу думку, визнання Суспільного договору як основи творення держави та системи права, впливає із розуміння держави як спільної справи народу і влади, еліти та громадянського суспільства.

Звідси, складовою Української національної ідеї є не тільки розуміння держави як спільної справи, а захисту її територіальної цілісності і суверенітету та безпеки – спільного обов'язку держави і Українського народу, але й усвідомлення значимості народного суверенітету як основи державотворення, що знаходить свій вияв у Суспільному Договорі.

Багато уваги розробленню теорії народного суверенітету, механізмів реалізації наро-

довладдя, утвердження громадянських свобод, концепції загальної волі як основи законодавства тощо приділив Ж.Ж. Руссо [8]. Його Суспільний Договір – це мовчазна згода усіх на творення і здійснення влади представниками народної еліти. Сьогодні ми говоримо про дихотомічний зміст Суспільного Договору, що включає ще Угоду між народом та державою, яка знаходить своє юридичне закріплення у Конституції, як це мало місце в Україні у Конституції 1996 року.

Прийняття Конституції у Верховній Раді України 28 червня 1996 року не відмінює її трактування як Суспільного Договору, оскільки Парламент ухвалив Конституцію від імені Українського народу, маючи повноваження в рамках народного представництва, спираючись на багатовікову історію українського державотворення та на результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, який схвалив Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.

Етнічна нація за словами одного із вельетів Української духовної культури Івана Франка, появляється тоді, коли народ самоусвідомлює себе нацією. Позначені нами вище історичні віхи розвитку Української державності підтверджують як справедливість слів Івана Франка, так і факт самоусвідомлення себе українською нацією.

Український народ творить Українське суспільство. Одночасно відбувається інституціоналізація суспільства, яке твориться народом. Отже, суспільство стає громадянським коли інституціоналізується, здатне вступати у діалог державою прямо (на референдумі і виборах, наприклад), коли інститути громадянського суспільства беруть участь у творенні влади та у здійсненні контролю за діяльністю влади, беруть участь у правотворенні. Сьогодні в Україні сформоване громадянське суспільство, яке є не у кожній країні.

Для українців самоусвідомлення себе нацією пов'язане із українською традицією, обрядами, моральними цінностями, але передусім, духовно-культурним самоусвідомленням, із прагнення до волі та відновлення самостійної держави. Виразником такого самоусвідомлення стають наші духовні предтечі – представники творчої інтелігенції від Івана Котляревського, Тараса Шевченка та Івана Франка до героїв наших днів – В'ячеслава Чорновола, Левка Лук'яненка, Михайла Гориня, Василя Стуса. А Український народ як політична нація, що складається із представників усіх національностей в Україні, визнає і шанує українську традицію, обряди, моральні цінності, прагнення до волі та самостійної держави, а також її виразників, частину яких ми назвали вище.

Водночас, підвищений інтерес до національної ідеї пояснювався нами раніше незавершеністю державного будівництва та розвитку

правової системи, інституційною слабкістю державного механізму, його низькою функціональністю, невизначеністю державної стратегії, а також неадекватним урахуванням (а часом – прямим ігноруванням) у ході впроваджуваних правових реформ національного менталітету, правової спадщини, а так само – і комплексу нових історичних, економічних, соціальних та політичних реалій, пов'язаних з особливостями сучасного етапу право- і державотворення [9; 10]. Сьогодні ми говоримо про те, що національна ідея потрібна як основа ідеології захисту суверенітету України, відновлення її територіальної цілісності та майбутнього вільного розвитку.

Разом з тим, складовою Української національної ідеї, прийнятої усім Українським народом, є європейський вибір України як шлях наступного вільного розвитку людини, суспільства і держави.

На нашу думку, українська національна ідея обов'язково спирається на відповідну правову традицію, що певним чином проектується на сучасність. Вона, ще раз підкреслимо, знайшла своє переконливе й закономірне юридичне оформлення в Конституції України, у Преамбулі якої зазначено, що Верховна Рада України приймає цю Конституцію, «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення», а Україна проголошується у статті 1 Конституції суверенною і незалежною державою. У статті 5 Конституції України її «батьки», у тому числі і автор, назвали Український народ тільки носієм суверенітету і джерелом влади [1].

Автором уже неодноразово порушувалося питання про неспроможність твердження деяких вчених і політиків щодо того, що сьогодні національна ідея (витлумачена переважно у вузькому, етнонаціональному, контексті) себе вичерпала, а тому необхідно шукати нову ідею, яка консолідувала б Український народ. На це питання відповів сам Український народ, який піднявся на захист суверенітету і територіальної цілісності держави, своєї ідентичності та духовно-культурної спадщини проти широкомасштабної російської воєнної агресії як у 2014 році, так і після 22 лютого 2022 року. Саме навколо основного положення національної ідеї – прагнення народу жити в незалежній Українській державі об'єдналися представники різних національностей і етносів України і захистили її від запланованої кремлівським режимом окупації у режимі «бліц-кригу».

Із цього приводу зауважимо, що в умовах швидкого формування сучасної української нації, транзитивності в розвитку держави і права України [11–15], сплеску інформаційних та економічних воєн початку XXI століття, інших проблем, що ставлять під загрозу суверенітет України, всі проблеми соборності, незалежності

та суверенності Українського народу, влади і держави продовжують залишатися достатньо актуальними (надто в умовах триваючої російської збройної агресії, що є прямою і найнебезпечнішою загрозою існуванню самої новітньої Української державності). Вони ще довго не зникатимуть з порядку денного з огляду на дискретність сталої національної державотворчої традиції, зумовленої тривалою відсутністю досвіду функціонування незалежних державно-правових інституцій.

Нині українська національна ідея наповнюється новим змістом, в основу якого, з нашої точки зору, має бути покладено як звільнення окупованих Росією територій та відновлення держави у кордонах 1991 року, так і відбудова зруйнованої інфраструктури та життєвого простору. Така системна агресія дає підстави стверджувати, що російська війна проти України є геноцидом Українського народу та екоцидом, тобто війною, спрямованою на руйнування життєвого середовища Українського народу, яке одночасно загрожує усій Європі та цілому світу [16]. Тому розглядаємо економічний патріотизм як складову частину національної ідеї та один із провідних принципів права [17–21]. Деякі вчені пропонують також таким розуміти правовий або конституційний патріотизм 22–24-ї, проти чого не заперечуємо, вважаючи що саме економічний патріотизм наповнює і конституційну творчість, і правову творчість, і є принципом права. В основу економічного патріотизму мають бути покладені ідеї державного протекціонізму та сприяння національному товаровиробнику. Разом із тим економічний патріотизм орієнтує на формування та реалізацію унікальних стратегій економічного зростання в умовах соціальних викликів будь-якої складності та наголошує на потребі структурно-трансформаційних перетворень в українському суспільстві у вимірі реформування сучасних економічних інститутів. У цьому сенсі розроблення інтегративного стратегічного вектора економічного розвитку українського суспільства є одним із першорядних сьогоднішніх завдань [25].

Ми виходимо з того, що ідеям економічного патріотизму не суперечать ідеї правового патріотизму. Навпаки, вони є взаємодоповнювальними, адже обидві ґрунтуються на діалектичному поєднанні права нації на самовизначення і територіальної цілісності держави: у першому випадку йдеться про забезпечення цих принципів засобами економічної, а у другому – правової політики держави [17].

Економічний патріотизм означає визнання пріоритету національних економічних інтересів та їх утвердження державою. Натомість правовий патріотизм позначає правове оформлення і забезпечення національних цінностей, зокрема права Українського народу на самовизначення,

на створення і розвиток власної (Українського народу) державності, максимальне забезпечення прав і свобод людини через відповідальність держави перед своїми громадянами, підвищення авторитету закону і його неухильне виконання усіма державними органами та організаціями.

Політика правової держави не може мати іншого підґрунтя, як природні і невідчужувані права і свободи людини, утвердження і забезпечення яких є її головним обов'язком. Без цього неможливою є легитимність державної влади, що забезпечує її стабільність, а суспільству сталий

розвиток [3]. Отже, в основі як правового патріотизму, так і економічного патріотизму лежить принцип верховенства права, який поєднує у собі право природне і право позитивне, а також поєднує принципи економічного та правового патріотизму, поєднує ідеї антропоцентризму і соціоцентризму в організації і функціонуванні влади. Економічний патріотизм не може поєднуватися із спробами замкнутості національної економіки, що краще держава реалізує свій обов'язок щодо утвердження й забезпечення прав людини, то міцнішим буде й її суверенітет.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Див.: Татаркевич В. Історія філософії. Т.1 : Антична і середньовічна філософія / пер. з пол. А. Шкраб'юка. Львів : Свічадо, 1997. С. 117–118.
3. История политических и правовых учений : хрестоматия для юридических вузов и факультетов / сост. и общ. ред. проф., д-р ист. наук Г. Г. Демиденко. Харьков : Факт, 1999. С. 35.
4. Аристотель. Политика. Сочинения : в 4-х т. Т. 4 / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. С. 378–380.
5. Тимошенко В. І. Правова держава: теоретико-історичне дослідження. Київ : Наукова думка, 1994. С. 7.
6. Костицький В. В. До питання про сучасну державу / В. В. Костицький. *Соціологія права*. 2016. № 4(19). С. 3–14.
7. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state. *European science. Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis*. Podhájska, 2019. Vol. 4. Pp. 47–50.
8. История политических и правовых учений XVII–XVIII вв. / редкол. : Грацианский П. С. и др. Москва : Наука, 1989. С. 116–129.
9. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. К., 2003. 198 с.
10. Костицький В. В. Українська національна ідея: минуле і сучасне / Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. К., 2002.
11. Костицький В. В. Українська національна ідея: минуле і сучасне / Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ, 2002. 21 с.
12. Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах : дис. ... д-ра філософії : 081 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 232 с.
13. Матвеева Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Одеса, 2016. 42 с.
14. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2016. 416 с.
15. Якушик В. М. Государство переходного типа: вопросы теории. Киев : Лыбедь, 1991. 199 с.
16. Костицький В. В. Протидія екоциду як складова міжнародно-правового екологічного імперативу та ухвалення Екологічної Конституції Землі. *Екологічне право*. 2022. № 1–2. С. 30–34.
17. Костицький В. Економічний патріотизм як соціально-економічне і правове явище. *Право України*. 2001. № 6. С. 17–21.
18. Костицький В. В. Закон концентрації банківського капіталу: необхідність і дороги здійснення. *Право України*. 2002. № 12.
19. Костицький В. В. Економіко-правові проблеми концентрації капіталу: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній. *Право України*. 2003. № 3.
20. Мазуренко А. Економічний патріотизм: Зеленський анонсував зниження податків для бізнесу і на бензин. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/22/7325043/>
21. Панченко В. Г. Форми прояву неопротекціонізму в політиці економічного патріотизму: аналіз сучасного досвіду розвинених країн в стимулюванні економічного зростання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 4. С. 27–32.
22. Хабермас Ю. Политические работы / сост. А. В. Денежкина ; пер. с нем. Б. Скуратова. Москва : Практис, 2005. 368 с.
23. Куян І. А., Андрушко І. П. Правовий патріотизм як оптимальна модель державницької ідеології України. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 3. С. 15–21.
24. Савчин М. Конституційний патріотизм у контексті постмодерного конституціоналізму. *Юридичний журнал*. 2008. № 12. С. 93–97.
25. Глушко Т. П. Економічна теорія нації у контексті глобалізаційних процесів (соціально-філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. С. 363.

Kurylych M. Ya.,Recipient of the Scientific Degree of Doctor of Philosophy
at the Department of Criminal Justice
State Tax University

ORCID: 0000-0002-9338-7342

**STUDY OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS WHEN IMPLEMENTING
MEDIATION IN CRIMINAL LAW: NATIONAL AND FOREIGN PRACTICE****ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ВПРОВАДЖЕННІ
МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: НАЦІОНАЛЬНА ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА**

The study of positive foreign experience in the use of conciliation procedures in the settlement of commercial and civil disputes is relevant and necessary for the consistent reception of foreign ideas and the most effective models. Mediation is an effective method of resolving conflicts that arise between two parties, while a third party who has no interest in this conflict helps in resolving the conflict. Mediation has been around since ancient times and has been developed in many countries, but this process develops differently in each country. This topic is very relevant today, as it arouses considerable interest in the scientific community and the public. The author comes to the conclusion that mediation in the concept of restorative justice is an indicator of a high level of development of consciousness and legal culture of society, which cares not only for the interests of the victim, but tries to help the offender to realize the negativity of criminal behavior and reintegrate him into society with the least losses.

The role of the court, when approving conciliation agreements between the victim and the suspect or the accused, is analyzed as a guarantor of compliance of the approved agreement with the norms of the law, which excludes the possibility of abuse of this right by the parties. Peculiarities of the balance of private and public interests during the introduction of mediation into criminal law, which is beginning to play an important role, have been studied in the resolution of which criminal legal conflicts mediation can be used. Therefore, the effectiveness of mediation depends not only on a successful combination of the key characteristics of this procedure, but also on the correct definition of the type of conflicts to which it should be applied. The author argues for the need to introduce mediation into the criminal law of Ukraine not only to solve existing problems in the criminal law field, but also as a natural demand of society, formed as a result of the development of legal consciousness and social responsibility of citizens, due to the influence of more developed countries that have a corresponding positive the practice of such application.

Key words: *private interests, public interests, mediation, reception, foreign experience.*

Вивчення позитивного іноземного досвіду використання процедур примирення при врегулюванні комерційних та цивільних суперечок актуально та необхідно для послідовної рецепції зарубіжних ідей та найрезультативніших моделей. Медіація – це ефективний метод вирішення конфліктів, що виникають між двома сторонами, при цьому в вирішенні конфлікту допомагає третя сторона, яка ніяк не зацікавлена у цьому конфлікті. Медіація з'явилася ще давніх часів і отримала свій розвиток у багатьох країнах, однак у кожній країні цей процес розвивається по-різному. Ця тема є дуже актуальною на сьогодні, оскільки вона викликає значний інтерес у науковій спільноті та громадськості. Автор приходять до висновку, що медіація у концепції відновного правосуддя – є показником високого рівня розвитку свідомості і правової культури суспільства, яка дбає не лише про інтереси потерпілого, а намагається допомогти правопорушнику усвідомити негативність злочинної поведінки і реінтегрувати його у суспільство з найменшими втратами.

Проаналізовано роль суду, при затвердженні угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, як гаранта відповідності затвердженої угоди нормам закону, що виключає можливість зловживання сторонами цим правом. Досліджено особливості балансу приватних і публічних інтересів при впровадженні медіації у кримінальне право, яке починає грати важливу роль, при вирішуванні до яких кримінально-правових конфліктів можна застосовувати медіацію. Тому ефективність медіації обумовлена не тільки вдалим поєднанням ключових характеристик цієї процедури, а і правильним визначенням виду конфліктів, до яких її слід застосовувати. Автор аргументує необхідність впровадження медіації у кримінальне право України не тільки для вирішення існуючих у кримінально-правовій сфері права проблем, а також, природньою вимогою суспільства, сформованою у результаті розвитку правової свідомості та суспільної відповідальності громадян, через вплив більш розвинених країн, які мають відповідну позитивну практику такого застосування.

Ключові слова: *приватні інтереси, публічні інтереси, медіація, рецепція, зарубіжний досвід.*

The purpose of the article is to study foreign experience regarding the application of the mediation procedure and the possibility of its reception in Ukrainian legislation.

As a way of resolving conflicts, mediation began to be very actively used in many countries, the period of origin of this procedure is the 20th – 21st centuries. Mediation developed very quickly, primarily in the countries of the European Union.

The study of positive foreign experience in the use of conciliation procedures in the settlement of commercial and civil disputes is relevant and necessary for the consistent reception of foreign ideas and the most effective models.

The need to study the foreign experience of using mediation is due to a number of features of this procedure:

1. Universality of the procedure. Acquaintance with foreign practice makes it possible to make sure that mediation in its modern form is a universal procedure. The commonality and universality of this professional language of the procedure, which is used in various cultural conditions and on different continents, allows for a free exchange of experience. Mediators today have their own *lingua franca*, which needs to be preserved and developed by increasing the intensity of international contacts.

2. Universality of the mediation development process. As noted by the majority of domestic researchers dealing with mediation issues, the universal mediation procedure was developed in the USA, and later it became widespread throughout the world. Each country in Europe has its own “acquaintance” with mediation and its own way of development and implementation of this procedure within society, judicial and legal systems [5, p. thirteen]. Ukrainian legislators will be able to avoid mistakes by studying the positive and negative experiences of other countries.

Analysis of recent research and publications. This study is based on the analysis of doctrinal sources of such scientists as V. Zemlyanska, N.V. Nestor, Yu. Mykytin, O. Semchyshyn, M. Yakovenko, Z. Symonenko, O. Galagan, M. Sirotkina, O. Ishchenko, I. Gochachko, O. Belinska, M. Karpenko, A. Tumayants, N. Turman, O. Mykolenko, I. Basista, R. Arakelyan, N. Mazaraki, T. Kiseiyova, A. Ogrenchuk, T. Podkovenko, M. Umbreit, M. Libman, H. Zer, V. Ness and other scientists.

Presenting main material. It should be noted that many experts believe that mediation arose only in the 20th century. It was first substantiated in America, and then in European countries [1, p. 85]. But some facts indicate that this concept appeared much earlier, only under a different name and in a different form.

The first stage of the emergence of mediation is primarily related to the need to resolve conflicts between cities and states. This stage is a kind of pre-history of mediation, as it is more characteristic of pre-

historic society. Aksakals, leaders, priests, etc. acted as mediators in that period. [2, p. 68]. And at that time, the word mediation was used, not mediation.

Such countries as: Japan, China, Greece and others used a similar method of conflict resolution. In Russia, a similar method of conflict resolution began to be used from the 6th century AD [1, p. 86].

The basis for the formation of the institution of mediation was the adoption of the “Mediation Act”, which was adopted in 1803. This act ensured the independence of Switzerland. In the second half of the 20th century the active development of mediation began in such countries as Australia, Great Britain, and the United States. Later, the development of mediation began in continental Europe, and it began to be used in the current sense. Consider how the mediation procedure was used in Germany, France, the USA and Great Britain.

Other states are considering the possibility of adopting a Uniform Act, and to date, the rules governing privacy in mediation vary from state to state. Although it should be noted, California has one of the highest privacy guarantees in the US.

In addition, the Federal Alternative Dispute Resolution Act of 1998, known as The Federal Alternative Dispute Resolution Act, may also be cited, under which federal district courts are ordered to adopt local rules defining the possibility of alternative dispute resolution (ADR), and it also states that the courts must promote and encourage the use of ABC in each district. These ABC rules are adopted in every county in the United States.

Only in the mid-90s. in our country, mediation agreements appeared as an advanced trend. Yes, today there is an opportunity to conclude a political, socio-legal, social, labor and economic agreement.

The Law of Ukraine dated July 16, 2021 No. 1875-IX “On Mediation” clearly regulates the mediation procedure and accompanying issues in our country.

However, despite all this, the scope of mediation is still very limited [4, p. 110].

United Kingdom. In this state, there is no single legislative act that would regulate the use of mediation. It so happened that mediation in the United Kingdom experienced and continues to develop largely due to private initiatives, while undergoing changes under the active influence of the judicial community, which, together with state initiatives, also aims to promote mediation. And the institution of mediation itself is regulated by separate parts of the legislation, and its formation takes place in the form of court practice.

However, many experts believe that many cases are incompletely submitted to the court system. In this regard, the Ministry of Justice considers it necessary to develop such a mechanism for consideration in court only of those cases for which a judicial review is absolutely necessary.

Adopted in 2008, European Directive No. 2008/52/EC on certain aspects of mediation in civil and com-

mercial disputes has been amended differently in the three UK jurisdictions. For example, two legislative documents were adopted in Wales and England: The CrossBorder Mediation (EU Directive) Regulations and the Civil Procedure (Amendment) Rules of 2011 No. 88 (Civil Procedure (Amendment) Rules). At the same time, the norms of the European directive apply only to civil and commercial cross-border disputes. And in Northern Ireland and Scotland, the norms of the European Directive are extended only to cross-border mediation, and they do not affect the mediation of domestic disputes. In order to transform the EU Directive, the Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations of 2011 No. 2011/234 ("The Cross-Border Mediation (Scotland) Regulations") were adopted in Scotland, the rules implementing Article 7 of the EU Directive on the confidentiality of mediation and mediators, as well as norms on the extension of the statute of limitations were introduced into some legislative acts, provided for in Article 8 of the EU Directive. These rules, adopted in Scotland, are otherwise not directly correlated with other norms of the EU Directive. Notably, Scotland does not use English case law on mediation, but applies disclosure rules that differ from English ones; nor do separate English civil procedural rules operate in Scotland. In addition, the Scottish jurisdiction is characterized by procedural features, its own rules for the use of language in court proceedings, etc.

In Northern Ireland, the EU Directive has been transformed by the Cross-Border Mediation (Northern Ireland) Rules 2011 and the Supreme Court Rules 2011 – "The 2011 Rules of the Court of Judicature (Northern Ireland), Amendment", as in Scotland, by introducing the norms of articles 7 and 8 of the EU Directive on confidentiality and limitation periods are in effect (new rules have been introduced regarding the calculation of 9 limitation periods, which are established by various statutes).

In general, the following types of disputes are settled through mediation in the UK: civil, family, commercial (including patent and trade mark disputes), corporate, cross-border disputes, small claims disputes, certain types of public law disputes (which are heard by the courts) and criminal legal disputes involving minors. It is interesting to note that, according to the Ministry of Justice, in the case of settlement of small claims disputes, many mediations are carried out using electronic means (up to 96% using telephone, etc.).

In addition, it is worth noting that in 2011, the Government of England and Wales ordered the state authorities, in the event that they act as parties to the dispute, to more actively use such methods of ABC as mediation [1, p. 86]. Regarding the binding nature of the procedure, Great Britain reached a compromise: if a certain party refuses the mediation procedure proposed by the court, it must bear all court costs, even if the case is won.

If you compare Ukraine and Great Britain, you

can see that the potential of mediation is determined by the legal framework. Thus, the legal framework directly ensures the functioning and use of mediation procedures at the time of administration of justice.

As for Germany, disputes are resolved in arbitration courts, in this country there are more than 300 of them. Conciliation councils most often deal with issues of a consumer nature: insurance, labor disputes, medical violations, etc. [3, p. 78]. The main source of legal regulation of mediation in its diversity is the Law on the necessity of using mediation and other extrajudicial methods of conflict resolution dated 07.21. 2012 (hereinafter: Law on Mediation).

European Directive No. 2008/52/EC on certain aspects of mediation in the resolution of civil and commercial disputes directly influenced the adoption of the Law on Mediation, while the legal regulation of mediation is the same for both cross-border and domestic disputes, as it is regulated by one law. Along with special legislation, mediation regulations include the Family Procedure Code, the Civil Code, the Civil Procedure Code, as well as acts of the federal states.

It is noteworthy that even before the adoption of the Law on Mediation, some aspects of ABC were regulated in the Civil Procedure Code [ch. 278 (5)] and the CPC Implementation Act (c. 15), references to mediation were, for example, in section 135 of the Family and Non-Dispute Procedure Code. In addition, in the federal lands, including on the basis of the norms of Sec. 15 of the Law on the Implementation of the Civil Procedure Code, pilot projects on mediation under the supervision of the courts were actively implemented. The specified norm provided for the right of the federal states to introduce mandatory pre-trial procedures with the application of the ABC in relation to specific categories of cases. Section 278(5) of the Code of Civil Procedure provides for the judge's right to offer mediation or ACA to settle the dispute. Later, certain special laws began to reproduce this norm.

In Germany, mediation began to develop significantly due to the activity of the courts, which directly participated not only in the promotion of mediation, but also in the very conduct of mediation procedures. In connection with this, German practice gave rise to terms that defined mediation: "judicial mediation", when mediation is conducted by a judge; "mediation at court", when mediation is conducted by an independent mediator at the suggestion of a judge, "out-of-court mediation", when mediation is conducted by an independent mediator taking into account the contract. In addition, in German practice, the terms "conciliation procedure" and "mediation" are used as synonyms, the exception is the field of consumer dispute settlement: here the activity of special bodies for the settlement of consumer disputes is considered as a conciliation procedure (schlichtung), in the pro-

cess of which a decision is made by a third party, mandatory for execution, for example, by a banking organization, a consumer of services.

In general, mediation, according to the Law on Mediation, is used for the widest possible range of relationships – in any case, regardless of the category of the dispute and the place of residence (location) of the parties to the dispute.

According to paragraph 155a of the German Criminal Code, the judge and the prosecutor at each stage must provide for the possibility of reconciliation between the parties, namely the guilty party and the victim. And if reconciliation is possible, they make every effort in this direction. Paragraph 155b of the German Code of Civil Procedure provides for the procedure for implementing conciliation, so according to this paragraph, the judge and the prosecutor can provide personal data for the reconciliation of the parties at the initiative of one of the parties or at the appropriate request. At the same time, the specified data should be used exclusively for the reconciliation of the parties [3, p. 79].

The legal basis of civil mediation (including commercial and labor relations) is such regulatory acts as: Act No. 95-125 of February 8, 1995, Decree No. 96-652 of July 22, 1996., Decree No. 2012-66 of January 20, 2012

Resolution No. 2011-1540 of November 16, 2011 and its derivative Decree No. 2012-66 implemented the provisions of European Directive No. 2008/52/EC on certain aspects of mediation in the resolution of civil and commercial disputes. Conducting mediation is also regulated by the norms of the Criminal, Labor, Civil Procedure, Criminal Procedure, Financial and Monetary Codes. Norms on mediation are also found in various departmental and ministerial documents.

In addition, we note that the European directive on mediation has had a significant impact on of rights violated by a criminal offense.

the current legislation of France. For example, the definition of mediation in accordance with the European Directive was used, and the direct effect of the Directive extended to domestic disputes of all kinds, not just to cross-border ones (with the exception of labor disputes and public administrative disputes).

In France, mediation is used in all legal areas, provided that it does not undermine the rules of public order governing financial and social behavior. According to section 1528 of the Civil Code, the parties to the dispute have the right, at their own discretion and in accordance with the rules established by the Code, to try to settle the dispute amicably with the help of a mediator, a court conciliator, or in the process of court proceedings, with the help of a lawyer. Therefore, mediation can be applicable to settle commercial, labor, family, public disputes. The development of mediation is also taking place in the field of criminal law regarding offenses committed by both minors and adults. Mediation has developed in the settlement of disputes of an administrative nature (mediation in the field of settlement of tax disputes, disputes on financial markets). In France, the development of mediation takes place in the following forms: private out-of-court mediation and court-ordered mediation.

So, it can be argued that the institution of mediation has been developing in different countries for a very long time. This made it possible to create the optimal content and form of the mediation procedure. However, not all areas of mediation have received the same impetus: the economic and civil law areas are in a more mature state of mediation than criminal court proceedings. Probably, a similar situation arises from the complexity of criminal-legal relations, the subject of which conflict is the restoration

Bibliography:

1. Морозова Є. В., Емтиль Ф. А. Медіація: зарубіжний досвід. *Право та держава: теорія та практика*. 2017. № 6(150). С. 85–89.
2. Нагірна М. С., Герасимова Ю. В. Нормативне регулювання медіації в міжнародному праві і зарубіжна правозастосовна практика. *Вісник Ради молодих вчених та спеціалістів*. 2018. Т. 1. № 1(20). С. 68–71.
3. Рогова М. С. Можливості рецепції зарубіжних практик медіації в законодавство. *Вісник сучасних досліджень*. 2018. № 11.6(26). С. 76–79.
4. Федоренко Н. В., Колесник В. В. Інститут медіації у зарубіжних країнах. *Наука та освіта: господарство та економіка; підприємництво; право та управління*. 2019. № 12(115). С. 109–113.
5. Koch H. Mediation im internationalen Streit. In: Bachmann B. Grenzüberschreitungen. Beiträge zum internationalen Verfahrensrecht und zur Schiedsgerichtsbarkeit. Tübingen, 2005. 399 с.

Куцевич М. П.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

**ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 201² КК УКРАЇНИ
«НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ
ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ
АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ»**

**PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY UNDER ARTICLE 201² OF THE CRIMINAL
CODE OF UKRAINE «ILLEGAL USE FOR PROFIT OF HUMANITARIAN AID,
CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID»**

У рамках цього наукового дослідження визнається актуальність і своєчасність доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) статтею 201² та обґрунтовується гостра необхідність швидкого вдосконалення цього засобу протидії «торгівлі гуманітарною допомогою» в чотирьох напрямках: – розширення змісту аналізованого правопорушення за допомогою виключення з його складу окремих криміноутворюючих ознак; – трансформація змісту нормативних конструкцій, вжитих в ч. 2 та ч. 3 ст. 201² КК України, які типові для норм Кодексу та відомі створенням проблем практичного застосування відповідних норм КК України, – усунення вад термінологічного апарату, використаного в ч. 1 ст. 201² КК України, – переміщення норми із заборону «торгівлі гуманітарною допомогою» до розділу XII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» оскільки безпосередній об'єкт аналізованого правопорушення охоплюється змістом родового об'єкту цієї групи правопорушень і не відповідає родовому об'єкту кримінальних правопорушень серед яких зараз розміщена ст. 201² – розділ VII Особливої частини «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

В статті обґрунтовано доводиться, що впровадження до КК України пропонувані автором змін приведе у відповідність зміст нещодавно створеної кримінально-правової заборони до ступеню суспільної небезпеки «торгівлі гуманітарною допомогою» як антисоціального явища, особливо небезпечного в період дії воєнного стану, та усуне прогалини в діючому правовому механізмі протидії «торгівлі гуманітарною допомогою» в рамках якого такого типу дії, в разі не досягнення ними «значного» розміру, а це в 2022 році 434 175 грн, не тягнуть не лише кримінальної, а й адміністративної відповідальності, тим самим фактично легалізуються.

Ключові слова: гуманітарна допомога, кримінальне правопорушення, ступінь суспільної небезпеки, воєнний стан.

Within the framework of this scientific research, the relevance and timeliness of supplementing the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine) with Article 201² is recognized and substantiates the urgent need to quickly improve this means of combating “humanitarian aid trade” in four directions: – expanding the content of the analysed offense by excluding from its «corpus delicti» of certain criminal features; – transformation of the content of normative constructions existing in part 2 and part 3 of Article 201² of the CC of Ukraine, which are typical for the Code and known for creating problems of practical application of the relevant norms of the CC of Ukraine; – elimination of defects in the terminological apparatus used in part 1 of Article 201² of the CC of Ukraine; – moving the provision prohibiting “humanitarian aid trade” to Chapter XII of the Special Part of the CC of Ukraine “Criminal offenses against public order and morality” as the direct object of the analysed offense is covered by the generic object of this group object of criminal offenses and contradicts the generic object of criminal offenses among which is now placed Article 201² – Section VII of the Special Part of the CC of Ukraine “Criminal offenses in the sphere of economic activity”.

The article justifiably proves that the amendments to the CC of Ukraine proposed by the author will bring the content of the recently created criminal law prohibition in accordance to the degree of public danger of “humanitarian aid trade” as an antisocial phenomenon, especially dangerous during martial law, and eliminate gaps in the current legal mechanisms to combat “humanitarian aid trade” in which this type of action, if they do not reach a “significant” size, which is 434 175 UAH. in 2022, do not entail either criminal or administrative liability, thus actually legalized.

Key words: humanitarian aid, criminal offense, degree of public danger, martial law.

Без перебільшення вчасним і цілком виправданим рішенням законодавця було прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» від 24.03.2022 р. № 2155-IX[1], яким Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (далі – КК України) було доповнено статтею 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (для зручності посилання в тексті цієї статті надалі це кримінальне правопорушення будемо умовно називати «торгівля гуманітарною допомогою»).

Подібного типу дії є ганебними в будь-який час, але в умовах воєнного стану, здатні спричинити особливо небезпечні наслідки, тому їх криміналізація загалом заслуговує виключно позитивної оцінки. Разом з тим, детальний науковий аналіз диспозиції новостворених норм статті 201² КК України, дозволяє цілком виправдано виділити суттєві вади впровадженого законодавчого рішення і запропонувати способи їх усунення.

Варто зазначити, що через новизну статті 201² КК України вона ще не стала предметом наукового дослідження з боку вчених України, тому це дослідження є першим. Однак в рамках нашого дослідження будуть використані результати досліджень українських вчених проведені щодо інших кримінальних правопорушень, ознаки яких мають подібний зміст і вади застосування, зокрема наукові доробки: І.Б. Газдайка-Василишин, О.О. Дудорова, О. К. Маріна, В.О. Навроцького, І. Сен, О.Ю. Татарова, М.І. Хавронюка.

Аналіз складів кримінального правопорушення, передбачених в ст.201² КК України, з'ясування їх вад та визначення шляхів удосконалення цих кримінально-правових заборон з метою перетворення на ефективні правові інструменти протидії «торгівлі гуманітарною допомогою», насамперед, в умовах воєнного стану, вважаємо за доцільне провести орієнтуючись на загальноприйнятну структуру юридичного складу кримінального правопорушення.

Так, виходячи із загальноприйнятого розуміння поняття об'єкта кримінального правопорушення як певної цінності, яка охороняється законом про кримінальну відповідальність, цілком очевидно, що норма ст. 201² КК України, теж забезпечує правову охорону певної цінності. Зміст цієї цінності, дотримуючись ще одного загальноприйнятого в науці кримінального права підходу, лежить у рамках охоронюваної КК України сфери господарської діяльності, оскільки аналізована стаття розміщена в розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України.

Імовірно вибір законодавця щодо місця аналізованого діяння в системі Особливої частини КК України був зроблений з огляду на те, що

переважно виявлені випадки продажу речей, які мали правовий статус гуманітарної допомоги відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», мали місце в системі роздрібно-торгівлі, яка здійснюється суб'єктами господарської діяльності. Звичайно цей підхід можна було би залишити поза увагою оскільки при загальній оцінці усієї Особливої частини КК України можна припустити, що місце знаходження норми не має вирішального впливу на ефективність її застосування.

Однак нагальна важливість цього кримінально-правового засобу і його дійсне призначення обумовлює необхідність перегляду, як його місця знаходження в нормах Особливої частини КК України, так і змістовних характеристик його ознак, з урахуванням:

1) дійсного змісту безпосереднього об'єкта цього правопорушення і, як результат, суспільної значимість тих цінностей, яким це діяння спричиняє шкоду або створює загрозу її спричинення,

2) доцільності існуючого нормативного змісту предмету аналізованого правопорушення в ч. 1 ст. 201² та в п.1 примітки до цієї статті КК України з урахуванням приписів спеціального регулятивного законодавства,

3) відповідності нормативно визначеного змісту діяння, як елементу об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 201² КК України, меті ефективності застосування цієї норми;

4) доцільності існування в складі цього правопорушення таких криміноутворюючих ознак як: «з метою отримання прибутку» та «вчинені у значному розмірі».

Щодо змісту безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201² КК України

Згідно з ст.3 Господарського кодексу України від 16.01.200 р. (далі ГК України): ч. 1 «1. Під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.», ч. 2 «2. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність)» [2].

Наведений текст норм ГК України встановлює, що одним із можливих проявів господарської діяльності є реалізація продукції, а характерною рисою підприємницької діяльності, як різновиду господарської діяльності, є мета отримання прибутку. Імовірно саме ці характеристики підприємницької діяльності в поєднанні з реально

виявленими фактами продажу речей, які мають правовий статус гуманітарної допомоги, обумовили те, що законодавець розмістив аналізовану норму в розділі VII Особливої частини КК України, очевидно вбачаючи певні подібні ознаки основного безпосереднього об'єкта діяння, передбаченого в ст. 201² КК України, зі сферою господарської діяльності.

Разом з тим, така асоціація з господарською діяльністю, виглядає непереконливо оскільки, встановлюючи кримінальну відповідальність в нормах розділу VII Особливої частини КК України законодавець поставив під кримінально-правову охорону встановлений порядок здійснення господарської діяльності. Однак у випадку з незаконним розпорядженням гуманітарною допомогою мова може йти лише про те, що використання інфраструктури, яка використовується в рамках законної господарської діяльності, полегшує незаконний збут та використання гуманітарної допомоги. Але найбільша шкода незаконним розпорядженням гуманітарною допомогою, навіть тим, яке здійснюється у торгівельній мережі, завдається не господарській діяльності, така протиправна діяльність спричиняє шкоду значно важливішим інтересам, зокрема: – знижує оцінку громадянами ефективності і прозорості діяльності владних інституцій усіх рівнів і предметної юрисдикції, від органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів до органів політичного керівництва державою, тим більше в умовах воєнного стану, коли гуманітарна допомога часто стає засобом рятування життя та здоров'я людини, – зневірює в здатності державних інституцій до підтримання правопорядку, – підриває моральні засади існування суспільства, – залежно від призначення предметів гуманітарної допомоги і їх кількості (саме кількості, а не вартості), незаконне і не за призначенням їх використання може обумовити й наслідки співставні з масштабами загрози національній безпеці.

Щодо предмету правопорушення, передбаченого в ст. 201² КК України

Буквальний зміст диспозиції ч. 1 ст. 201² КК України виділяє три види явищ, які є предметом цього правопорушення, нагадаємо: *«товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги»*. Отже, предметом правопорушення може бути: а) предмет гуманітарної допомоги, б) благодійна жертва, в) безоплатна допомога. При цьому, в п. 1 примітки до ст. 201² КК України вказано: *«1. Під гуманітарною допомогою, благодійними жертвами та безоплатною допомогою слід розуміти поняття, визначені Законом України «Про гуманітарну допомогу» та Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»»*.

Поняття «гуманітарної допомоги» та «безоплатної допомоги» визначені в ст.1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», де вказано:

– «гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, ...»,

– «безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам».

Визначення «благодійної жертви» міститься в ч. 1 ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійну жертву»: *«1. Благодійною жертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону»*.

Співставлення змісту наведених визначень трьох понять дозволяє відмітити, що поняття «гуманітарної допомоги» є найбільш широким за змістом і включає інші два: «благодійну жертву» та «безоплатну допомогу», тому з точки зору забезпечення однозначності змісту і лаконічності тексту закону про кримінальну відповідальність доцільно в тексті диспозиції обмежитися лише вказівкою на «гуманітарну допомогу». Тим більше, що характеристика усіх трьох форм прояву предмету досліджуваного правопорушення зводиться до універсального показника – вартість, яка дорівнює певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ).

Припис щодо розрахунку одного НМДГ міститься в Податковому кодексі України від 02.12.2010 р.[3] (далі – ПК України). Так, згідно з п. 5 підрозділу 1 Розділу XX ПК України: *«5. Якщо норми інших законів містять посилення на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року.»*, у свою чергу в підпункті 169.1.1 пункту 169 ст.169 ПК України вказано: *«169.1. Перелік податкових соціальних пільг: ... 169.1.1. у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку»*. Згідно з ст. 7 Закону України «Про

Державний бюджет України на 2022 рік» розмір одного прожиткового мінімуму для однієї працездатної особи станом на 01.01.2022 року становить 2481 грн [4].

Отже, розмір одного НМДГ для кваліфікації кримінальних правопорушень у 2022 році становить 1240 грн. та 50 коп., а, відповідно, грошовий еквівалент ознак розмірів вчинення діяння у складах правопорушення, передбачених в ст. 201² КК України, незалежно від конкретної форми прояву предмету правопорушення, такий:

– ч. 1 – «вчинення у значному розмірі»: 350*1240,50 грн. = 434 175 грн.

– ч. 2 – «вчинення у великому розмірі»: 1000*1240,50 грн. = 1 240 500 грн.

– ч. 3 – «в особливо великому розмірі»: 3000*1240,50 грн. = 3 720 500 грн.

Щодо змісту діяння, як елементу об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 201² КК України

Діяння, як елемент об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 201² КК України, позначене формулюваннями: «продаж», «використання», «укладання інших правочинів щодо розпорядження».

Кожне з цих формулювань має свій зміст, який обумовлює можливості застосування норми, її ефективність в протидії відповідному антисоціальному явищу, однак не усі з використаних законодавцем формулювань здатні задовольнити вказані вимоги.

Так, термін «продаж» цілком очевидно має два значення оскільки позначає:

1) діяння у формі пропозиції продати певну річ, незалежно від того чи цю річ хтось купив, тобто процес продажу, а також

2) результат продажу, тобто факт відчуження речі продавцем з обов'язковим моментом переходу речі у власність покупця.

Однак, для досягнення мети ефективності застосування цієї норми, така варіативність змістовних значень термінології гарантовано обумовить різні підходи в кваліфікації правозастосовними органами і довгий шлях до пошуку позиції вищою судовою інстанцією, яка змушена буде визначитися, чи це діяння слід вважати закінченим з моменту виставлення для продажу чи з моменту придбання покупцем речі, яку до цього виставили на продаж?

При цьому однозначної відповіді на окреслене питання не дає і зміст п.2 примітки до ст. 201² КК України, де визначено ознаки діяння, а саме: «2. Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у треста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;...». Цей припис, дозволяє зробити висновок, що наведені варіанти тлумачення

поняття «продаж» не залежать від вартості предметів гуманітарної допомоги.

Отже, в ч. 1 ст. 201² КК України термін «продаж» доцільно замінити на термін, який є типовим для норм КК України і має точний зміст. До того ж термін «продаж» позначає лише одну з можливих форм – відплатного відчуження, тому нову термінологію слід обрати таку, яка охопить максимально можливий перелік як відплатних, так і безоплатних форм відчуження, такі завдання можуть бути виконані з допомогою терміну «збут». Застосування цього терміну дозволить відмовитися й від зайвого, в такому випадку, формулювання «укладання інших правочинів щодо розпорядження», яке вжите законодавцем у чинній редакції ч. 1 аналізованої статті, оскільки термін «збут» охоплює усі форми розпорядження певним предметом, незалежно від змісту способів відчуження: продаж, обмін, дарування тощо, а специфіку форм розпорядження, необхідну для ширшого застосування ст. 201² КК України, забезпечить подальше використання терміну «використання» на позначення в диспозиції ч.1 аналізованої статті певного типу діяння, альтернативного до збуту.

Щодо мети «отримання прибутку», про яку йдеться в ч. 1 ст. 201² КК України

Законодавчий припис в ч. 1 ст. 201² КК України про вчинення цих дій «з метою отримання прибутку» робить цю мету обов'язковою ознакою як основного (ч. 1), так і кваліфікованих складів (ч. 2 і ч. 3) цього кримінального правопорушення. Разом з тим, як мінімум, можна поставити питання, а чи можливе незаконне розпорядження (наприклад, безоплатне відчуження) гуманітарною допомогою без мети отримання прибутку. Позитивна відповідь на це запитання виглядає цілком виправданою, однак через законодавчу вказівку на мету отримання прибутку, вчинення тих самих дій без мети отримання прибутку не буде утворювати складу правопорушення, передбаченого в ч. 1 ст. 201² КК України.

Крім того, не варто забувати, що термін «прибуток», як правило, використовується на позначення певного законного економічного явища, а саме різниці між валовими витратами і валовим доходом. Наприклад, в ч. 1 ст. 142 ГК України вказано: «1. Прибуток (доход) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.», тому використання цього терміну на позначення ознаки аналізованого складу правопорушення: а) підкреслює невикористання вузький зміст криміналізованого діяння, оскільки все, що не підпадає під таку «мету отримання прибутку» залишається за межами кримінально-правової протидії, б) обумовлює необхідність

серйозної корекції криміналізованого діяння. При цьому таке звуження застосування стосується як основного, так кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів, тобто навіть у випадку вчинення «торгівлі гуманітарною допомогою» під час воєнного стану відсутність мети саме тримання прибутку унеможливить застосування ст. 201² КК України.

Щодо криміноутворюючої ознаки «вчинення у значному розмірі», яку передбачено в ч. 1 ст. 201² КК України

Подібний законодавчий підхід зустрічається і в багатьох інших статтях Особливої частини КК України, де саме по собі криміналізоване діяння, як елемент об'єктивної сторони складу правопорушення, не наділене достатнім ступенем суспільної небезпеки. В таких ситуаціях об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення містить додаткову ознаку, яка обтяжує діяння, наприклад:

а) певні наслідки спричинені таким діянням:

– матеріальна шкода – ч. 1 ст. 194 КК України: «1. Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, ...»;

– неотримання належного – ч. 1 ст. 212 КК України: «1. Умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, ... якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, ...»;

– шкода здоров'ю людини – ч. 1 ст. 286 КК України: «1. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, ...»;

б) вказівка на погрозу застосування або реальне застосування насильства або погроз пошкодження чи знищення майна:

– ч. 1 ст. 189 КК України: «1. Вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання)...»;

– ч. 1 ст. 206 КК України: «1. Протидія законній господарській діяльності, тобто неправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду ... поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна ...»;

в) однотипна з ч. 1 ст. 201² КК України вказівка на масштаб вчинення діяння з визначенням змісту вчинення через розмір предмету правопорушення:

– ч. 1 ст. 203¹ КК України: «1. Незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізація та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах, ...»;

– ч. 1 ст. 240 КК України: «1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі...»;

– ч. 2 ст. 240¹ КК України: «2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або у значних розмірах, або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду...».

У наведених прикладах включення законодавцем до складу правопорушення ознаки, яка підвищує ступінь суспільної небезпечності, не викликає заперечень оскільки діяння, як елемент об'єктивної сторони складів цих правопорушень, без урахування наведених ознак, може бути оцінене як малозначне.

Імовірно подібною була й оцінка законодавцем дій, визначених в ч.1 ст. 201² КК України, оскільки усі частини цієї статті містять, крім опису способу вчинення діяння, вказівку на типове для норм Особливої частини КК України додаткову ознаку, яка виступає криміноутворюючою і стосується як діяння, так й інших елементів складу правопорушення: – «вчинені у значних розмірах» (ч. 1), – «вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі» (ч. 2), – «вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану» (ч. 3).

Вказані обставини зустрічаються в багатьох статтях Особливої частини КК України в якості ознак кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів правопорушень, однак специфіка формулювання диспозиції в усіх частинах ст. 201² КК України, змушує глибше проаналізувати можливі моделі кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів досліджуваного правопорушення. Різноманіття варіантів тлумачення змісту ознак вказаних складів аналізованого правопорушення обумовлюється вже традиційно проблемними словосполученнями, які вживаються в аналізованій нами статті та в багатьох інших статтях Особливої частини КК України: «ті самі дії...» (ч. 2 ст. 201² КК України), «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті...» (ч. 3 ст. 201² КК України) з метою мінімізації обсягу тексту в диспозиції норми при описі частини ознак кваліфікованого і особливо кваліфікованого складів правопорушення.

Використання в нормативному приписі такого типу вказівок на ознаки основного складу при формулюванні кваліфікованого та особливо ква-

ліфікованого складів правопорушення законо- мірно ставить питання про набір ознак основного складу відповідного кримінального правопору- шення, які повинні бути обов'язковими ознаками його кваліфікованого та особливо кваліфікова- ного складів. Для прикладу, загальноприйнятий в науці кримінального права України системний спосіб тлумачення норм КК України, як зазнача- ють О.О. Дудоров та М.І Хавронюк, передбачає, що «для з'ясування змісту словосполучення «те саме діяння», передбаченого у ч.2 тієї чи іншої статті, треба звернутися до диспозиції ч.1 цієї самої статті» [5, с. 96].

Напевне найбільш яскравим прикладом подібного предмету наукових дискусій і право- застосовних проблем є співвідношення пере- ліку ознак основного та кваліфікованого скла- дів правопорушення, передбаченого в ст. 194 КК України. Зокрема, можна навести два прямо протилежних наукових підходи щодо того чи є обов'язковою ознака «заподіяння шкоди у великих розмірах», передбачена в ч. 1 ст. 194 КК України, для кваліфікованого складу цього правопорушення, передбаченого в ч. 2 ст. 194 КК України, якщо має місце його вчинення загаль- нонебезпечним способом.

Для прикладу, О.Ю. Татаров та І.Б. Газдай- ка-Василишин, стверджують, що: «чинний КК передбачає кримінальну відповідальність лише за таке умисне знищення або пошкодження майна, яким спричинено шкоду у великих роз- мірах ... У випадку, коли така шкода не спри- чинена, немає підстав говорити про закінчений склад злочину, передбаченого ст. 194 КК, неза- лежно від способу його вчинення.» [6, с. 656].

Подібний підхід висловив і О.О. Дудоров, який зазначив: «в чинному КК України слово «діяння» вживається понад 200 разів, і в жодному з них воно не вживається для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії чи безді- яльності. В усіх випадках, як свідчить аналіз норм Особливої частини КК України, за допомогою цього терміна визначається поняття злочину, що охоплює всі ознаки, притаманні певному злочину, тобто цей термін вживається як синонім терміна «злочин». Розуміння ж терміна «діяння» як харак- теристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії чи бездіяльності, є суто доктринальним і використовується для більш зручного аналізу об'єктивних ознак того чи іншого складу злочину. Як бачимо, словосполучення «те саме діяння» у контексті кваліфікації вчиненого за ст. 194 КК України потребує не буквального, а систем- ного тлумачення. З урахуванням викладеного вважаємо, що обов'язковою ознакою складу зло- чину, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК, є наявність суспільно небезпечних наслідків у виді заподі- яння шкоди у великих розмірах» [7, с. 818].

Прямо протилежну позицію висловили О.К. Марін та І. Сен, які зазначали, що склад злочину «умисне знищення або пошкодження

чужого майна», вчинений загальнонебезпечним способом або, який спричинив загибель людей чи інші тяжкі наслідки, не передбачає існування суспільно небезпечного наслідку у формі спри- чинення шкоди у великому розмірі [8, с. 111].

Слід відмітити, що обидва підходи вченими належно обґрунтовані як з позицій теорії крими- нального права, так і практики його застосування, однак в сучасному кримінальному праві загаль- ноприйнятим став другий підхід, який підтримали О. Марін та І. Сен. При чому, цей підхід отримав подальше застосування з боку Великої Палати Верховного Суду для розв'язання подібної про- блеми співвідношення основного і кваліфікованого складів злочину, передбаченого в ст. 365 КК Укра- їни, де конструкція основного складу злочину в ч. 1 ст. 365 КК України включає як обов'язкову ознаку наслідок у формі «завдання істотної шкоди», а диспозицію ч. 2 ст. 365 КК України сформульо- вано так само з допомогою словосполучення «2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, ...» і безпосередньо в диспозиції цієї норми про наслідок у формі «завдання істотної шкоди» не вказано. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду **від 5 грудня 2018 року у справі № 301/2178/13-к, провадження № 13-57 кс 18**, вказано: «Об'єктивна сторона злочину, перед- баченого частиною другою статті 365 Крими- нального кодексу України, вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супрово- джуються насильством або погрозою засто- сування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпі- лого, діями, за відсутності ознак катування. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні пункту 3 примітки до статті 364 КК України не є обов'язковою умовою для ква- ліфікації дій за частиною другою статті 365 КК України» [9].

Керуючись п. 1 ч. 2 ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Велика Палата Верховного Суду: «1) у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права;», а відповідно до ч. 5 ст. 13 вказаного Закону: «5. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльно- сті нормативно-правовий акт, що містить відпо- відну норму права» [10], отже ця правозасто- совна позиція не підлягає перегляду.

Однакові підходи до вирішення співвідношення основного і кваліфікованого складів злочинів, передбачених статтями 194 та 365 КК України, обумовлені однаковістю конструкції об'єктивної сторони складів цих злочинів, а саме:

а) в обох випадках основний склад злочину містить наслідок як обов'язкову ознаку у формі матеріальної шкоди, а кваліфікований склад може утворюватися з допомогою різних ознак, які не є наслідком, або є наслідком іншого виду;

б) диспозиція частини другої сформульована за допомогою однотипного словосполучення: «2. Те саме діяння...» – ч. 2 ст. 194 КК України, «2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті...» – ч. 2 ст. 365 КК України, відповідно «специфічний» підхід до тлумачення такого формулювання дозволив звести його зміст лише до діяння як елемента об'єктивної сторони складу правопорушення, передбаченого в частині першій статей 194 та 365 КК України.

Необхідні умови для такого тлумачення терміну «діяння» у вказаних статтях, з одного боку, створила загальноприйнята доктринальна позиція щодо структури складу кримінального правопорушення, яка передбачає, що діяння та наслідок цього діяння становлять собою окремі елементи об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. З іншого боку, такому тлумаченню сприяв сам законодавець, який в КК України з допомогою цього терміну позначив як увесь склад правопорушення, наприклад, в ч. 1 ст. 2 КК України: «1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.», так і окремий елемент об'єктивної сторони складу будь-якого кримінального правопорушення, оскільки в ч. 3 ст. 4 КК України вказано: «3. Часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.», а момент настання наслідків діяння, згідно із загальноприйнятим науковим та правозастосовним підходами, не змінює моменту вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, Верховний Суд впроваджуючи правозастосовний підхід до тлумачення змісту формулювань: «Те саме діяння» і «Дії, передбачені частиною першою» вжитих в диспозиції частини другої ст. 194 та ст. 365 КК України, Верховний Суд створив, по суті, два правила: 1) наслідок, як самостійна і обов'язкова ознака основного складу правопорушення, не охоплюється поняттям «Те саме діяння» і «Дії, передбачені частиною першою» з допомогою яких формулюється зміст кваліфікованого і особливо кваліфікованого складів того самого правопорушення, 2) наслідок, передбачений в основному складі як обов'язкова ознака, замінюється однією з інших ознак, передбачених в ч. 2 або ч. 3 відповідної статті: загально небезпечний спосіб вчинення, застосування насильства, застосування зброї тощо.

Разом з тим, ситуація співвідношення між основним, кваліфікованим та особливо квалі-

фікованим складами правопорушення, передбаченими в частинах першій, другій та третій статті 201² КК України, є суттєво іншою.

Так, в диспозиціях частин 2 і 3 статті 201² КК України використані формулювання: «Ті самі дії» (ч. 2), «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті» (ч. 3), які, застосовуючи за аналогією вказану вище позицію Великої Палати Верховного Суду, не включають наслідку як окремої ознаки (елементу) об'єктивної сторони, однак і зміст передбаченого в ч. 1 ст. 201² КК України основного складу правопорушення не містить такої ознаки (елементу) як наслідок, оскільки ознака «вчинені у значному розмірі» стосується не наслідків, а масштабів вчинення діяння як самостійного елемента складу цього правопорушення. Нагадаємо, що за підходом Великої Палати Верховного Суду саме «Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні пункту 3 примітки до статті 364 КК України не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за частиною другою статті 365 КК України» [9], тому усі інші ознаки основного складу правопорушення охоплюються формулюваннями: «Ті самі дії» (ч. 2), «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті» (ч. 3) вжитими в ст. 201² КК України.

Звідси закономірно постає питання про обов'язковість ознаки «вчинення у значному розмірі» в складах правопорушення, що передбачені в частинах 2 і 3 статті 201² КК України, за умови, що діяння поєднується з будь-якою іншою ознакою кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складу цього правопорушення.

Доповнення ч. 1 ст. 201² КК України вказівкою на «вчинення у значному розмірі» демонструє законодавчу низьку оцінку ступеня суспільної небезпеки діяння, криміналізованого у цій нормі, і це накладає свій відбиток на зміст усіх варіантів можливого вчинення кваліфікованого і особливо кваліфікованого складів правопорушення.

Найпростішу ситуацію, яка може бути кваліфікована за ознакою «вчинення повторно» (ч. 2 ст. 201² КК України), утворюють два епізоди вчинення правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201² КК України. Однак, якщо обстоювати позицію, що ознаки, передбачені в ч. 2 та ч. 3 ст. 201² КК України, можуть застосовуватися як альтернативі до ознаки «вчинення у значному розмірі», що передбачена в ч. 1 цієї статті, то вийде, що ознаку «вчинення повторно» можна інкримінувати й у випадку, коли, наприклад, перше діяння, містить усі ознаки основного складу правопорушення, а друге діяння не містить ознаки «вчинення у значних розмірах» натомість є фактично вчинення вдруге, відповідно ознака «вчинення повторно» підмінятиме собою ознаку основного складу «вчинення у значному розмірі». За цією самою логікою ознака основного складу «вчинення у значному розмірі» могла би бути замінена ознакою «вчинення за попередньою

групою осіб», «службовою особою з використанням службового становища» та «організованою групою», «під час надзвичайного або воєнного стану». Однак такий підхід суперечитиме не лише логічній схемі розташування складів правопорушення в різних частинах ст. 201² КК України з урахуванням ступеню їх суспільної небезпеки, а й змісту нормативних приписів цієї статті оскільки, як вже обґрунтовувалося нами вище, формулювання: «Ті самі дії» (ч. 2), «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті» (ч. 3), навіть у випадку їх вузького тлумачення, застосованого Верховним Судом на прикладі ст. 194 та ст. 365 КК України, можуть не охоплювати лише наслідок як окрему ознаку (елемент) об'єктивної сторони основного складу правопорушення.

Слід відмітити, що дана проблема співвідношення ознак основного та кваліфікованого складів цього правопорушення, не має самостійного значення лише у випадках вчинення діяння «у великих розмірах» – ч. 2 ст. 201² та «в особливо великому розмірі» – ч. 3 ст. 201² КК України оскільки зміст обох цих ознак за розмірами поглинає ознаку «значного розміру», принаймні, підстави для такого висновку дає зміст п. 2 примітки до ст. 201² КК України, де усі вказані ознаки визначені як однотипні – визначені через вартість предмету правопорушення, і різняться лише розміром цієї вартості у грошово-еквіваленті.

Так, в п. 2 примітки до ст. 201² КК України вказано: *«2. Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі ... у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі ... у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».*

Відповідно до наведених нами вище розрахунків, грошовий еквівалент ознаки розмірів вчинення правопорушення, передбаченого в ст. 201² КК України, такий:

- «вчинення у значному розмірі»: $350 \cdot 1240,50 \text{ грн} = 434\,175 \text{ грн}$;
- «вчинення у великому розмірі»: $1000 \cdot 1240,50 \text{ грн} = 1\,240\,500 \text{ грн}$;
- «в особливо великому розмірі»: $3000 \cdot 1240,50 \text{ грн} = 3\,721\,500 \text{ грн}$.

Отже, для утворення ознаки «великі розміри» та «особливо великі розміри» необхідне кілька разове перевищення «значного розміру».

Таким чином, складі правопорушення, передбачені в ч. 2 та ч. 3 ст. 201² КК України, незалежно від специфіки кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак (крім ознак «вчинення у великих розмірах» та «вчинення в особ-

ливо великих розмірах») повинні включати дії «вчинені у значних розмірах», тобто мінімальна вартість предмету правопорушення повинна становити 434 175 грн, відповідно, випадки «торгівлі гуманітарною допомогою», де вартість предметів не досягає такого розміру, не можуть бути кваліфіковані за жодною з частин ст. 201² КК України.

При цьому, іронічність ситуації ще й в тому, що такі діяння не передбачені законодавцем і в Кодексі про адміністративні правопорушення України від 07.12.1984 р.[11] (далі – КУпАП), відповідно вони не тягнуть навіть адміністративної відповідальності. Хоча в багатьох випадках законодавець залежно від вартості предмету правопорушення диференціював відповідальність за однотипні діяння на кримінальну та адміністративну, наприклад, у випадку крадіжки: за ст. 51 КУпАП настає відповідальність, якщо вартість предмету крадіжки не перевищувала 0,2 НМДГ, тобто станом на 2022 рік – 248,1 грн, а крадіжка предметів вищої вартості тягне кримінальну відповідальність за ст. 185 КК України.

Особливої гостроти описана ситуація з мінімальним порогом кримінальної протиправності – «вчинення у значному розмірі», набуває у випадку з «торгівлею гуманітарною допомогою» вчиненою під час надзвичайного або воєнного стану.

Виходячи з мети якнайширшої кримінально-правової протидії «торгівлі гуманітарною допомогою» як антисоціальному явищу потрібно, щоб склад правопорушення, передбаченого в ч. 3 ст. 201² КК України, у формі «вчинення дії, передбаченої частиною першої цієї статті під час надзвичайного або воєнного стану» не включав як обов'язкову ознаку «вчинення у значному розмірі».

Теоретично можна припустити, що досягненню окресленої такої мети сприятиме напрацьований з часом судовими інституціями правозастосовний підхід подібний, до того, яким наразі визначено співвідношення між основним і кваліфікованим складами правопорушень, передбачених ст.194 та 365 КК України, який описаний вище. Інакше складається ситуація, коли «торгівля гуманітарною допомогою» під час воєнного стану не тягне ні кримінальної, ні адміністративної відповідальності, якщо вартість предметів такої «торгівлі» не досягає 434 175 грн. Однак, такий підхід до тлумачення змісту наведеного особливо кваліфікованого складу «торгівлі гуманітарною допомогою», як нами обґрунтовувалося вище, передбачає деяке ігнорування буквального змісту нормативних приписів ст. 201² КК України, де при визначенні ознак саме діяння, а не інших ознак складу цього правопорушення вказано: «вчинені у значному розмірі».

Єдиним юридично коректним способом вирішення описаної вище ситуації є законодавчі зміни чинної редакції статті 201² КК України,

а саме вилучення з диспозиції частини 1 ст. 201² КК України вказівки на «вчинення у значному розмірі». Крім того, враховуючи наведені нами вище аргументи, доцільно вилучити з диспозиції цієї норми і вказівку на «мету отримання прибутку», оскільки мета може бути різною і не повинна впливати на кримінальну відповідальність.

Реалізація пропонованих нами змін до ч. 1 ст. 201² КК України дозволить забезпечити належну кримінальну протиправність «торгівлі гуманітарною допомогою», відобразить дійсний ступінь суспільної небезпечності цього діяння, незалежно від масштабів його вчинення, та створить умови для однозначного розуміння змісту діяння в ч. 2 та ч. 3 ст. 201² КК України і забезпечить підвищену відповідальність за «торгівлю гуманітарною допомогою під час надзвичайно або воєнного стану» незалежно від вартості предмету такого правопорушення.

Додатково аргументуючи такі пропозиції змін до нової норми КК України, звертаємо увагу, що в статтях Особливої частини КК України є значна частина діянь, які криміналізовані законодавцем без урахування шкоди, яку вони можуть спричинити прямо чи опосередковано, без вказівки на способи і обсяги вчинення, тобто без будь-яких обтяжуючих обставин, наприклад:

– ч. 1 ст. 199 КК України: «1. *Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту, а також збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного податку, голографічних захисних елементів, підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металевих монет, іноземної валюти, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі чи білетів державної лотереї –...*»;

– ч. 1 ст. 201 КК України: «1. *Контрабанда, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації –...*»;

– ч. 1 ст. 204 КК України: «1. *Незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених спирту етилового, спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, пального або інших підакцизних товарів –...*»;

– ч. 1 ст. 209 КК України: «1. *Набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому*

числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом –...»;

– ч. 1 ст. 366 КК України: «1. *Складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів –...* тощо.

Звичайно законодавець, приймаючи рішення про криміналізацію певного діяння, враховує поширеність діяння, його суспільну небезпечність, оцінює спрямованість на певні цінності, тому рішення про криміналізацію вказаних вище діянь без типових обтяжуючих обставин слід сприймати як виправдане. Однак, у випадку з криміналізацією діяння в ч. 1 ст. 201² КК України, належне врахування вказаних характеристик діяння слід поставити під сумнів, оскільки цілком очевидно, що ступінь суспільної небезпечності діяння, передбаченого в ч. 1 ст. 201² КК України, не є нижчим ніж у наведеного вище переліку діянь, а в окремих випадках є явно вищим. Наприклад, вищий ніж у діянь, передбачених в ч. 1 ст. 204 КК України, які є другорядними, спрямованими на обмеження обігу раніше незаконно створеного підакцизного товару, при цьому сам підакцизний товар, про який йдеться в ч. 1 ст. 204 КК України, не становить жодної небезпеки для здоров'я людини.

Проведене дослідження дозволяє запропонувати такі зміни до КК України:

1) з метою приведення аналізованої кримінально-правової заборони у відповідність до потреб протидії «торгівлі гуманітарною допомогою», назву статті з цієї нормою та її частину першу необхідно викласти в такій редакції:

«Стаття. Незаконний збут або використання гуманітарної допомоги
1. *Незаконний збут або незаконне використання гуманітарної допомоги, –...*».

При цьому, санкцію частини першої та увесь зміст частини другої і третьої статті 201² КК України можна залишити в чинній редакційній, оскільки, в разі внесення пропонованих нами змін, утвориться коректне співвідношення змісту між основним, кваліфікованим та особливо кваліфікованим складами цього правопорушення, де сам факт «торгівлі гуманітарною допомогою», без будь-яких обтяжуючих ознак, тягнучиме відповідальність за ч. 1 ст. 201² КК України, а «торгівля гуманітарною допомогою» під час надзвичайного або воєнного стану, тягнучиме підвищену кримінальну відповідальність за

ч. 3 ст. 201² КК України незалежно від розмірів вчиненого діяння;

2) з урахуванням дійсного змісту безпосереднього об'єкту «торгівлі гуманітарною допомогою» норму, яка його передбачає, слід вилучити з розділу VII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» і, натомість, виклавши у пропоно-

ваній нами редакції, перемістити в розділ XII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності», наприклад, під номером 295¹, оскільки зміст родового об'єкту, передбачених в цьому розділі КК України правопорушень, буде точно охоплювати зміст безпосереднього об'єкту «торгівлі гуманітарною допомогою».

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 р. № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Про Державний бюджет на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с. С. 96.
6. Татаров О. Ю., Газдайка-Василишин І. Б. Умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом: проблеми кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 13.11.2012. Випуск 65. Вичитка № 2. С. 650–659. С. 656. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6362/Tatarov%2c%20Gazdayka-Vasylyshyn%20umusne.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. 872 с. С. 818.
8. Marin O., Sen I. Legal construction “The same act” in criminal law of Ukraine. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 65. С. 101–114. С. 111. URL: [file:///Users/m/Downloads/7891-15665-1-PB%20\(1\).pdf](file:///Users/m/Downloads/7891-15665-1-PB%20(1).pdf)
9. Постанова Великої палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 року у справі № 301/2178/13-к, провадження № 13-57 кс 18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80918810>
10. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
11. Кодекс про адміністративні правопорушення України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

Лугіна Н. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-6005-2943

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ

PROSPECTS AND TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF FIGHTING CYBERCRIME IN UKRAINE

Сьогодні важко сперечатися щодо питання важливості мережі Інтернет у нашому житті. Інтернет відкриває перспективи для саморозвитку, отримання нових знань, пошуку роботи тощо. Цей ресурс ми використовуємо щодня, навіть свій вільний час можемо проводити на його просторах. Але, пропри це, Інтернет має й іншу сторону, ту, в якій щодня, щогодини вчиняються кримінальні правопорушення, адже платформа забезпечує користувачів повною анонімністю та не обмежує їх у своїх діях. До прикладу, у 2018 році в Україні працівники Департаменту кіберполіції Національної поліції України були залучені до більше ніж одинадцяти тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних з кримінальними правопорушеннями у сфері новітніх інформаційних технологій. Протягом року було встановлено, що найбільша кількість протиправних діячів знаходиться в Києві, а також на території Одеської, Миколаївської та Львівської областей. Автором констатовано, що в Україні процес боротьби з кібершахрайством ускладнений тим, що самого терміну «кібершахрайство» в законодавстві не визначено, навіть не звертаючи уваги на те, що поняття є не новим як для правоохоронних органів України, так і для зарубіжних держав. На сьогодні інформаційні технології застосовуються практично в усіх сферах суспільного життя, та навіть в економіці держави, що дає змогу висувати проблему боротьби з кібершахрайством у число основних. Окрім того, що може наноситись безпосередня шкода від неавторизованого доступу до інформації, або її розповсюдження чи модифікації, то кібершахрайство може бути джерелом загрози національній безпеці, економіці та інтересам людини. Проблемою є й те, що загроза таких діянь є не до кінця усвідомленою, причиною цьому є те, що відсутня наукова розробленість фундаментальних понять, що пов'язані з нею. Зроблено висновок, що важливим елементом діяльності щодо запобігання вчиненню кібершахрайств є виявлення осіб, що вчиняють дані протиправні діяння, або ж схильні до вчинення таких злочинів. Ключовим показником того, що особа схильна до таких діянь є системний перезапис даних без наявної необхідності, їх заміна або видалення, поява фальшивих записів, а також випадки, коли працівник безпричинно починає працювати наднормово. Окремим заходом запобігання вчиненню кібершахрайств є виявлення діяльності кібертерористів, осіб, що використовують комп'ютери для вчинення терористичних актів.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібершахрайство, кіберполіція, запобігання, правове регулювання.

Today it is difficult to argue about the importance of the Internet in our lives. The Internet opens up prospects for self-development, gaining new knowledge, finding a job, etc. We use this resource every day, we can even spend our free time on its spaces. But, despite this, the Internet has another side, the one in which criminal offenses are committed every day, every hour, because the platform provides users with complete anonymity and does not limit them in their actions. For example, in 2018 in Ukraine, employees of the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine were involved in more than eleven thousand criminal proceedings related to criminal offenses in the field of the latest information technologies. During the year, it was established that the largest number of illegal actors is located in Kyiv, as well as in the Odesa, Mykolaiv, and Lviv regions. The author stated that the process of combating cyber fraud in Ukraine is complicated by the fact that the term “cyber fraud” itself is not defined in the legislation, not even paying attention to the fact that the concept is not new both for law enforcement agencies of Ukraine and for foreign countries. Today, information technologies are used in almost all spheres of social life, and even in the state's economy, which makes it possible to put the problem of combating cyber fraud among the main ones. In addition to the direct harm that can be caused by unauthorized access to information, or its distribution or modification, cyber fraud can be a source of threat to national security, the economy, and human interests. The problem is that the threat of such actions is not fully realized, the reason for this is that the fundamental concepts related to it are not scientifically developed. It was concluded that an important element of activities related to the prevention of cyber fraud is the identification of persons who commit these illegal acts, or are prone to commit such crimes. A key indicator that a person is prone to such actions is the system overwriting data without any real need, their replacement or deletion, the appearance of false records, as well as cases when an employee starts working overtime for no reason. A separate measure to prevent the commission of cyber fraud is the detection of the activities of cyber terrorists, persons who use computers to commit terrorist acts.

Key words: *cybercrime, cyber fraud, cyber police, prevention, legal regulation.*

На сучасному етапі розвитку суспільства все більше відчувається значущість інноваційних процесів, що відбуваються в нашому суспільстві у зв'язку з глобальною інформатизацією. Але разом із позитивними досягненнями, інформатизація супроводжується й іншими явищами негативного характеру, до яких відносять кібершахрайство. Це, очевидно, вимагає негайного створення системи запобігання даному різновиду злочинності на державному рівні. Для сучасного суспільства актуальність цієї проблеми є беззаперечною. Оцінки експертів вказують на те, що щорічно збитки від діяльності кібершахраїв складають близько від 300 до 800 млрд євро [1, с. 45–46]. Державні підходи та механізми повинні сприяти поліпшенню національної безпеки та міжнародному правопорядку, а також скороченню кримінальних правопорушень у кіберпросторі.

В Україні процес боротьби з кібершахрайством ускладнений тим, що самого терміну «кібершахрайство» в законодавстві не визначено, навіть не звертаючи уваги на те, що поняття є не новим як для правоохоронних органів України, так і для зарубіжних держав. На сьогодні інформаційні технології застосовуються практично в усіх сферах суспільного життя, та навіть в економіці держави, що дає змогу висувати проблему боротьби з кібершахрайством у число основних.

Окрім того, що може наноситись безпосередня шкода від неавторизованого доступу до інформації, або її розповсюдження чи модифікації, то кібершахрайство може бути джерелом загрози національній безпеці, економіці та інтересам людини. Проблемою є й те, що загроза таких діянь є не до кінця усвідомленою, причиною цьому є те, що відсутня наукова розробленість фундаментальних понять, що пов'язані з нею.

Інтернет є місцем, у якому вчинити кримінальні правопорушення дуже легко, адже існує анонімність та необмеженість мережі, яку можна використовувати у своїх протиправних діях.

Жодні терміни із частиною «кібер» ще досі не отримали сформованого визначення ані на науковому, ані на нормативно-правовому рівнях, через що залишаються предметом дискусій.

На даному етапі поняття «боротьба з кібершахрайством» є новим для вітчизняної науки, навіть попри те, що протиправні діяння із застосуванням Всесвітньої павутини мають високий рівень суспільної небезпеки.

Отже, відсутність належного законодавчого закріплення поняття «боротьба з кібершахрайством» є однією із причин наявності проблем у його повному розумінні та науковому тлумаченні.

Щодо боротьби із кібершахрайством в Україні, за загальним правилом вона здійснюється Департаментом кіберполіції, шляхом законодавчого врегулювання та іншими суб'єктами, що зацікавлені у подоланні даного явища. У свою чергу держава здійснює свою діяльність

у законодавчому та організаційному напрямках, а Департамент кіберполіції у профілактичному.

Основним аспектом встановлення даного терміну є рівень небезпеки, який характеризує вчинене діяння. Але саме поняття «кібершахрайство» не дає зрозуміти масштаб небезпечності дії та середовища її вчинення. Доцільно розглядати кібершахрайство як специфічний вид протиправної діяльності, що здійснюється у комп'ютерних мережах.

Важливо звернути увагу й на те, що не можна ототожнювати кібершахрайство та інформаційні кримінальні правопорушення. Оскільки в нашій державі кібершахрайство існує у вигляді потенційної загрози, то важливим є впровадження попереджувальних заходів. Це все є поштовхом для створення ефективної системи запобігання та виявлення такої діяльності, що буде базою для успішної боротьби з кібершахрайством в Україні.

Загалом запобігання кібершахрайству має включати в себе загальнодержавні заходи економічного, виховного, політичного характеру, а також комплекс вузько спрямованих заходів, спрямованих на безпосереднє подолання протиправних діянь. Оскільки злочиння у кіберпросторі мають міжнародний характер, то й боротьба з ними вимагає гармонізації національних законодавств.

Така гармонізація повинна відповідати регіональним вимогам та можливостям. Глобальна програма кібербезпеки базується на п'ятьох принципах: правові заходи; технічні й процедурні заходи; організаційні структури; створення потенціалу; міжнародна співпраця;

Для дієвого запобігання кібершахрайству усі ці принципи повинні бути врахованими. Найважливішим принципом є перший, який передбачає запровадження певних правових заходів. Дані заходи вимагають прийняття основних положень кримінального законодавства, що передбачатимуть кримінальну відповідальність за такі дії, як кібершахрайство, неавторизований доступ до інформації, її пошкодження, порушення авторських прав тощо. Інструменти, необхідні для розслідування протиправних діянь у кіберпросторі, можуть істотно відрізнятися від тих, які використовуються при розслідуванні «традиційних» кримінальних правопорушень.

У зв'язку з міжнародним масштабом кібершахрайства необхідно вдосконалювати основи національного законодавства, зокрема й для того, щоб мати можливість співпрацювати з правоохоронними органами за кордоном. Для того, щоб боротьба з кібершахрайством була ефективною, на належному рівні має бути розвинена організаційна структура, адже не маючи належної системи відповідних органів, яка чітко розподіляє повноваження, наряд чи можна чекати на комплексне вирішення юридичних, технічних та соціальних аспектів даної проблеми.

Для того, аби мати змогу ефективно розслідувати кримінальні правопорушення пов'я-

зані з віртуальним простором, необхідною є не тільки гармонізація законодавства, а й розробка відповідних механізмів співпраці. Тому, надзвичайним аспектом є рівень довіри, який має бути не тільки між державами, а й між громадянином та державою [2, с. 126–128].

Одним з головних і найперших елементів в попередженні кібершахрайства є обізнаність користувачів платформи Інтернет у її функціонуванні та дотримання усіх вимог безпеки: встановлення паролів, використання спеціальних символів тощо.

Оскільки ми вже згадували про те, що кібершахрайство є транснаціональним явищем, то йому характерний максимальний рівень латентності. Головними факторами латентності кібершахраїв є:

- таємниця процесу вчинення протиправних діянь, що поєднується з різними сферами та наслідками їх вчинення, а також «комп'ютерна необізнаність» переважної більшості жертв кібершахраїв, їх нехтування своєю безпекою;

- байдужа поведінка жертв та/або свідків кримінального правопорушення – не звертання жертви та осіб, яким відомо про кримінальне правопорушення, до правоохоронних органів;

- недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо реагування на звернення та повідомлення про кібершахрайства.

Запобігання кібершахрайству на загальносоціальному рівні передбачає перелік дієвих соціально-економічних, організаційно-управлінських, ідеологічних, культурно-виховних та інших заходів, спрямованих на вирішення важливих соціальних проблем та суперечок в країні.

Сама реалізація загальносоціальних заходів запобіганню кібершахрайству дає змогу мінімізувати випадки вчинення кримінальних правопорушень даного виду, а також запобігати формуванню особистості правопорушника.

Для належної розробки відповідних заходів запобігання кібершахрайству, необхідним аспектом є організація діяльності правоохоронних органів, а також вищих органів держави, що відповідає вимогам, які мають існувати у правовій, незалежній, демократичній державі. До того ж, потрібно усунути фактори, що несуть позитивний вплив на існування та розвиток злочинності.

У свою чергу, спеціально-кримінологічне запобігання безпосередньо стосується роботи Національної поліції України та спрямовується

в основному на соціальні групи, що привертають увагу учасників запобіжної діяльності. Основними заходами запобігання кібершахрайству, які повинна реалізовувати Національна поліція (в особі департаменту кіберполіції), слід виділяти такі:

- розроблення та затвердження Стратегії МВС щодо запобігання кібершахрайству, яка у свою чергу повинна містити концепцію кримінально-запобіжної діяльності, а також заходи антикримінального впливу та моніторингові механізми його забезпечення;

- збільшення кількості планових та позапланових перевірок названими органами поліції підприємств, установ, організацій, робота яких має зв'язок з використанням комп'ютерних технологій або надання інформаційних послуг;

- посилення відповідальності уповноважених осіб, які за своїми посадовими або функціональними обов'язками відповідають за безпечне функціонування комп'ютерів та комп'ютерних мереж;

- встановлення жорсткого нагляду за обігом технічних засобів, які є забороненими у вільному використанні, наприклад, технічні засоби для негласного знання інформації з каналів зв'язку, перехоплення інформації, добору паролів, тощо;

- впровадження позитивного досвіду діяльності правоохоронних органів інших країн у даній сфері (перш за все для аналізу технічного забезпечення та технології, які використовуються для запобігання вчиненню таких кримінальних правопорушень);

- участь працівників кіберполіції у міжнародних семінарах, круглих столах, проведення яких присвячено вказаній проблемі, а також ініціювання відповідними органами нашої держави проведення таких заходів на території України.

Важливим елементом діяльності щодо запобігання вчиненню кібершахрайств є виявлення осіб, що вчиняють дані протиправні діяння, або ж схильні до вчинення таких злочинів. Ключовим показником того, що особа схильна до таких діянь є системний перезапис даних без наявної необхідності, їх заміна або видалення, поява фальшивих записів, а також випадки, коли працівник безпричинно починає працювати наднормово. Окремим заходом запобігання вчиненню кібершахрайств є виявлення діяльності кібертерористів, осіб, що використовують комп'ютери для вчинення терористичних актів.

Список використаних джерел:

1. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. *Юридичний журнал*. 2009. № 5. С. 45–46.
2. Солодка О. М. Боротьба з комп'ютерною злочинністю як пріоритетний напрям забезпечення інформаційної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 17 берез. 2010 р., м. Київ. К. : Нац. акад. СБУ України, 2010. С. 126–128.

УДК 342.34

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.12>**Максименко Т. В.,**

аспірантка

Львівського університету бізнесу та права

ORCID: 0000-0002-6600-8596

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ У ВИБОРЧОМУ ТА РЕФЕРЕНДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

CONCEPTUAL PROBLEMS OF IMPROVING THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF A PEOPLE'S GOVERNMENT IN THE ELECTION LEGISLATION

Системно висвітлюється регулювання правового механізму прямого народовладдя, закріплене у Конституції України. Акцент робиться на референдному вимірі проблеми. Проводиться порівняльне дослідження із відповідним регулюванням, передбаченим конституціями низки країн Європи. Досліджується розвиток конституційних норм щодо правового регулювання реалізації електоральних і референдних аспектів народовладдя у законодавчих актах України. Визначено ключові вади вітчизняного законодавства у цій сфері, насамперед щодо наявності невиправданих бар'єрів, які заважають повноцінній реалізації конституційних норм щодо права громадян впливати на владу через пряму форму народовладдя. Зокрема це стосується численних обмежень у законодавстві про референдум. За результатами аналізу вітчизняного референдного законодавства доведено, що вдосконаленню конституційно-правового регулювання реалізації народовладдя заважають кількісні та бюрократичні бар'єри для проведення референдуму. Зокрема на підставі системного аналізу конституційних та інших законодавчих норм обґрунтовується думка, що в Україні встановлений непропорційно високий бар'єр кількості підписів виборців, який необхідно зібрати для ініціювання проведення референдуму. Висунуто дослідницьку гіпотезу, що проблема із встановленими бар'єрами для проведення референдуму за народною ініціативою посилюється складністю внесення відповідних змін до Конституції України. Доведено, що можливість парламенту приймати або не приймати закони, що регулюють порядок проведення референдумів, зокрема обмежують право на їх проведення є серйозною проблемою для реалізації народного волевиявлення через референдум. Наводяться практичні рекомендації щодо удосконалення виборчого та референдного законодавства з метою повноцінної реалізації конституційних прав громадян.

Ключові слова: *народовладдя, демократія, самоврядування, правова політика, референдум, конституційне право, виборче право, петиції, громадські слухання, громадські обговорення, місцевий референдум, виборчий бар'єр.*

The regulation of the legal mechanism of direct government of the people, enshrined in the Constitution of Ukraine, is systematically covered. The emphasis is on the referendum dimension of the problem. A comparative study is being conducted with the relevant regulations provided for in the constitutions of a number of European countries. The development of constitutional norms on the legal regulation of the implementation of electoral and referendum aspects of government of the people and democracy in the legislative acts of Ukraine is studied. The key shortcomings of the domestic legislation in this area have been identified, first of all, the existence of unjustified barriers that hinder the full implementation of constitutional norms on the right of citizens to influence the government through a direct form of democracy. In particular, this applies to numerous restrictions in referendum legislation. According to the results of the analysis of the domestic referendum legislation, it has been proved that the improvement of the constitutional and legal regulation of the exercise of democracy is hindered by quantitative and bureaucratic barriers to holding a referendum. In particular, on the basis of a systematic analysis of constitutional and other legislative norms, the opinion is substantiated that in Ukraine there is a disproportionately high barrier to the number of voter signatures that must be collected to initiate a referendum. A research hypothesis has been put forward that the problem with the established barriers to holding a referendum on the people's initiative is exacerbated by the difficulty of making appropriate amendments to the Constitution of Ukraine. It has been proved that the ability of the parliament to pass or not to pass laws regulating the procedure for holding referendums, in particular restricting the right to hold them, is a serious problem for the implementation of the people's will through a referendum. Practical recommendations for improving the electoral and referendum legislation in order to fully implement the constitutional rights of citizens are provided.

Key words: *democracy, government of the people, self-government, referendum, voting rights, constitutional law, electoral law, petitions, public hearings, public discussions, local referendum, electoral barrier.*

Постановка проблеми. Референдум – один з основних інструментів, який необхідний для існування прямої форми народовладдя. Дане дослідження показало необхідність зміни та удосконалення діючого українського законодавства, приведення його у відповідність до сучасних українських реалій.

Одним з прикладів є встановлені у статті 72 Конституції України кількісні бар'єри з прив'язкою до областей та кількості підписів, зібраних у них. Цій нормі понад два десятиліття, і в ній не враховані такі фактори, як урбанізація та подальше скорочення населення в Україні, тож це є суттєвою перешкодою для реалізації народовладдя. На сьогодні такі форми безпосередньої демократії, як петиції та громадські обговорення теж здебільшого мають лише декларативний характер.

Питання, окреслені у даному дослідженні, мають не лише наукову, а й практичну актуальність задля розбудови демократичної держави, де народ дійсно є носієм влади.

Метою дослідження є розгляд концептуальних проблем вдосконалення конституційно-правового регулювання реалізації народовладдя у виборчому та референдному законодавстві України.

Аналіз досліджень та публікацій. Вітчизняна юридична наука проявляє чималий інтерес до виборчого законодавства. Науковці докладають багато зусиль для усунення прогалин і вдосконалення виборчого права та процесу. Зокрема, слід назвати праці М.В. Афанасьєвої, Ю.Г. Барабаша, Т.М. Заворотченко, Ю.Б. Ключковського, Л.М. Козодя, Б.Я. Кофмана, О.В. Марцеляка, А.Й. Магери, В.М. Погорілка, В.О. Сergyogina, С.Г. Сergyogino, М.І. Ставнійчук, О.М. Стаднік, Т.В. Сташенко, Ю.М. Тодика, О.Ю. Тодика, В.Л. Федоренко, В.М. Шаповала, Л.М. Шипілова та інших.

Виклад основного матеріалу. Стаття 21 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, закріплює, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

Схоже положення закріплено і в Конституції України. У статті 5 вказано, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Стаття 69 Конституції України деталізує форми реалізації народовладдя. Зокрема, зазначається, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Якщо говорити про таку форму народовладдя як референдум, то відповідно до статті 72 Конституції України всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що під-

писи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Бар'єри, що встановлені в статті 72 Конституції України є суттєвою перешкодою для реалізації народовладдя в формі всеукраїнського референдуму, що є однією із проблем реалізації народовладдя. За понад два десятиліття дії чинної Конституції України жодного разу референдум не було ініційовано саме народом. Однією із причин цього є кількісні та бюрократичні бар'єри, що встановлені в статті 72 Конституції України. На момент встановлення таких бар'єрів вони вже були надто завищеними, а подальше скорочення населення України ще більше ускладнило можливість виконання їх кількісних вимог.

Згідно із Державним реєстром виборців [1] станом на 30.09.2021 року в Україні 33 852 035 виборців (з виборчою адресою). Таким чином, для ініціювання всеукраїнського референдуму за народною ініціативою потрібно зібрати майже 8,9% виборців.

Більше того, якщо дивитися в розрізі окремих областей, то вказаний відсоток буде значно більшим. Згідно із Державним реєстром виборців [1] в Україні є 13 областей (тобто, майже половина областей), у яких кількість виборців становить менше 1 000 000 осіб. Це означає, що в окремих областях потрібно зібрати більше ніж 10% виборців. Наприклад, у Чернівецькій області такий показник становить майже 15%.

Такі високі кількісні показники не характерні для європейських країн із порівнянню кількістю виборців. Наприклад, для ініціювання народом референдуму в Італійській Республіці необхідно зібрати 500 тис. підписів виборців (стаття 75 Конституції Італійської Республіки) [2, с. 20]. Якщо врахувати, що на виборах до парламенту було зареєстровано 50 736 204 виборців, то фактично це означає що трохи менше 1% виборців можуть ініціювати референдум [3].

При цьому слід зазначити, що Конституція Італійської Республіки не містить жодних вимог щодо збору підписів у кожному регіоні та встановленні квот на регіони.

У Португалії та Нідерландах встановлена наступна кількість необхідних підписів виборців для ініціювання референдуму – 75 000 та 600 000 відповідно [4, с. 81–82]. Згідно із результатами виборів до парламентів у Португалії налічувалося 9 343 084 виборців [5], а у Нідерландах – 13 293 186 [6]. Це означає, що для ініціювання референдуму за народної ініціативою потрібно зібрати 0,8% (у Португалії) та 4,5% (у Нідерландах) підписів від загального числа виборців.

З вищевказаного можна зробити, що в Україні встановлений непропорційно високий бар'єр кількості підписів виборців, який необхідно зібрати для ініціювання проведення референдуму. Більше того, вказаний бар'єр значно посилюється на регіональному рівні в областях, де

вказаний відсоток від загальної кількості виборців ще більший.

У той же час внести зміни до Конституції України у частині зменшення бар'єру кількості підписів виборців та усунення бюрократичної перепони у вигляді збору підписів у 2/3 областей України складно. Статтею 156 Конституції України встановлено особливий порядок внесення змін до її розділу III «Вибори. Референдум».

Законопроект, який передбачатиме внесення змін до Конституції України у частині зменшення кількісних та бюрократичних бар'єрів для проведення референдуму за народною ініціативою, має бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Таким чином, проблема із встановленими бар'єрами для проведення референдуму за народною ініціативою посилюється складністю внесення таких змін до Конституції України.

Ще однією концептуальною проблемою реалізації народовладдя в Україні у формі референдумів є невиконання пункту 20 статті 92 Конституції України, яка визначає, що порядок проведення та організації референдуму встановлюється виключно на рівні закону України.

Вказана вимога стосується як всеукраїнського, так і місцевих референдумів. За таких умов, органи державної влади мають можливість протидіяти реалізації цієї форми безпосередньої демократії через неприйняття відповідних законів або свавільно та оперативно змінювати такий порядок залежно від їх власних інтересів.

Прикладом проблем реалізації здійснення народом влади через референдум є історія відповідних законів України. До 2012 року діяв Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» № 1286-XII від 3 липня 1991 року. Вказаний закон визнано таким, що втратив чинність з дня офіційного оприлюднення Закону України «Про всеукраїнський референдум» № 5475-VI від 6 листопада 2012 року. Оскільки, згаданим законом від 2012 року не встановлювалось регулювання організації та порядку проведення місцевих референдумів, то з 2012 року народ позбавлений можливості ініціювати та проводити місцеві референдуми.

Крім того, Рішенням Конституційного Суду України № 4-р/2018 від 26 квітня 2018 року у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року № 5475-VI визнано таким, що не відповідає Конституції України

(є неконституційним) в зв'язку з порушенням конституційної вимоги щодо особистого голосування народними депутатами України.

За таких умов, з 2018 року народ втратив право на ініціювання й проведення також і всеукраїнського референдуму, яке було відновлено лише шляхом прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум» № 1135-IX від 26 січня 2021 року.

Питання організації та проведення місцевих референдумів наразі так і не вирішено, хоча 19 травня 2021 року у Верховній Раді України було зареєстровано проект закону України «Про місцевий референдум» (реєстр. № 5512) [7].

Статтею 3 цього проекту закону передбачено перелік питань, які можуть бути вирішені на місцевому референдумі. Вважаємо такий підхід таким, що обмежує право народу на волевиявлення, адже на парламентському рівні може постійно коригуватись перелік таких питань, тим більше у самій Конституції України передбачено лише перелік питань, які не можуть вирішуватись на референдумах.

Зокрема, вказаним проектом закону передбачено, що проектом місцевого референдуму може бути втрата чинності нормативно-правовим актом органу місцевого самоврядування або окремими його положеннями, але не передбачено можливості прийняття такого акту на місцевому референдумі, що цілком впливає з принципу походження влади від народу.

Відтак, можливість парламенту приймати або не приймати закони, що регулюють порядок проведення референдумів, вносить норми, які обмежують право на проведення референдумів, є також серйозною проблемою для реалізації народного волевиявлення через референдум.

Конституцією України, крім виборів та референдуму, передбачено наявність інших форм безпосередньої демократії. До таких форм можна петиції (зокрема, на практиці, застосовуються електронні петиції), громадські слухання (обговорення). Вказані інструменти народовладдя в Основному Законі жодним чином не закріплені, а врегульовані в окремих законах України. Їх проблемою є декларативність, а тому і не обов'язковість врахування органами державної влади чи органами місцевого самоврядування.

Ще одним інструментом може стати законодавча ініціатива народу. Україна має певний історичний досвід впровадження такої ініціативи. У Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 року [8] суб'єктом законодавчої ініціативи подання було визначено виборців, кількістю не менше 100 тисяч. Передбачалось подання проекту закону – у вигляді письмових заяв, підтверджених громадами і поданих до Генерального суду. Після перевірки їх відповідності суд мав передати проект закону та пов'язані з ним документи Голові Всенародних Зборів (парламентський орган).

Наразі, у Верховній Раді України зареєстровано проект закону «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)» (реєстр. № 1015) [9].

Вказаний законопроект передбачає, що право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України також належить народу та реалізується ним у випадках і порядку, визначених Конституцією України і законами України.

Така ініціатива заслуговує на увагу, адже розширює можливості для реалізації народовладдя. Однак, варто зауважити, що вона не містить кількості виборців, які можуть реалізувати законодавчу ініціативу, що дозволить маніпулювати вказаним бар'єром в залежності від політичної ситуації.

Окрім того, як і у випадку з референдумом, передбачивши в Конституції України таку форму безпосередньої демократії як законодавча ініціатива народу, необхідним залишається прийняття спеціального закону України, який регулюватиме порядок її здійснення. За таких умов, може бути створено законодавчий вакуум щодо реалізації такої форми народного волевиявлення.

Таким чином, вдосконаленню конституційно-правового регулювання реалізації народовладдя заважають кількісні та бюрократичні бар'єри для проведення референдуму, ускладнена процедура внесення змін до розділу III «Вибори. Референдум» Конституції України, відсутність законодавчого регулювання організації та порядку проведення місцевих референдумів, порядку реалізації народної законодавчої ініціативи, необов'язковість врахування органами державної влади та органами місцевого самоврядування петицій та результатів громадських слухань (обговорень).

Висновки. Системотворчою, сутнісною ознакою та визначальним принципом демократії виступає влада народу (народовладдя). Форми здійснення народовладдя поділяються на безпосередні та представницькі. Безпосередня демократія є важливим механізмом у здійсненні та реалізації народом своїх конституційних прав. Пряма або безпосередня демократія здійснюється через вибори, референдуми, петиції, громадські слухання та обговорення, страйки та інше. Саме завдяки інституту безпосередньої демократії громадяни здійснюють владну діяльність і беруть участь у вирішенні питань як місцевого значення, так і загальнодержавного, і це б мало б працювати. Але нормативне закріплення народовладдя ще не означає реальну владу народу. Невідповідність сьогоденним демографічним реаліям, відсутність чітко закріпленого механізму реалізації та прогалини у законодавстві не дають можливість реальному здійсненню народовладдя. Необхідно зауважити, що для вирішення вищезазначеної проблеми також необхідна політична воля з боку влади. Сьогодні можемо спостерігати такі негативні тенденції коли громадяни не можуть скористатися багатьма своїми правами щодо реалізації народовладдя, особливо у міжвиборчий період.

Зараз Україна знаходиться на стадії політичної трансформації. Важливо, щоб ця трансформація мала кінцевим результатом побудову держави, де ідеї народовладдя, соціальних цінностей, прав і свобод людини будуть визначальними при ухваленні законів, формуванні та реалізації державної політики в усіх сферах життя суспільства. Саме тому дослідження концептуальних засад реалізації народовладдя має не лише наукову, але й значну суспільну актуальність. Зокрема, і окреслена проблема потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Державний реєстр виборців. URL: https://www.drj.gov.ua/ords/portal!/cm_core.cm_index?option=ext_num_voters&pdt=1&pmn_id=127
2. Конституція Італійської республіки. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf
3. Election Guide. Democracy assistance & election news/Election for Italian Chamber of Deputies. URL: <https://www.electionguide.org/elections/id/2607/>
4. Референдуми в Європейському Союзі / О. Д. Чебаненко, О. Ю. Гришук, Н. В. Колодяжна, А. Євгенєва ; за ред. Д. С. Ковриженка. Київ : ФАДА ЛТД, 2007. 186 с. URL: <http://www.wcenter.org.ua/files/referendumi.pdf>
5. Election Guide. Democracy assistance & election news/Election for Portuguese Assembly of the Republic. URL: <https://www.electionguide.org/elections/id/3178/>
6. Election Guide. Democracy assistance & election news/ Election for Dutch Second Chamber. URL: <https://www.electionguide.org/elections/id/3629/>
7. Проект Закону України «Про місцевий референдум» (реєстраційний № 5512 від 19.05.2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942
8. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text>
9. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу)» (реєстраційний № 1015 від 29.08.2019). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66254

УДК 341.218.3

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.13>**Мамонтов І. О.,**

кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
ORCID: 0000-0002-7040-6247

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРОСТІР РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

INTERNATIONAL LEGAL SPACE FOR REGULATION OF CONSTRUCTION ACTIVITIES

У статті досліджено сукупність міжнародно-правових актів універсального і регіонального характеру, які регулюють будівельну діяльність. Доведено, що міжнародне публічно-правове регулювання будівельної діяльності сформоване універсальними актами міжнародних урядових організацій, а також на міжнародному регіональному рівні – актами наднаціонального законодавства Європейського Союзу. Відповідно, регіональний сегмент міжнародно-правового регулювання будівельної діяльності не вичерпується актами Європейського Союзу, проте в умовах реалізації політичної стратегії європейської інтеграції для України акти Європейського Союзу мають одночасно з універсальними міжнародно-правовими актами, головне значення у перспективі імплементації. У статті подано характеристику джерел міжнародного публічно-правового регулювання будівельної діяльності, де виділено і здійснено аналіз таких категорій міжнародно-правових джерел, як конвенції, рекомендації та інші акти. Зокрема здійснено аналіз таких актів, як конвенції Міжнародної організації праці: Конвенція про безпеку та гігієну праці у будівництві, Конвенція про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище, Рекомендація щодо житлового будівництва для працівників та інші. Надано характеристику директивам Європейського Союзу, що регулюють будівельну діяльність. Розкрито нормативні положення даних актів, у яких представлено вимоги до порядку спорудження об'єктів будівництва, умови проведення будівельної діяльності, особливості відповідальності за порушення будівельних вимог та інші положення. Окремий блок дослідження представляє приватно-правова сфера регулювання будівництва. Досліджено економічні і адміністративні особливості регулювання будівельної діяльності. Показано, що походження таких норм є результатом діяльності неурядових міжнародних організацій і звичаями у сфері контрактно-комерційної діяльності в будівництві, зокрема Міжнародної федерації інженерів-консультантів (FIDIC). У статті доведено, що перспективи кодифікації українського будівельного законодавства повинні бути засновані на імплементації міжнародно-правових норм регулювання будівельної діяльності.

Ключові слова: будівельне право, кодифікація, імплементація законодавства, міжнародно-правове регулювання, будівельна діяльність.

The article examines the totality of international legal acts of a universal and regional dimension that regulate construction activities. It was proved that the international public legal regulation of construction activity is formed by universal acts of international governmental organizations, as well as at the international regional level – by acts of supranational legislation of the European Union. Accordingly, the regional segment of the international legal regulation of construction activity is not limited to the acts of the European Union, however, in the context of the implementation of the political strategy of European integration for Ukraine, the acts of the European Union, along with the universal international legal acts, are of primary importance in terms of implementation. The article gives a description of the sources of international public law regulation of construction activities, where such categories of international legal sources as conventions, recommendations and other acts were identified and analyzed. Inter alia, an analysis of such acts as the International Labor Organization Conventions: Safety and Health in Construction Convention, Occupational Safety and Health Convention, Workers' Housing Recommendation and others was made. The characteristic of the directives of the European Union regulating construction activity is given. The regulatory provisions of these acts, which present the requirements for the construction of construction objects, the conditions for conducting of construction activities, the specifics of liability for violation of construction requirements and other provisions are explained. A separate section of research focuses on the private law sphere of construction regulation. The economic and administrative features of the regulation of construction activities are analyzed. It is shown that the origin of such norms is the result of the activities of non-governmental international organizations and customs in the field of contract commercial activities in construction, in particular, the International Federation of Consulting Engineers (FIDIC). The article proves that the prospects for the codification of Ukrainian construction legislation should be based on the implementation of international legal norms for regulating of construction activities.

Key words: construction law, codification, implementation of legislation, international legal regulation, construction activity.

Найближчою перспективою в українській післявоєнній політиці є відбудова глобальних руйнувань житлового фонду та інфраструктурних і промислових об'єктів, завданих російським широкомасштабним воєнним вторгненням. Відновне будівництво несе у собі нові виклики, пов'язані не тільки з модернізацією технологій спорудження, але і удосконалення законодавчого забезпечення містобудування та будівельної галузі загалом. З іншого боку – в умовах інтенсифікації глобалізованих економічних процесів важливе місце слід відвести нормам міжнародного (як публічного, так і приватного) права, які формуються у процесі консолідації правових звичаїв та спільних суспільних потреб і виражаються у міжнародних актах. Потрібно зазначити, що для сучасної української правозастосовної практики даний процес має суттєве значення в умовах європейської інтеграції та підвищення стандартизації виробництва, що безпосередньо стосується будівельної діяльності. Гармонізації норм національного законодавства у сфері будівництва з міжнародними нормами і стандартами є важливим елементом посилення конкурентоздатності будівельної сфери, а також інвестиційної привабливості українських об'єктів будівництва. Саме цим обумовлюється актуальність наукових досліджень сучасних особливостей міжнародно-правового регулювання будівельної діяльності. Водночас і положення Угоди про асоціацію України з ЄС створюють для України зобов'язання щодо підвищення національних норм і стандартів у сфері забезпечення енергозбереження та енергоефективності будівель і споруд, відповідно п. -і- ст. 228 шляхом формування політики щодо енергоефективності та структури права і нормативно-правової бази з метою досягнення значного прогресу відповідно до стандартів ЄС. Зазначене вище формує актуальну наукову проблематику навколо сучасних особливостей міжнародно-правового регулювання будівельної діяльності в умовах перспектив модернізації національного законодавства.

Актуальність дослідження міжнародно-правових особливостей регулювання будівельної діяльності підтверджується доктринальними положеннями вчених. Зокрема О.В. Стукаленко слушно зазначає, що ратифікація вищезгаданої Угоди про асоціацію з Європейським Союзом вплинула на подальший розвиток України як високорозвиненої, правової, цивілізованої держави з високими європейськими стандартами життя та адаптованою системою законодавства відповідно до *acquis communautaire*. Визначений напрям став пріоритетною складовою правової реформи в Україні, в основу якої був покладений системний розвиток національної нормативної бази як гармонійної складової міжнародного нормативного простору. Серед першочергових пріоритетів був визначений напрям розроблення

національних технічних правил та стандартів у будівельній галузі, гармонізованих з європейськими та міжнародними положеннями, основу яких було визначено Директивою Ради Європи 89/106/ЄЕС від 21 грудня 1988 р. «Про зближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень держав-членів стосовно будівельних виробів». З метою впровадження визначених положень Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства було розроблено та схвалено низку планів імплементації деяких актів законодавства ЄС та узгодження з їх положеннями будівельних норм і національних стандартів. О.В. Стукаленко акцентує увагу на тому, що наближення визначених положень будівельного законодавства до відповідних законодавчих актів Європейського Союзу сприятиме адміністративно-правовому забезпеченню всебічного захисту прав і свобод людини. У процесі впровадження взаємопов'язаного комплексу європейських технічних правил, стандартів та нормативів (EUROCODE) у будівельну галузь була визначена планова стратегія перезавантаження будівельного законодавства в напрямі побудови оновленої моделі будівельної галузі [1, с. 5].

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження міжнародно-правових особливостей регулювання будівельної діяльності останнім часом представлене науковими роботами таких вчених, як І.А. Годдард, В.І. Дмитренко, І.А. Лагунова, В.Л. Качурінер, О.М. Непомнящий, О.В. Медведчук, В.Ф. Опришко, Р.Є. Савіцький, В.В. Слончак, О.В. Стукаленко, І.В. Сухоставець та інших. Зазначені вчені і дослідники подають аналіз окремих напрямів міжнародно-правового регулювання будівництва, здебільшого у актах ЄС, водночас малодослідженою залишається проблематика не тільки європейського міжнародно – правового регулювання будівництва, а і посередництвом актів універсального характеру не на міжнародно-регіональному, а на повному міжнародному рівні, водночас у контексті міжнародно-правового аналізу неадекватно дослідженими залишаються аспекти приватно-правового міжнародного регулювання будівництва, джерелом яких є профільні міжнародні неурядові організації. Комплекс цих питань потребує системного взаємопов'язаного дослідження.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження особливостей міжнародно-правового регулювання будівельної діяльності. Завданням статті є дослідження характеристика публічно-правової і приватно-правової сфери будівництва у міжнародних актах універсального і регіонального характеру, визначення перспектив удосконалення національного будівельного законодавства у контексті міжнародно-правового простору регулювання даної сфери суспільних відносин.

Методи дослідження. Головним методом, що був застосований у дослідженні, є порівняльно-правовий метод, який дозволив проілюструвати різновиди міжнародних актів у регулюванні будівельної діяльності, порівняти їх регуляторні функції та інші характеристики. Окрім нього також знайшли своє застосування такі методи, як доктринальний, системний, формально-юридичний та історико-правовий методи, які відповідно надали можливість розкрити доктрини вчених у даній правовій галузі, систему міжнародно-правового регулювання будівництва (публічно-правова і приватно-правова сфери), сутність і зміст норм міжнародних актів та генезу їх формування та ухвалення.

Результати дослідження. Дослідження доктрин вчених та міжнародних актів, що регулюють правила і стандарти проведення будівельної діяльності, дають підстави стверджувати, що міжнародні норми регулюють суспільні відносини у сфері будівництва відповідно галузей міжнародного права: у публічно-правовій і приватно-правовій сферах.

Міжнародна публічно-правова сфера регулювання будівельної діяльності представлена актами універсального і регіонального характеру, серед яких норми акти міжнародних організацій. Універсальність таких актів виражена першочергово у міжнародних конвенціях і рекомендаціях, що присвячені урегулюванню питань безпеки будівництва як процесу спорудження будівель та подальшого їх безпечного використання. У цьому контексті насамперед потрібно відзначити конвенції та рекомендації Організації Об'єднаних Націй (далі ООН) і Міжнародної організації праці (далі – МОП).

Міжнародно-правове регулювання будівельної діяльності здійснюється як загальними для виробничого процесу і будівництва актами, так і спеціальними. Зокрема, як констатує В.Л. Качурінер, статут ООН містить норми, які сприяють утвердженню рівності націй, економічному прогресу всіх народів. Їх ігнорування членами ООН варто розглядати як порушення норм міжнародного права. Особливо велике значення для розвитку міжнародно-правових відносин економічного співробітництва у сфері виробництва мають акти Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) і Європейської економічної комісії ООН. Ці міжнародні організації чимало уваги приділяють питанням організації міжнародного співробітництва у сфері виробництва. У жовтні 1946 р. в Лондоні відбулося спільне засідання Комітету з координації стандартів і делегатів 25 країн, на якому прийнято рішення щодо створення Міжнародної організації зі стандартизації (The International Organization for Standardization – ISO). Бурхливий технічний прогрес, застосування нових матеріалів і технологій, розвиток міжнародних наукових, технічних та економічних зв'язків, зростання матеріальних потреб суспільства – усе

це змусило керівні органи ISO та Міжнародної електротехнічної комісії (автономна організація в складі ISO – IEC), теоретиків і практиків стандартизації, представників промислових та академічних кіл держав-членів ISO/IEC серйозно замислитись над перспективами стандартизації та її роллю в нових умовах господарювання. Міжнародна стандартизація з кожним роком набуває все більшого розвитку [2, с. 192]. Отже, стандартизація промисловості стала лейт-мотивом міжнародно-правової діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій, що створило платформу для формування принципів правової регламентації будівництва у розвинених країнах.

Значний внесок у розвиток і конкретизацію міжнародно-правових норм і стандартів у будівельній діяльності внесли акти МОП. У сфері регулювання суспільних відносин щодо безпеки будівельної діяльності основоположне значення має Конвенція МОП про безпеку та гігієну праці у будівництві № 167 [3], положення яких охоплюють всі види будівельної діяльності, а саме: будівництво, цивільне будівництво, монтажні й демонтажні роботи, куди входять будь-які процеси, операції або транспортування на будівельному майданчику, від підготовки майданчика до завершення об'єкта. У рамках положень Конвенції, зокрема статті 10 та інших норм встановлюється порядок реалізації безпеки і гігієни на будівництві, зокрема шляхом того, що на будь-якому робочому місці працівники мають право і зобов'язані брати участь у забезпеченні безпечних умов праці тією мірою, наскільки вони контролюють обладнання та методи праці, і висловлювати свою думку щодо здійснюваних робочих процедур, якщо вони можуть впливати на безпеку та гігієну праці. Різноманітні заходи забезпечення гігієни та безпеки на будівництві, висвітлені у Конвенції, за її положеннями повинні бути імplementовані у національне законодавство, приміром, згідно статті 5 відповідно до процедур, визначених національними законодавством чи правилами, уряди країн вживають заходів для забезпечення співробітництва між роботодавцями і працівниками з метою сприяння безпеці та гігієні праці на будівельних майданчиках.

Також однією з базових конвенцій МОП у цій сфері є Конвенція № 155 про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище, що прийнята 22 червня 1981 року. Конвенція визначає сфери діяльності національної політики та комплекс заходів, що передбачає створення центрального органу та системи інспекцій, повноважних здійснювати контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, координацію дій між ними та іншими суб'єктами, встановлення умов проектування, будівництва та планування підприємств, введення їх в експлуатацію, запровадження дозвільної системи для виробничих процесів, речовин і агентів, які можуть негативно

вплинути на життя і здоров'я працівників, проведення розслідування нещасних випадків, що трапилися на виробництві, тощо [4; 5].

Окрім цих актів, суттєве значення для міжнародно-правового регулювання будівельної діяльності має Рекомендація МОП щодо безпеки та гігієни праці у будівництві № 175 [6], у положеннях якої встановлюється, що національні законодавства чи правила повинні передбачати, що роботодавці та особи, які працюють не за наймом, несуть спільний обов'язок забезпечувати безпечно й здорове робоче місце і дотримуватись приписаних заходів безпеки та гігієни праці. Дана Рекомендація покладає зобов'язання на держави-учасниці щодо відповідальності роботодавців за надання працівникам потрібні засоби, котрі дають їм змогу використовувати індивідуальні засоби захисту, і роботодавець повинен забезпечувати правильне застосування їх. У положеннях Конвенції такий захист забезпечується стандартами захисного обладнання та захисного одягу, які повинні відповідати стандартам, встановленим компетентним органом влади з урахуванням, в міру можливості, ергономічних принципів. Отже, ця Рекомендація разом із іншими наведеними міжнародними актами, рекомендує пакет міжнародних стандартів щодо захисту працівників на будівництві, а імплементація цих положень створює прями зобов'язання для країн-учасниць.

Водночас інший акт МОП – Рекомендація щодо житлового будівництва для працівників № 115 [7], врегульовуючи в цілому суспільні відносини навколо житлового будівництва для працівників, встановлює мінімальні житлові норми для забезпечення надійності будови, розумних архітектурних вимог, санітарних умов та вигод, а також вживати відповідних заходів щодо дотримання цих норм. У цій Рекомендації встановлюється мінімальний стандарт житлових норм для працівників, зокрема: а) мінімального розміру житла на людину або на сім'ю з належним урахуванням потреби забезпечити кімнати достатніх розмірів, що визначається за одним або більше параметром; б) постачання питної води в будинках працівників у кількості, достатній для забезпечення всіх особистих і домашніх потреб; с) неодмінних систем каналізації та прибирання відходів; d) відповідного захисту від спеки, холоду, вологи, шуму, пожежі й тварин, що поширюють захворювання, і особливо комарів; е) потрібних санітарних конструкцій та обладнання для прання, вентиляції, кухонного обладнання та приміщення для зберігання речей, а також природного та штучного освітлення; f) мінімального ступеня ізоляваності тощо. Важливими положеннями даної Рекомендації слід також відзначити особливості реалізації заходів підвищення ефективності будівництва та міжнародні стандарти міського, сільського та районного планування.

Отже, охарактеризовані та інші міжнародні конвенції і рекомендації універсального характеру сформували правове поле для національного законодавства країн щодо таких основних напрямів регулювання, як стандартизація будівництва, а також безпека та гігієна будівництва, ергономічність та ефективність будівель і споруд.

Окрім універсальних міжнародно-правових актів, значний сегмент у міжнародно-правовому просторі будівництва належить також і актам регіонального характеру, провідне місце з яких відводимо актам Європейського Союзу (далі – ЄС). Система цих актів та перспективи їх імплементації в українське галузеве законодавство системно та детально представлені у монографії О.В. Стукаленко [1], проте окремі положення наднаціональних будівельних норм і стандартів ЄС доцільно охарактеризувати у контексті спільних особливостей компонентів таких специфічних форм законодавства.

Дані особливості полягають у тому, що у міжнародних нормах чітко видима межа між компонентами будівельного законодавства є великою рідкістю, не кажучи вже про її документальне оформлення. Найбільшу складність у цьому сенсі є будівельне законодавство Європейського Союзу, оскільки його відправною точкою є не національне, а наднаціональне законодавство. Причому союзне законодавство обмежується лише регулюванням у галузі будівельних матеріалів та виробів, що використовуються у будівництві будівель та споруд, залишаючи технічні та адміністративні питання проектування, будівництва, експлуатації та оцінки нормативної відповідності самих будівель та споруд у віданні союзних держав. Виняток становлять так звані Єврокодекси – європейські стандарти з проектування несучих конструкцій – які мають після адаптації країнами-членами ЄС стати частиною національного будівельного законодавства [8, с. 54].

Для інтенсифікації даного процесу в ЄС створена максимальна прозорість прийняття технічних стандартів та регламентів, зокрема, регулюванню питань обміну інформацією при прийнятті технічних регламентів і стандартів бала присвячена Директива (ЄС) № 83/189 ЄЕС від 28.03.1983 р. про встановлення процедури надання інформації у сфері та раціональності вона була скасована Директивою (ЄС) №94/34/ЄС від 22.06.1998 р., яка отримала аналогічну назву. Згодом положення останньої були поширені на послуги Інформаційного Суспільства, у зв'язку з чим вона зазнала змін, внесених Директивою (ЄС) №98/48/ЄС від 22.06.1998 р. про встановлення процедури надання інформації у сфері технічних стандартів та регламентів, а також правил послуг інформаційного суспільства [9].

Отже, міжнародне публічно-правове регулювання будівельної діяльності створює правовий простір для забезпечення таких основоположних для будівництва регуляторних інструментів,

як обмеження та вимоги щодо безпеки процесу будівництва і будівельної продукції, гігієни будівельного процесу, ергономічних умов, відповідальності за порушення таких норм і стандартів, а також екологічних стандартів будівництва. Водночас міжнародна приватно-правова сфера здебільшого спрямована на реалізацію будівельного процесу та економічну складову будівництва, що регулюється як нормами звичаєвого права, так і правилами профільних міжнародних неурядових організацій.

Із цього приводу В.А. Канашевський, розглядаючи міжнародні звичаї, розмежує міждержавні звичаї та звичаї міжнародної торгівлі (чи звичаї ділового обороту), що склалися на практиці міжнародної торгівлі між приватними суб'єктами – учасниками ділового обороту [10, с. 457]. Концепція, яка запропонована В.А. Канашевським, узгоджується з недержавним походженням транскордонного договору будівельного підряду як збірника звичаїв та нормативного регулятора, що створюється та існує незалежно від волі держави, водночас застосовується в окремій галузі підприємницької діяльності [11, с. 211]. Транскордонний договір будівельного підряду має ознаки звичаю міжнародної торгівлі: загальнообов'язковість, загальновизнаність, широка популярність та несуперечність загальним принципам сумлінності та чесної ділової практики [10, с. 461].

У цьому контексті слід підтримати позицію І.О. Годдард про місце транскордонного договору будівельного підряду у системі нормативних регуляторів, яке, на погляд вказаного автора, визначається дедалі актуальнішим нині «автономним» підходом до сутності трансграничного договору будівельного підряду як недержавного нормативного регулятора відносин. Зазначений підхід отримав свій розвиток на підставі концепцій існування, поряд з міжнародно-правовою та національно-правовою, певної «автономної» системи нормативного регулювання, до якої входять нормативні регулятори міжнародних комерційних приватноправових відносин: так званого «м'якого права», «*lex mercatoria*», субправа, глобального права та інших концепцій існування недержавної системи нормативних регуляторів. Зазначені концепції такого роду в системі нормативного регулювання транскордонної комерційної діяльності виділяють певну сукупність недержавних регуляторів, що створюються асоціаціями, об'єднаннями, спілками

учасників транскордонного ділового обороту, незалежними від міжнародних та національних правових джерел, що розвиваються і використовуються паралельно з ними, не забезпечені імперативною силою закону та мають автономне недержавне походження [11, с. 212]. У цьому сенсі недержавна правова природа транскордонного договору будівельного підряду виражена власне такими властивостями.

Формування і використання міжнародних підходів та проформ типових контрактів у сфері будівництва здійснюється зокрема зусиллями Міжнародної федерації інженерів-консультантів (FIDIC), яка здійснює розробку міжнародно визаних типових форм договорів (зокрема, контрактів FIDIC); забезпечення професійного статусу інженера-консультанта в межах будівництва з використанням контрактів FIDIC; впровадження міжнародних стандартів у процедури закупівлі робіт та послуг, які містять ознаки інтелектуальної діяльності, та системи управління якістю на всіх етапах життєвого циклу об'єкту будівництва [12, с. 26].

Висновки. Таким чином, міжнародно-правовий простір регулювання будівельної діяльності охоплює публічно-правову і приватно-правову сфери будівництва. Публічно-правова сфера представлена актами міжнародних урядових організацій та наднаціонального законодавства ЄС, у яких відображено приписи щодо вимог до процесу спорудження об'єктів будівництва, умов проведення будівельної діяльності, відповідальності за порушення будівельних вимог тощо. Дані вимоги і умови носять рамковий характер і стосуються таких особливостей дотримання принципів будівельного процесу, як безпека будівель і спорудта будівельних матеріалів, безпека і гігієна проведення будівельних робіт, екологічність будівництва та будівельної продукції. Водночас приватно-правова сфера регулювання охоплює в основному економічні і адміністративні аспекти регулювання, що реалізуються актами неурядових міжнародних організацій і звичаями у сфері контрактно-комерційної діяльності. Для національного українського будівельного законодавства дані положення мають виключне значення у контексті формування принципів перспектив кодифікації будівельного законодавства з урахуванням їх імплементації поряд із ефективними зарубіжними кодифікованими моделями будівельного законодавства, що виступає перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Стукаленко О. В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі : монографія. К. : Центр учбової літератури, 2016. 376 с.
2. Качурінер В. Л. Міжнародно-правові інструменти регулювання сфери виробництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 192–196.
3. Конвенція про безпеку та гігієну праці у будівництві № 167 від 20.06.1988 р. Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_021#Text

4. Конвенція про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище № 155 від 22.06.1981 р. Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text
5. Акти Міжнародної організації праці з безпеки та гігієни праці загальний огляд. *Офіційний веб-сайт Національної служби посередництва і примирення*. URL: <https://nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-8/20-zagalnij-rozdil/zagalna-kategoriya-5/33-akti-mizhnarodnoji-organizatsiji-pratsi-z-bezpeki-ta-gigieni-pratsi-zagalnij-oglyad>
6. Рекомендація щодо безпеки та гігієни праці у будівництві № 175 від 20.06.1988 р. Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_094#Text
7. Рекомендація щодо житлового будівництва для працівників № 115 від 7 червня 1961 року. Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_244#Text
8. Техническое регулирование в строительстве. Аналитический обзор мирового опыта : Snip Innovative Technologies ; рук. Серых А. Чикаго : SNIP, 2010. 889 с.
9. Дмитренко В. І. Міжнародний та вітчизняний досвід нормативно-правового забезпечення діяльності підприємств будівельної галузі. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8170>
10. Канашевский В. А. Внешнеэкономические сделки: материально-правовое и коллизионное регулирование. М. : Волтерс Клувер, 2008. 608 с.
11. Годдард И. А. Международно-правовое и национально-правовое регулирование трансграничного строительного подряда. *Ленинградский юридический журнал*. 2018. № 3. С. 204–217.
12. Сухоставець І.В. Правове регулювання забезпечення контролю якості будівництва за договорами підряду: міжнародні норми та українські реалії. *Форум права*. № 05. 2020. С. 24–35. URL : https://forumprava.pp.ua/files/024-035-2020-5-FP-Sukhostavets_5.pdf

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-1-2.14>

Новицька Н. Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Державного податкового Університету
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Пунда О. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту фінансової політики
Державного податкового Університету
ORCID: 0000-0002-9175-3141

Добрянська О. Д.,
кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри прав людини, міжнародного та європейського права
Академії адвокатури України
ORCID: 0000-0002-0742-3706

ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЇХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

PRINCIPLES OF INFORMATION POLICY IN CONDITIONS OF THE WAR, AND ITS' REGULATORY AND LEGAL CONSOLIDATION

Стаття присвячена принципам інформаційної політики в умовах війни. Наголошено, що сьогодні практика здійснення державної інформаційної політики потребує нового її теоретичного переосмислення. Інформаційну політику держави в умовах війни запропоновано розглядати, як сукупність нормативно закріплених правил функціонування інформаційного простору в умовах відбиття комплексної збройної агресії, спрямованих на регулювання відносин по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації органами державної влади, місцевого самоврядування, офіційними засобами масової інформації та окремими громадянами. Аналіз нормативно-правових засад регулювання інформаційної політики в умовах війни демонструє необхідність вирішення цілої низки проблемних питань. Першим кроком у цьому напрямі має стати закріплення базових правових засад (принципів) інформаційної політики в умовах війни, на яких можливо розбудувати зміни та доповнення до законодавчих актів. До таких принципів інформаційної політики в умовах війни відносяться: системності та об'єктивності подання інформації; балансу інтересів забезпечення свободи слова та прав і законних інтересів особи, суспільства і держави, їх взаємної відповідальності; гарантування забезпечення персональних даних та прав, пов'язаних з їх обігом; контрольованості та вибірковості розповсюдження «чуттєвої» інформації; захисту національних інтересів, зокрема у сфері інформаційної безпеки; забезпечення системності та координації дій органів державного управління і регулювання в інформаційній сфері; забезпечення охорони та захисту інформації, зокрема запобігання, відповідно до закону, розголошенню інформації з обмеженим доступом (принцип дотримання вимог державної та військової таємниці); недопущення зловживання свободою діяльності засобів масової інформації на шкоду правам і свободам людини. Підкреслено, що окрема норма щодо принципів інформаційної політики в умовах війни має бути внесена до змісту Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (доповнення у вигляді статті 26-1 «Принципи інформаційної політики в умовах війни»).

Ключові слова: війна, інформаційна політика, принципи, баланс інтересів, персональні дані.

The paper is dedicated to principles of Information Policy in conditions of the War, and its' regulatory and legal consolidation. There is emphasized, that today, practice of implementation of the State Information Policy requires new theoretic approaches. There is suggested to determine the State Information Policy as a set of rules of activities of information space that are consolidated by regulatory acts, in conditions of counteraction to comprehensive armed aggression. These rules are directed to regulation of relationships on receiving, using, distributing and storing information by the State Authorities, Self-Government Authorities, official mass-medias, and certain citizens. An analysis of regulatory and normative principles of regulation of the Information Policy in conditions of the War demonstrates necessity of resolving a row of issues. The consolidation of basic principles of Information Policy in conditions of the War, that provides possibilities to

develop changes and additions in legislation, has to be the first step to this direction. Principles of Information Policy in conditions of the War include: systematic and objective presentation of information; the balance of interests in ensuring freedom of speech and the rights and legitimate interests of the individual, society and the state, their mutual responsibility; guaranteeing the provision of personal data and rights related to their circulation; controllability and selectivity of distribution of “sensual” information; protection of national interests particularly, in the field of the informational safety; ensuring systematicity and coordination of actions of state administration and regulation bodies in the information area; ensuring the guard and protection of information, in particular, preventing, in accordance with the law, the disclosure of information with limited access (the principle of compliance with the requirements of state and military secrecy); prevention of abuse of freedom of activity of mass media to the detriment of human rights and freedoms. There is stressed, the particular statement on principles of Information Policy in conditions of the War has to be included in the content of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” (addition in the form of Article 26-1 “Principles of Information Policy in conditions of the War”).

Key words: war, information policy, principles, balance of interests, personal data.

Актуальність проблеми. Війна надзвичайно гостро поставила перед науковцями, громадськими та державними діячами, політиками та всім суспільством актуальні завдання: виробити ефективну державну інформаційну політику як інструмент регулювання взаємодій в умовах масштабного військового конфлікту усіх компонентів суспільно-політичної системи та, насамперед, держави, громадянського суспільства та засобів масової інформації. Їх вирішення перебуває у прямій залежності від рівня політичної культури та зрілості політичної свідомості суспільства, адекватності усвідомлення окремими членами суспільства нагальних потреб та викликів сьогодення. Стійкість, міцність соціальної системи пропорційна ступеню узгодженості дій органів влади та суспільства, що забезпечує прямий та зворотний зв'язок між громадянським суспільством та державою в умовах жорстокого військового протистояння з агресором.

Сьогодні практика здійснення державної інформаційної політики потребує нового її теоретичного переосмислення. Цей процес перебуває у прямій залежності від процесів наукової обґрунтованості та ефективності здійснення інформаційної політики держави, її світоглядного забезпечення. Як відомо, ці проблеми адміністративно-правовою та управлінською наукою розроблено недостатньо. Те саме спостерігається і в інформаційній сфері: державна інформаційна політика, як правило, розглядається як допоміжна для обслуговування корпоративних інтересів державної влади, а засоби масової інформації (як офіційні, так і ні) – як певна сполучна матерія між державою та громадянським суспільством. Це суперечить об'єктивному факту, що відображує самодостатність засобів масової інформації (преси) як носія інформаційної влади. Усталені погляди також не дозволяють пояснити причини гострої конкуренції між органами державної влади та засобами масової інформації, котра нерідко набуває антагоністичного характеру, деструктивного впливу засобів масової інформації на процеси соціалізації особистості, психологічного стану громадянського суспіль-

ства, цілісності соціальної системи в єдності громадянського суспільства та держави.

Теоретико-методологічна база формування ідеології інформаційної політики в умовах війни має ґрунтуватися на сучасних уявленнях про державну інформаційну політику як про систему ідей, установок, цілей, методів та засобів, за допомогою яких держава (в особі своїх органів та посадових осіб) здійснює нормативно-правове регулювання відносин між громадянським суспільством та інформаційною системою держави, що володіє власним потенціалом влади та впливу на суспільні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інформаційної політики в умовах конфліктів частково знаходила своє відображення у працях окремих вітчизняних науковців. Окремим аспектам зазначеної проблеми присвячено ряд публікацій вітчизняних дослідників. Зокрема, варто звернути увагу на праці таких науковців, як: А.М. Новицький [1], Н.Б. Новицька [2], В.С. Цимбалюк [3], М. Швець [4] та інші [5, 6]. В їхніх працях основний акцент зроблено переважно на питаннях правового забезпечення інформаційної політики як складової механізму державного управління у зазначеній сфері суспільних відносин.

Проте, означені дослідження висвітлювали завдання держави щодо формування та реалізації державної інформаційної політики у відносно стабільній зовнішньо- та внутрішньополітичній ситуації. Водночас, нинішні умови війни в Україні, спричинені агресією РФ, вимагають пошуку нових засобів державного регулювання інформаційної сфери, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета дослідження – це комплексний загальнотеоретичний аналіз проблем визначення правових засад (принципів) інформаційної політики в умовах війни та напрацювання пропозицій щодо їх нормативно-правового закріплення.

Виклад основного матеріалу. Створення потужних інформаційних ресурсів, розвиток інформаційних можливостей Інтернету сприяє соціальним та духовним інноваціям, виробленню механізмів позитивних соціокультурних та політичних трансформацій, формуванню досконаліших

принципів взаємодії влади та суспільства, розширенню можливостей для конвенційної участі людей у політичному процесі.

Проте, інформаційні технології можуть використовуватися не лише у творчих, але й у деструктивних цілях: для пропаганди насильства, агресії, людиноненавистницької моралі, маніпулювання суспільною свідомістю, політичними настановами та орієнтаціями різних соціальних груп, а також як засіб військового впливу на супротивника.

Неконтрольована інформація, її необмежене використання може викликати додаткові загрози та ризики для суспільства та державних інститутів, посилювати апатію, зневіру та, зрештою, призвести до поразки у відкритому військовому протистоянні. Для мінімізації негативного впливу інформації, інформаційних технологій на суспільство та людину в умовах війни необхідно створити адекватну правову, організаційно-управлінську основу, тобто добре продуману та виважену державну інформаційну політику.

При цьому необхідно пам'ятати, що розглядати процеси взаємовідносин державних органів влади та засобів масової інформації можна лише в площині єдиного інструментального та посередницького підходів, що принципово дозволить пояснити владну природу та вплив на суспільне сприйняття інформації з боку засобів масової інформації, характер взаємовідносин редакцій, окремих журналістів та громадян, які розповсюджують різноманітну інформацію через месенджери та соціальні мережі, з органами державної влади та громадянським суспільством.

Із теоретичної точки зору, інформаційна політика – це використання ресурсів публічної влади для вибору ефективних шляхів вирішення найбільш гострих проблем розвитку інформаційної сфери. Статтею 6 Закону України «Про інформацію» встановлено, що державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації [7]. Інформаційна політика займається організацією процесів породження, розповсюдження та зберігання інформації в соціальних системах, що є досить чутливими до внутрішніх і зовнішніх інформаційних потоків. Тому такі процеси породження, розповсюдження та зберігання інформації організуються й контролюються всіма суспільствами [8].

Державна інформаційна політика повинна закласти основи для вирішення фундаментальних завдань розвитку суспільства, головними з яких є формування єдиного інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, гарантування інформаційної безпеки особистості, суспільства й держави [6].

Важливими завданнями інформаційної політики в умовах війни має стати вирішення проблеми балансу інтересів суспільства отримання

об'єктивної та своєчасної інформації та необхідність дотримання вимог секретності в умовах ведення масштабних бойових дій та виконання різноманітних завдань збройними силами та іншими мілітаризованими формуваннями з відбиття агресії ворога.

Відштовхуючись від наведених визначень, пропонуємо розуміти під інформаційною політикою держави в умовах війни *сукупність нормативно закріплених правил функціонування інформаційного простору в умовах відбиття комплексної збройної агресії, спрямованих на регулювання відносин по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації органами державної влади, місцевого самоврядування, офіційними засобами масової інформації та окремими громадянами.*

Останні декілька місяців війни яскраво продемонстрували окремі гострі питання у сфері інформаційної діяльності. Мова йде про заборону розповсюдження інформації щодо переміщення військових підрозділів та техніки, що має на меті утаємничити їх розташування та напрямки руху, інформації щодо наслідків завдання ударів ворогом по території України, що має забезпечити від повторних скоригованих ударів.

Водночас, абсолютно не вирішеними залишаються питання захисту персональних даних військовослужбовців та цивільних осіб через неконтрольоване розповсюдження окремими засобами масової інформації та особливо через сторінки у соціальних мережах, відомостей (фотографій, відео) щодо загиблих, поранених та, що дуже важливо, полонених.

У цьому контексті органи влади України неодноразово наголошують на неприпустимості відкритого розповсюдження таких даних. Наприклад, Координаційний штаб із питань поводження з військовополоненими вказує, що «публічне розповсюдження інформації про полонених може зашкодити процесу обміну. Інформація про значущість людини, її політичні погляди, місце служби, попередню роботу, рідних та близьких провокує прискіпливе ставлення ворога. У результаті вимоги до обміну конкретної особи можуть бути завищені, а сам процес максимально ускладнений. Звертаємо увагу, що розповсюдження інформації про позивні, військову частину, місце дислокації підрозділу, обставини потрапляння в полон несе загрозу не тільки самому полоненому, але його бойовим побратимам та підрозділу» [9].

На жаль, у цьому сенсі нормативно-правове регулювання залишає низку важливих аспектів забезпечення інформаційної безпеки відкритими, а тому й потребує визначення хоча би базових засад регулювання. Із початком війни Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» передбачив, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії

правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10]. Пізніше, на це ж було спрямовано дію Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану».

Зокрема, він передбачав, що, враховуючи пряму військову агресію з боку Російської Федерації, активне поширення державою-агресором дезінформації, викривлення відомостей, а також виправдовування або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, з метою донесення правди про війну, забезпечення єдиної інформаційної політики в період дії в Україні правового режиму воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102–ІХ, урахуваючи вимоги Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до статті 107 Конституції України, Рада національної безпеки і оборони України вирішила постановити, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення котрих складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UАразом» [11]. Таким чином, запровадження єдиної інформаційної платформи, на жаль, залишається одним із небагатьох кроків у напрямі регулювання здійснення інформаційної політики в умовах війни.

Аналіз того нормативно-правового регулювання, котре було сформовано в Україні у цій площині до війни, також доводить недостатність правового інструментарію регулювання у цій сфері. Наприклад, Закон України «Про доступ до публічної інформації» описує лише засади опублікування і поширення певних категорій інформації в мережі Інтернет розпорядниками інформації, права на активний і пасивний доступ користувачів до інформації тощо [12]. Певним чином відносини, пов'язані із забезпеченням інформаційної політики, регулює і Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який спрямований на визначення

правових та організаційних основ забезпечення захисту інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері кібербезпеки України [13]. Також у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» визначаються обмеження щодо поширення інформації (ст. 17 Закону забороняє поширювати через засоби масової інформації або в інший спосіб інформацію, що має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції тощо) [14].

Підзаконний рівень нормативно-правового регулювання правовідносин у сфері інформаційної політики на момент початку війни був представлений наступними актами Президента України та Уряду: Указ Президента України № 447/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України», Указ Президента України № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [15; 16].

У контексті мети нашого дослідження на особливу увагу заслуговує наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03 березня 2022 року № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» [17].

Зазначеним документом затверджено, крім іншого, Алгоритм роботи з акредитованими представниками засобів масової інформації під час дії правового режиму воєнного стану, Перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України та інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану та Правила роботи представника засобу масової інформації у районі ведення бойових дій.

Так, імперативно закріплено, що у період дії воєнного стану, заборонено поширювати інформацію, що стосується: найменування військових частин (підрозділів) та інших військових об'єктів у районах виконання бойових (спеціальних) завдань, географічні координати місць їх розташування; чисельність особового складу військових частин (підрозділів); кількість озброєння та бойової техніки, матеріально-технічних засобів, їх стан та місця зберігання; інформацію щодо операцій (бойових дій), які проводяться або плануються; інформацію про військові частини (підрозділи), форми, методи, тактику їх дій та способи застосування за призначенням тощо.

Алгоритм роботи з акредитованими представниками засобів масової інформації під час

дії правового режиму воєнного стану передбачає заборону для посадових (службових) осіб, які виконують бойові (спеціальні) завдання на надання інтерв'ю (коментарів представникам засобів масової інформації без дозволу відповідних керівників, командирів (начальників) та обов'язкове проходження інструктажу стосовно недопущення поширення інформації з обмеженим доступом та вимог законодавства України у цій сфері.

Водночас, Правила роботи представника засобу масової інформації у районі ведення бойових дій, крім іншого, закріплюють право такої особи на правомірне одержання, зберігання, використання та поширення: загальних відомостей про підготовку та застосування сил оборони; загальних відомостей щодо участі Збройних Сил України, інших складових сил оборони у відсічі від широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації, розпочатої 24 лютого 2022 року; загальних відомостей про результати завершених операцій (дій) – виключно за погодженням з відповідним керівником, командиром (начальником), за винятком інформації, яка не підлягає розголошенню [17].

Наголосимо, що затверджені правила та алгоритм мають відношення лише до представників офіційних засобів масової інформації, і не охоплюють багаточисельних блогерів, інфлюенсерів та інших користувачів соціальних мереж Інтернету, Твіттеру та інших. Крім того, дія зазначеного наказу розповсюджується лише на взаємодію з військовими. Водночас, багаточисельні питання дотримання прав людини та етично-моральних вимог постають і при інформаційній взаємодії на рівні цивільних суб'єктів. Так, гостра проблема етичності поведінки журналістів та порушення прав потерпілих від актів збройної агресії була продемонстрована після трагічних подій у Вінниці (Комісія з журналістської етики виступила з критикою «інтерв'ю» із потерпілою у Вінниці, яка втратила доньку й зазнала тяжких поранень під час російського ракетного удару 14 липня) [18]. Підкреслимо, що неофіційний Кодекс етики українського журналіста ухвалений 2002 року на 3'їзді журналістів, та затверджений 12 грудня 2013 року на пленумі Національної спілки журналістів України (НСЖУ) також залишає питання етичного регулювання діяльності журналістів в умовах війни відкритим, хоча й містить загальну вимогу у п. 3, відповідно до якої «Журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини. При цьому не виключається його право на журналістське розслідування, пов'язане з тими або іншими подіями і фактами, якщо суспільна значущість інформації, яка збирається і поширюється журналістом є вищою, ніж приватні інтереси особи» [19].

Таким чином, аналіз нормативно-правових засад регулювання інформаційної політики

в умовах війни демонструє необхідність вирішення цілої низки проблемних питань. Першим кроком у цьому напрямі має стати закріплення базових правових засад (принципів) інформаційної політики в умовах війни, на яких можливо розбудувати зміни та доповнення до законодавчих актів.

Із нашої точки зору, до таких принципів інформаційної політики в умовах війни відносяться:

– системності та об'єктивності подання інформації;

– отримання балансу інтересів забезпечення свободи слова та прав і законних інтересів особи, суспільства і держави, їх взаємної відповідальності;

– гарантування забезпечення персональних даних та прав, пов'язаних з їх обігом;

– контрольованості та вибірковості розповсюдження «чуттєвої» інформації;

– захисту національних інтересів, зокрема у сфері інформаційної безпеки;

– забезпечення системності та координації дій органів державного управління і регулювання в інформаційній сфері;

– забезпечення охорони і захисту інформації, зокрема запобігання відповідно до закону розголошенню інформації з обмеженим доступом (принцип дотримання вимог державної та військової таємниці);

– недопущення зловживання свободою діяльності засобів масової інформації на шкоду правам і свободам людини.

Таким чином, свобода в системі засобів масової інформації (як свобода масової інформації, так і свобода самих засобів масової інформації) не може існувати у відриві від відповідальності. Реалізація свободи та відповідальності у державній інформаційній політиці в умовах війни можлива на основі діалогової інформаційної взаємодії та визначених у нормативному порядку принципах.

Висновки та пропозиції дослідження. Інформаційна політика в умовах війни – це система заходів, що здійснюються державою спільно з інститутами громадянського суспільства щодо регулювання інформаційних процесів, формування та розвитку інформаційного суспільства на основі пріоритету національних інтересів країни в сфері її оборони, з метою захисту прав та інтересів людини, моральних цінностей, забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства та самої держави.

Окрема норма щодо принципів інформаційної політики в умовах війни має бути внесена до змісту Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (доповнення у вигляді статті 26-1 «Принципи інформаційної політики в умовах війни»), оскільки в преамбулі цього нормативно-правового акту визначено, що: «Цей Закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, пра-

вові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб». При цьому вибір нормативного акту, який має бути доповнений подібною нормою, обумовлений наступним міркуванням: преамбула Закону України «Про інформацію» передбачає, що «Цей закон регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації», і, таким чином, Закон України «Про інформацію» поширює свою дію лише на правовідносини, що виникають у всіх сферах

суспільних відносин та безвідносно до введення на території держави воєнного стану. Окрема стаття щодо принципів інформаційної політики в умовах війни, на нашу думку, більш органічно виглядає у структурі відповідного спеціалізованого законодавчого акту, яким і є Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

У підсумку наголосимо, що підвищення рівня достовірності, надійності інформації, найефективніше використання інформаційних ресурсів, зовнішніх та внутрішніх інформаційних каналів в умовах війни поліпшить якість управлінських рішень влади, стійкість політичної та військової системи, стабільність соціально-політичного розвитку в надзвичайних умовах та сприятиме перемозі України на полі бою.

Список використаних джерел:

1. Новицький А. Щодо питання структуризації інформаційного права як наукової категорії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 34–38.
2. Новицька Н. Б. Захист суспільної моралі в інформаційному суспільстві. *Інформація і право*. 2011. № 3(3). С. 28–33.
3. Цимбалюк В. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія. К. : «Освіта України», 2010. 388 с.
4. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. Цимбалюк, В. Гавловський, В. Брижко [та ін.] ; за ред. М. Швеця. 2-ге вид. (переробл. і доп.) К. : Знання, 2009. 414 с.
5. Селезньова О. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : монографія. / О. Селезньова. Чернівці : Місто, 2014. 408 с.
6. Заніздра Н. О. Державна інформаційна політика на сучасному етапі та шляхи вдосконалення. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2012. № 4. С. 193–196.
7. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. (дата звернення: 20.07.2022 р.)
8. Інформаційна політика. URL: <http://volynstandart.com.ua/information-policy/> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
9. Оприлюднення інформації про полонених може зашкодити обміну – ГУП. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/15/7358266/> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» : Указ Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 9 травня 2018 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>
14. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
17. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03 березня 2022 року № 73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf?fbclid=IwAR3BFiXuFblkYZgRCWVYGHffTJhtmhBbQXAEVE7KZ-MR00Q_i6gzSslnkFg (дата звернення: 20.07.2022 р.)
18. Комісія з журналістської етики виступила з критикою «інтерв'ю» із потерпілою у Вінниці. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-etyka-vinnysia-zhurnalist/31947432.html> (дата звернення: 20.07.2022 р.)
19. Кодекс етики українського журналіста. URL: <https://web.archive.org/web/20170420235423/http://www.nsju.org/page/196>. (дата звернення: 20.07.2022 р.)

Стрижеус Д. А.,
аспірант

Львівського університету бізнесу та права

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТИВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

ON THE ISSUE OF SUBJECTS OF CIVIL RIGHTS

Стаття присвячена проблемам поняття та трактування у юридичній літературі суб'єктивних цивільних права в історичному контексті та у сучасній правовій науці. Автор аналізує позитивістський підхід до розуміння суб'єктивних цивільних права, властивий формально-догматичному тлумаченню права, за яким суб'єктивне право є закріпленим у законі, а також звертається до природно-правового розуміння суб'єктивних цивільних прав, для якого очевидним є розуміння того, що більшість природних прав людині належить їй від народження, не залежать від їх закріплення в законі, а також ґрунтуються на можливості людини діяти в будь-який не заборонений законом спосіб, обмежуючись тим, щоб це не порушувало права інших осіб. У статті також розглядається компромісний підхід до розуміння суб'єктивних цивільних права, сформульований представниками інтегративної теорії права: природно-правовий напрям може бути доповнений в аспекті ціннісного підходу, зокрема, цінності мають розглядатися як необхідні атрибути правової норми як імперативно-гіпотетичного судження. Досліджуючи проблему у контексті поведінковому автор звертається до категорії «міра», яка характеризує суб'єктивне право як структурне утворення, що складається з певних елементів, сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки, в рамках якої індивід може обирати альтернативні способи дії та саме тією мірою, якою людина може обирати цілі і засоби їх досягнення, будучи вільною. У статті також досліджуються питання поєднання розуміння сутності суб'єктивних цивільних прав із можливістю їх захисту, співвідношення інтересу та усвідомленої потреби у суб'єктивному цивільному праві.

Автор робить логічний висновок про те, що свобода можливої поведінки особи і є базисом суб'єктивного цивільного права, що може бути обмежена лише як виняток і з метою забезпечення здійснення прав інших осіб та існування справедливого правопорядку, а тому розуміє суб'єктивне цивільне право особи як міру можливої її поведінки, якій кореспондує певний обов'язок зобов'язаних осіб.

Ключові слова: суб'єктивні цивільні права, інтерес у праві, зміст і поняття суб'єктивних цивільних прав, захист суб'єктивних цивільних прав, суб'єктивні цивільні права як міра можливої поведінки.

The article is devoted to the problems of the concept and interpretation in the legal literature of subjective civil rights in the historical context and in modern legal science. The author analyzes the positivist approach to the understanding of subjective civil rights, inherent in the formal-dogmatic interpretation of law, according to which the subjective right is enshrined in law, and also turns to the natural-law understanding of subjective civil rights, for which the understanding of the , that most natural rights belong to a person from birth, do not depend on their enshrining in law, and are also based on the ability of a person to act in any way not prohibited by law, limited to the fact that it does not violate the rights of other persons. The article also considers a compromise approach to the understanding of subjective civil rights, formulated by representatives of the integrative theory of law: the natural-law direction can be supplemented in the aspect of a value approach, in particular, values should be considered as necessary attributes of a legal norm as an imperative-hypothetical judgment. Investigating the problem in the context of behavior, the author turns to the category «measure», which characterizes subjective law as a structural entity consisting of certain elements, contributes to the understanding of the latter as the possibility of certain behavior, within which an individual can choose alternative methods of action and precisely to that extent , by which a person can choose goals and means of achieving them, being free. The article also examines the issue of combining the understanding of the essence of subjective civil rights with the possibility of their protection, the relationship of interest and the perceived need for subjective civil law.

The author makes a logical conclusion that the freedom of a person's possible behavior is the basis of subjective civil law, which can be limited only as an exception and in order to ensure the exercise of the rights of other persons and the existence of a fair legal order, and therefore understands the subjective civil law of a person as a measure of her possible behavior, which corresponds to a certain obligation of the obliged persons.

Key words: subjective civil rights, interest in law, content and concept of subjective civil rights, protection of subjective civil rights, subjective civil rights as a measure of flexible behavior.

Розуміння правової природи, сутності та змісту суб'єктивного цивільного права є передумовою для визначення особливостей механізму його захисту та, у свою чергу, актуальною про-

блемою правової науки протягом десятиліть. Так, ще Я. М. Магазинер визначав, що найскладнішими питаннями права є питання у сфері теорії права [1, с. 317].

Слід зазначити, що підходи до поняття суб'єктивного цивільного права залежать від тієї концепції, яка лягла в основу розуміння права об'єктивного та суб'єктивного і їх співвідношення. Досить поширеною є концепція юридичного позитивізму або формально-догматичне трактування права. Так, в юридичній літературі має місце позиція, що закріплення державою в юридичних нормах є однією з обов'язкових передумов здійснення суб'єктивних цивільних прав [2, с. 104]. У свою чергу, В.В. Надьон наголошує на прямій залежності та вторинності суб'єктивного права по відношенню до об'єктивного, визнаючи базовість об'єктивного права та його вплив, що стимулює виникнення суб'єктивного права [3, с. 167]. С.Ю. Максимов говорить про те, що в рамках позитивістського підходу до розуміння права гарантується мінімум змісту суб'єктивного права, який є незаперечним для всіх [4, с. 156].

Цей підхід може бути підданий критиці і, як правило, протиставляється концепції природних прав, яка виходить з того, як зазначає у свої багатьох працях проф. Василь Костицький, що більшість природних прав людині належить від її народження і не ставляться в залежність від їх юридичного закріплення у законі [5; 6], а також ґрунтується на можливості людини діяти в будь-який не заборонений законом спосіб, обмежуючись тим, щоб це не порушувало права інших осіб. Як визначає В. Марченко, неможливо законом передбачити всі підстави виникнення та способи здійснення суб'єктивного права, закон може тільки визначити загальні засади та конкретні способи здійснення суб'єктивних прав в певних випадках [7, с. 45].

У зв'язку з протиставленням двох вищенаведених концепцій в юридичній літературі сформований і компромісний підхід – інтегративна теорія права, яка передбачає об'єднання їх елементів. Засновником цієї теорії вважається американський філософ права Дж. Холл, який, зазначає, що природно-правовий напрям може бути доповнений в аспекті ціннісного підходу, зокрема, цінності мають розглядатися як необхідні атрибути правової норми як імперативно-гіпотетичного судження, а норма, у свою чергу, включаючи в себе етичні принципи стає ціннісною, а саме захищеними ціннісними судженнями. Крім того, вчений відходить від ідеї незмінного природного права, а розглядає право як втілення етичних принципів конкретної епохи [8].

Прихильниками цієї концепції з внесенням до неї власних змін та уточнень були й такі вчені, як Р.З. Лівшиц [9], С.П. Погребняк [10] та ін. Поділяючи даний підхід, А.М. Ковтонюк зазначає, що «поєднання нормативістського, соціологічного та природно-правового напрямів дає можливість використовувати їх переваги і в той же час ліквідувати недоліки, що властиві кожному з них окремо» [11, с. 33]. Окрім наслідування ідей тієї чи іншої з наведених концепцій при визначенні

сутності суб'єктивного цивільного права позиції правників диференціюються в залежності від тієї ознаки, яку покладено в основу власне визначення.

Так, взявши за основу таку ознаку як захищеність (або гарантованість, забезпеченість), у юридичній літературі суб'єктивне цивільне право визначається як, наприклад, надана і встановлена юридичним порядком, владою чи пануванням дозволеність волі [12, с. 82]; участь у користуванні життєвими благами, яка надається і гарантується особі загальною волею [13, с. 106]; влада особи, що направлена на забезпечення її інтересів та захищена і визнана об'єктивним правом¹; а М.В. Сидоренко наголошує на тому, що наділяючи суб'єктів цивільних правовідносин відповідними правами, законом передбачаються й можливості їх захисту, тобто акцентує увагу на їх захищеності [14, с. 419]. У свою чергу, В.Я. Погребняк, критикуючи зазначену вище позицію та будучи прихильником інтегративної теорії права, визначає, що захищеність не слід розглядати як одну з визначальних властивостей суб'єктивного цивільного права, пояснюючи це зокрема такими аргументами: суб'єктивне право не припиняється із завершенням строку позовної давності і зазначає, що «суб'єктивне цивільне право є змодельованою нормами цивільного права та/або актами саморегулювання цивільних відносин ідеальною мірою правових можливостей особи, що втілюються у змісті реальних цивільних правовідносин в актах правомірної поведінки уповноваженої особи, набуваючої правового значення правомірних дій як різновиду юридичних актів» [15, с. 73–74].

Наступною ознакою, що стала основою найбільш поширеного підходу до розуміння сутності суб'єктивного цивільного права є його межі. Так, більшість вчених-правників визначають суб'єктивне цивільне право загалом (з окремими особливостями та уточненнями) як вид та/або міру можливої або дозволеної поведінки особи [16, с. 33, с. 92; 17, с. 73. 103].

Як визначає В. Я. Погребняк, розуміння суб'єктивного цивільного права особи через категорію виду можливої поведінки означає, що воно є «певною можливістю особи, яка може знайти втілення в правовій реальності в процесі здійснення такого права, або ж така можливість може бути припинена, так і не знайшовши втілення в практиці. Проте, незалежно від здійснення або нездійснення, відповідний феномен не перестає бути правом», а категорія «міра», у свою чергу, більше відбиває саме межі суб'єктивного цивільного права, тобто «певний обсяг поведінки, що може бути вчинена під час здійснення цивільного права» [18, с. 67]. Вважаємо,

¹ З огляду на це терміни «гарантування», «забезпеченість» або «захищеність» не є універсальними в контексті суб'єктивних цивільних прав, а тому і не прийнятні для відображення у відповідній формулі-дефініції.

що доцільно погодитися із з М.О. Стефанчуком, який визначає, що категорія «вид» при визначенні суб'єктивного цивільного права є зайвою, а категорія «міра» – більш доцільною, адже вона характеризує суб'єктивне право як структурне утворення, що складається з певних елементів, а також використовується і для його якісної характеристики, оскільки сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки [19, с. 13].

Подібної позиції дотримуються автори монографії «Гриватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб», які вважають, що суб'єктивне право – це гарантована міра можливої або дозволеної поведінки особи, зміст якої полягає у низці відповідних правомочностей [20, с. 90], а один із них В. Марченко пише, що для цивільного права не є характерним підхід «надавати дозволи» або «поводитись певним чином»; суб'єктивне цивільне право передбачає свободу для його носія діяти на свій розсуд у будь-який спосіб з метою задоволення своїх інтересів чи потреб з тим обмеженням, щоб такі дії не суперечили чинному законодавству та не шкодили іншим особам [21, с. 45]. Саме як можливість діяти на свій розсуд підходить до розуміння суб'єктивного цивільного права й Н.С. Кузнєцова з уточненням, що уповноважена особа має свободу як власних дій, так і свободу від стороннього втручання [22, с. 255]. О.О. Кот, посилаючись на позицію Л. Фон Мізеса (свобода як термін праксеологічний належить до сфери, в рамках якої уповноважений індивід може обирати альтернативні способи дії та саме тією мірою, якою людина може обирати цілі і засоби їх досягнення, вона є вільною [23, с. 264]), у свою чергу, твердить, що суб'єктивне цивільне право є мірою свободи особи у відносинах з іншими ..., а свободу дій особи у самому загальному наближенні можна розуміти як гарантовану можливість обирати між кількома варіантами поведінки, тобто діяти на власний розсуд (або ж навіть не діяти взагалі, що також є проявом власного розсуду суб'єкта) [24, с. 31].

Отже, саме свобода можливої поведінки особи і є базисом суб'єктивного цивільного права, що може бути обмежена лише як виняток і з метою забезпечення здійснення прав інших осіб та існування справедливого правопорядку. Тому у цьому дослідженні ми, дотримуючись приватно-правової концепції, виходимо із розуміння суб'єктивного цивільного права саме як міри можливої поведінки уповноваженої особи, якій кореспондує певний обов'язок зобов'язаних осіб.

Іншим проблемним питанням є визначення змісту суб'єктивного цивільного права. Слід виділити два найпоширеніші підходи. Традиційна концепція структури суб'єктивного цивільного права полягає у наявності таких правомочностей: на власні позитивні дії, тобто позитивний зміст суб'єктивного права; на чужі дії – можливість вимагати від зобов'язаних суб'єктів виконання визначених обов'язків, тобто негативний зміст;

правомочність захисту, тобто можливість звернутися до визначених законом суб'єктів при порушенні суб'єктивного права чи здійсненні самозахисту, тобто право на захист [25, с. 81–82; 26; 27].

Другою є концепція двочленної структури суб'єктивного цивільного права, прихильники якої дотримуються думки, що право на захист є самостійним суб'єктивним правом [28, с. 86]. Саме в тому, що під час виникнення обставин, які створюють перешкоди шляху реалізації суб'єктивних цивільних прав, в управомоченої особи виникає нове – охоронне – право, що не існувало до конфліктної ситуації. Подібної думки дотримуються інші вчені, зазначаючи, що регуляторне суб'єктивне цивільне право розмежується з суб'єктивним правом на його захист за підставами та моментом виникнення, суб'єктивним складом та змістом, а зазначені права є різними правовими феноменами, оскільки виникають та перебувають в динаміці, тобто за власними закономірностями розвиваються і припиняються [29, с. 164].

Слід зазначити, що цей підхід ліг в основу й законодавчого закріплення права на захист у ч. 1 ст. 15 ЦК України – «кожен має право на захист свого цивільного права у разі його невизнання або оспорювання» [30].

Отже, можемо погодитися з О.М. Доценко, яка вважає, що право на захист виникає в особи тільки в момент порушення чи оспорювання регулятивного цивільного права та реалізується в рамках охоронного цивільного правовідношення, що виникає. Якщо розглядати право (правомочність) на захист як складову суб'єктивного цивільного права, то в такому випадку його виникнення передуватиме виникненню кореспондуючого йому обов'язку, тобто право вимоги існуватиме, коли сам факт правопорушення ще відсутній, однак це не відповідає загальній концепції цивільного права, що суб'єктивному праву завжди кореспондує обов'язок [31, с. 58].

Не можна залишити поза увагою й той факт, що досить тривалий час у правовій науці тривають дискусії стосовно співвідношення понять «суб'єктивне цивільне право» та «інтерес» в цивільному праві. Слід зазначити, що дослідження категорії інтересу бере свій початок у ХІХ столітті з виходом у світ праці «Інтерес та право» Р. Фон Ієринга, який визначав його, як те, що має значення для особи і складає її благополуччя [32, с. 83].

У юридичній науці найбільш поширеними на сьогодні є два підходи до розуміння категорії інтересу: перший підхід базується на тому, що інтерес є потребою особи. А саме поняття потреби включає в себе блага, вигоди, інші матеріальні та нематеріальні прагнення і бажання особи, тобто усе, що є необхідним для неї [33, с. 146]. Зрозуміло, що інтерес є виявом проявом усвідомленої потреби та цінностей особи, тобто це є поєднанням самої потреби і прагнення особи її задовольнити.

Відповідно до другого підходу, інтерес є мотивом, причиною, стимулом до дій, які дозволені або не заборонені правом. Тобто у першому випадку мова йде про предмет правовідносин, що можуть виникнути у майбутньому, а у другому – це той поштовх, що спонукає і визначає майбутню поведінку особи, направлену на задоволення її потреби [33].

Слід також виділити й третій – компромісний – підхід, що передбачає поєднання потреби та дії. Так, Є.О. Харитонов визначає інтерес як «прагнення, устремління, потреби особи, які не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх» [34, с. 220]. Подібна думка часто висловлюється в юридичній літературі, зокрема, стверджується, що інтерес містить матеріальні потреби особи та індивідуальне прагнення здійснити дії на їх задоволення. На нашу думку, саме розуміння інтересу як поєднання усвідомленої потреби особи і прагнення до дій з метою її задоволення, є найбільш повним.

Венедиктова І.В., розглядаючи охоронюваний законом інтерес у цивільному праві як «усвідом-

лене суб'єктом права домагання отримати певне матеріальне (нематеріальне) благо або змінити правовий статус, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи навпаки, утримуватися від них, перебувати у правовому полі та забезпечуватися в реалізації підтримкою держави, здійснюється у формі дозволу і відбивається в конкретних правовідносинах», визначає, що він може як бути закріпленим у суб'єктивному праві, так і ні [35, с. 154]. Також дослідниця робить висновок про те, що інтерес не слід ототожнювати із суб'єктивним цивільним правом. Так, інтерес може бути передумовою виникнення права або метою його здійснення. Також на відміну від суб'єктивного права реалізація інтересу не передбачає можливості вимагати вчинення певних дій зобов'язаної особи. Крім того, інтерес є первинним відносно суб'єктивного права [36, с. 113].

Для того, щоб судовий захист цивільних прав був максимально ефективним важливим є розуміння їх основних властивостей та змістовного наповнення, що досягається шляхом їх осмислення в рамках їх видової класифікації в чинному законодавстві та в доктрині цивільного права.

Список використаних джерел:

1. Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права / отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А. К. Кравцов. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 352 с.
2. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль : Картбланш, 2002. 247 с.
3. Надьон В. В. Зв'язок суб'єктивного цивільного обов'язку з нормою права та правовідносинами. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2017. № 1. С. 166–169.
4. Максимов С. Виправдання позитивізму (до аналізу концепції права Х. Харта). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 2(21). С. 146–156.
5. Костицький Василь: підручник для . Вибрані проблеми теорії права : підручник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 522 с.
6. Костицький В. В. Конституція України (основний закон України) (проект) / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. К. 2006. 150 с.
7. Марченко В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав: нотаріальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 44–49.
8. Hall J. Integrative Jurisprudence. *Hastings Law Journal*. 1976. Volume 27. Issue 4. P. 779–792. URL: https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2450&context=hastings_law_journal
9. Лившиц Р. З. Современная теория права: Крат. очерк / Р. З. Лившиц ; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права. Москва : ИГПАН, 1992. 92 с.
10. Погребняк С. Про ознаки права. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2008. № 4(55). С. 13–22.
11. Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4(24). С. 32–37.
12. Виндшейд Б. Учебник пандектного права : в 3 т. / пер. с нем. под. ред. С. В. Пахмана. Санкт-Петербург : Изд. Иероглифова и Никифорова, 1874. Т. 1: Общая часть. XIV. 358 с.
13. Дернбург Г. Пандекты : в 3 т. / пер. Г. фон Рехенберга под. рук. П. Соколовского. Москва : Университет. типогр., Страстной бульвар, 1906. Т. I : Общая часть. XVI. 465 с.
14. Сидоренко М. В. Суб'єктивні права, свободи та інтереси як об'єкт судового захисту (постановка проблеми). *Акт. пробл. держави і права*. Одеса, 2011. Вип. 58. С. 417–424.
15. Погребняк В. Я. Виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 426 с.
16. Харитонов Є. О., Саниахметова Н. О. Цивільне право України : підруч. Київ : Істина, 2003. 776 с.
17. Цивільне право : підручник : у 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Бегова Т. І. [та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
18. Погребняк В. Я. Субективне цивільне право як вид і міра можливої поведінки особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 66–68.
19. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 03 / Микола Олексійович Стефанчук. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. 201 с.

20. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. ; за наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. 272 с.
21. Марченко В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав: нотаріальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 44–49.
22. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 541 с.
23. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории ; 2-е испр. изд. Челябинск : Социум, 2005. 878 с.
24. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. К. : Алерта, 2017. 494 с.
25. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницьк. ун-ту управ. і права, 2007. 626 с.
26. Цивільне право України : курс лекцій : у 6-ти томах. Т. І. Вид. 2-ге, виправ. та доп. / [Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.) ; О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін. ; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. Харків : Еспада, 2008. 680 с.
27. Цивільне право України : навч. посібн. / Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. 536 с.
28. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юридическая литература, 1974. 351 с.
29. Резніченко Л. В. Право на захист як складова суб'єктивного цивільного права споживача освітніх послуг. *Форум права*. 2016. № 2. С. 162–167. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/935/pravo_na_zahist_yak_skladova_sub_yektivn.pdf?sequence=2&isAllowed=y
30. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
31. Доценко О. М. Право на особисте життя: цивільно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х. № арків, 2014. 199 с.
32. Иеринг Р. Интерес и право. Ярославль, 1880. 268 с.
33. Чубоха Н. Ф. Поняття та зміст інтересу в цивільному праві. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 145–150.
34. Харитонов Є. О. Категорія інтересу в цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 216–221.
35. Венедиктова І. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 146–158.
36. Венедиктова І. В. Співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу в цивільному праві. *Право і безпека*. 2005. № 4'3. С. 110–113.

Шевченко А. Є.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-2663-9892**Жидовцев А. В.,**аспірант кафедри теоретико-правових дисциплін
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-3669-8909

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНОЇ ПОБУДОВИ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ

FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL-STRUCTURAL BUILDING OF THE JUSTICE BODIES OF SOVIET UKRAINE IN THE 20S

Стаття присвячена з'ясуванню основних напрямів формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках. У статті досліджено становлення і розвиток організації і структурної побудови органів юстиції, здійснено аналіз нормативної бази, яка забезпечувала організаційно-структурну побудову цих органів. Визначено, що формування органів юстиції переслідувало мету перетворення їх у засіб встановлення тоталітарного режиму в державі. Доведено, що процес організаційно-структурного зміцнення органів юстиції Радянської протягом 20-х років відбувався в досить складних умовах, що було пов'язано з існуючою тенденцією ігнорування права як «буржуазного» пережитку. Встановлено, що давалися ознаки не достатня сформованість правоохоронної системи в Радянській Україні. Виявлено, що основні напрями формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України залежали від адміністративно-територіальних реформ, а організація цих органів знаходилась у прямій залежності від переходу від чотирьохступеневої до трьохступеневої системи управління. З'ясовано, що відповідним чином відбувалась побудова тих органів, які знаходились у складі Народного комісаріату юстиції УСРР (органи суду, прокуратури, слідства та дізнання, адвокатура й нотаріат). Обґрунтовано, що протягом 20-х років прослідковується тенденція до ускладнення структури органів юстиції. У статті це проілюстровано на прикладі судових органів. Доведено, що судова система активно видозмінювалась, трансформуючись від стихійного судочинства на основі пролетарської правосвідомості до чіткої структури судових органів, озброєних законом і обмежених стандартизованими процесуальними процедурами. Встановлено, що майже по всіх установах, підпорядкованих Народному комісаріату юстиції УСРР, відбулося чітке розмежування функціональних обов'язків, що зрештою призвело до формування логічного конструкту правоохоронної системи, окремі ланки якої не дублювали функції одна одної.

Ключові слова: правоохоронна система, органи юстиції Радянської України, організаційно-структурна побудова, судова система, тоталітарний режим.

The article is devoted to clarifying the main directions of the formation of the organizational and structural construction of the justice bodies of Soviet Ukraine in the 20s. The article examines the formation and development of the organization and structural construction of justice bodies, analyzes the regulatory framework that ensured the organizational and structural construction of these bodies. It was determined that the formation of justice bodies pursued the goal of turning them into a means of establishing a totalitarian regime in the state. It has been proven that the process of organizational and structural strengthening of the Soviet judiciary during the 20s took place in rather difficult conditions, which was connected with the existing tendency to ignore the law as a «bourgeois» relic. It was established that there were indications that the law enforcement system in Soviet Ukraine was not sufficiently formed. It was revealed that the main directions of the formation of the organizational and structural construction of justice bodies of Soviet Ukraine depended on administrative and territorial reforms, and the organization of these bodies was directly dependent on the transition from a four-level to a three-level management system. It was found that the construction of those bodies that were part of the People's Commissariat of Justice of the Ukrainian SSR (the bodies of the court, prosecutor's office, investigation and inquiry, advocacy and notary) took place accordingly. It is substantiated that during the 20s there was a tendency to complicate the structure of justice bodies. The article illustrates this on the example of judicial authorities. It is proved that the judicial system was actively changing, transforming from a spontaneous judiciary based on proletarian legal consciousness to a clear structure of judicial bodies,

armed with the law and limited by standardized procedural procedures. It was established that in almost all institutions subordinated to the People's Commissariat of Justice of the Ukrainian SSR, there was a clear demarcation of functional responsibilities, which eventually led to the formation of a logical structure of the law enforcement system, the individual links of which did not duplicate each other's functions.

Key words: *law enforcement system, justice bodies of Soviet Ukraine, organizational and structural construction, judicial system, totalitarian regime.*

Постановка проблеми. Правоохоронні органи являють собою не тільки один з важливих елементів механізму держави, але й є частиною правової реальності, а в історичному контексті – історично-правової реальності [1, с. 113]. У період перманентних реформ правоохоронної системи, які відбуваються у сучасній Україні, важливо звернути увагу до тих перетворень, що відбувались на території Радянської України у 20-х роках. Адже такий досвід є важливий з порівняльної оцінки здобутків і упущень у сфері організаційно-структурної побудови тих державних органів, які мають забезпечувати права і свободи людини і громадянина у сучасній Україні. А це, у свою чергу означає, що у будь-якій ситуації внутрішнього чи зовнішнього характеру права людини і громадянина є непорушними і пріоритетними в умовах забезпечення національної безпеки України [2, с. 47], що держава є лише службовим інструментом в руках суспільства і потребує втілення в життя конституційне положення щодо місця та ролі людини в суспільстві, її захист як найвищої соціальної цінності [3, с. 14].

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на з'ясування основних напрямів формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що Конституція СРСР 1924 року не містила положень, котрі б регламентували повноваження союзних центральних органів державної влади щодо змін адміністративно-територіального поділу союзних республік, і до предмету відання верховних органів влади СРСР за Основним законом п. «б» ст. 1 глави 1 розділу 2 відносив лише «врегулювання питань про зміни кордонів між радянськими республіками» [4, с. 103]. Але відповідно до постанови IX Всеукраїнського з'їзду Рад Президія ВУЦВК рішенням 3 червня 1925 року скасувала губернії як адміністративно-територіальні одиниці. Серед істотних доповнень було віднесення до завдань місцевих органів влади обов'язку забезпечення в межах довіреної їм території «революційної» законності, охорони порядку й громадської безпеки. Конституцією закріплювався НКВС 1925 року в УСРР, останній із союзних республік, як і скрізь у СРСР, була встановлена триступенева система адміністративно-територіального поділу.

Замість дев'яти губерній, 102 повітів, 1989 волостей, 15696 сільрад, що існували до початку реформи, наприкінці 1925 року в УСРР було утворено 41 округ, 680 районів, 10314 сільрад. У зв'язку

зі скасуванням губерній ВУЦВК і РНК УСРР 17 березня 1926 року прийняли рішення про ліквідацію губвиконкомів [5, с. 226]. Перехід від чотириступеневої (губернія – повіт – волость – село) до триступеневої системи управління (округ – район – село), поряд із іншими заходами, виконав важливу роль у деякому спрощенні, перебудові та вдосконаленні державного апарату [6, с. 212]. Але процес переходу від чотириступеневої до триступеневої адміністративно-територіальної системи управління тривав аж до початку 1929 року, що в свою чергу ускладнювало функціонування правоохоронної системи Радянської України, в тому числі й органів юстиції.

Зауважимо, що від початку формування Народного комісаріату юстиції УСРР (далі – НКЮ УСРР) (1920 рік) й відповідно до Положення про НКЮ, що визначало організацію та діяльність наркомату, завданнями НКЮ були: організація, інструктаж, загальний напрям і нагляд за діяльністю відділів юстиції, органів суду, слідства й звинувачення, комісій у справах неповнолітніх; нагляд за дотриманням і одноманітним застосуванням законів усіма судовими й слідчими органами УСРР та відповідністю їх діяльності принципам соціалістичної правосвідомості й загальної політики робітничо-селянського уряду: розробка та розгляд законопроектів, тлумачення законів, керівництво правотворчою діяльністю окремих відомств; кодифікація законодавства, публікація законодавчих актів і забезпечення відомств законодавчими матеріалами.

У червні 1922 року до складу НКЮ УСРР було включено новостворені органи прокуратури. Поряд із цим, починаючи від середини 1920-х років, відбувався процес звуження повноважень республіканських наркоматів і розширення компетенції загальносоюзних наркоматів. Зокрема, це стосувалося повноважень наркомату юстиції [7, с. 354]. До системи органів НКЮ УСРР у період другої половини 1920-х років належали: органи суду, прокуратури, слідства та дізнання, адвокатура й нотаріат.

Слід зазначити, що в організаційному відношенні на народних комісарів юстиції союзних республік покладалося загальне керівництво, організація, ревізія та інструктаж всіх судових закладів даної республіки, прокуратури, органів слідства, нотаріатів, судових виконавців, захисту тощо [8, с. 64]. НКЮ УСРР також опікувалося утвореними при комісаріаті бюро бухгалтерських експертиз і навчальних закладів.

Нарком здійснював нагляд за судовою практикою усіх судових органів УСРР. У разі необхід-

ності він мав право опротестовувати й направляти через прокурорський нагляд до перегляду вироки й рішення судів у порядку, передбаченому республіканським законодавством. Нагляд за судовою політикою в конкретних справах здійснювали Верховний Суд УСРР, обласні народні суди й прокуратура [9, с. 59]. Протягом середини й навіть другої половини 1920-х років продовжувався процес реформування та реорганізації основних підрозділів НКЮ УСРР: органів суду, прокуратури, слідства, адвокатури тощо.

Відповідно до Постанови ВУЦВК від 9 серпня 1922 року радянський суд як орган влади вважався лише технічно відособленим і незалежним. Політично й ідеологічно він розглядався як складова й невід'ємна частина радянської влади, повністю від неї залежна [10, с. 69, 232]. Але незадовільна робота судів вже в середині 1920-х років свідчила про необхідність реформування судової системи.

Згідно з Основами судоустрою СРСР і союзних республік від 1924 року, народний суд було визнано основою судової системи. Суди першої інстанції повинні були діяти в складі постійного судді та двох чергових народних засідателів, а при розгляді справ у другій інстанції – в складі трьох постійних суддів. Також «Основами...» були закріплені наступні принципи побудови судової системи: виборність суддів, колегіальний розгляд справ, здійснення правосуддя лише трудящими, гласність судового процесу тощо. Завдання радянського суду, серед іншого, вбачалися в наступному: захист завоювань пролетарської революції, захист інтересів і прав трудящих й їх об'єднань, правове виховання трудящих тощо [11, с. 58]. У числі завдань радянського суду була кримінально-правова політика.

Протягом 1920-х років відбувалося реформування судових органів. Згідно з «Положенням про судоустрій УСРР» від 16 грудня 1922 року, укладеним за образом і подобою «Положення про судоустрій РРФСР», усі судові органи революційного періоду скасовувались і створювалася єдина система судових установ, зокрема:

а) народний суд (у складі постійного народного судді або постійного народного судді і двох народних засідателів);

б) губернський (пізніше окружний, обласний) суд;

в) Верховний суд УСРР.

«Положенням» також передбачалося, що для розгляду справ спеціальних категорій утворюються спеціальні суди: військові трибунали; особливі трудові сесії нарсудів – у справах про злочинні порушення законів про працю; земельні комісії – в земельних справах; арбітражні комісії – у справах про спори між державними організаціями щодо майнових прав. Вище зазначене «Положення» стало базою для наступних реформ суду. Згідно з ним народні судді районів округу обиралися окружними з'їз-

дами рад, а в містах і селищах – пленумами міських і селищних рад. За новим «Положенням» окружний суд складався з:

1) пленуму окружного суду;

2) цивільного відділу;

3) кримінального відділу;

4) надзвичайної сесії;

5) особливої сесії у справах про неспроможність кооперативних організацій.

Відповідно до прийнятих у 1924 році Основ судоустрою СРСР і союзних республік судовою системою УСРР складалася з Верховного суду УСРР, губернських судів, народних судів, військових трибуналів, військових транспортних трибуналів. Протягом другої половини 1920-х – початку 1930-х років в УСРР існували: народні суди (діяли в складі 1-го судді та 2-х народних засідателів; 1-го судді та 6-х народних засідателів) та з'їзди народних суддів (діяли в складі 3-х суддів). Останні переглядали вироки народних судів [12, с. 25]. У 1930-му році були утворені залізничні місцеві суди, що знаходились при відповідних загальних міжрайонних судах. Ці суди належали до системи судового управління, що здійснювалося НКЮ УСРР.

У зв'язку з переходом УСРР на окружний поділ постановою ВУЦВК від 27 березня 1925 року було внесено деякі зміни в судоустрій [13, с. 63]. Так, з метою наближення суду до населення в деяких округах були утворені окружні сесії губернських судів, а в тих округах, де сесії не утворювалися, призначалися з народних судів уповноважені губернського суду.

Губернські суди функціонували в складі трьох відділів:

– кримінального (з судовим і касаційним відділеннями, виїзними сесіями);

– цивільного (з судовим і касаційним відділеннями, виїзними сесіями та нотаріальним відділенням);

– адміністративно-господарського (секретаріат, господарча частина, судовий нагляд й фінансова частина). Територія губерній поділялася на райони, у кожному з котрих утворювалися камери народного суду. На кожні дві камери народного суду призначався один народний слідчий та один судовий виконавець [14, с. 135].

6 липня 1925 року замість губернських судів та їх окружних сесій чи уповноважених в округах були утворені окружні суди, що діяли на тих же підставах, що і звичайні губернські суди. При цьому загальна організація судів суттєво не змінилася.

23 жовтня 1925 року 2-ю сесією IX скликання ВУЦВК було прийнято положення «Про судоустрій УСРР». У відповідності з ним, окружний суд діяв у складі: пленарного засідання, цивільного відділу, що мав цивільно-судове та цивільно-касаційне відділення, кримінального відділу, що складався також із двох відділень: судового та касаційного, а також дисциплінарної колегії. Для розгляду питань про направлення справ на

надзвичайні сесії окружних судів були утворені розпорядчі наради, діючі в складі начальника окружного відділу ДПУ, голови РСІ та окружного прокурора (голова) [15, с. 148].

Надалі протягом 1920-х років судова система активно видозмінювалася, трансформуючись від стихійного судочинства на основі пролетарської правосвідомості до чіткої структури судових органів, озброєних законом і обмежених стандартизованими процесуальними процедурами. Майже по всіх установах, підпорядкованих НКЮ УСРР, відбулося чітке розмежування функціональних обов'язків, що зрештою призвело до формування логічного конструкту правоохоронної системи, окремі ланки якої не дублювали функції одна одної.

Згідно Положення про судоустрій, що було прийнято постановою ВУЦВК і РНК від 11 вересня 1929 року, в УСРР зберігалася раніше встановлена судова система – народний суд, окружний суд, верховний суд, головний суд Молдавської АРСР, і надзвичайні сесії; залишалися ті ж спеціальні суди та їх функції. У якості середньої ланки залишалися окружні суди з правами губернських судів, що мали в своєму складі надзвичайні сесії. Положення ввело до складу окружних судів, окрім існуючих там відділів, особливі сесії із справ по неспроможних кооперативних організаціях.

У складі Верховного суду республіки згідно Положення діяли президія, пленум, цивільно-касаційна колегія, кримінально-касаційна колегія з особливою касаційною присутністю зі справ надзвичайних сесій головного суду Молдавської АРСР й окружних судів, надзвичайна сесія Верховного суду. Для вирішення справ на місцях утворювалися відповідні виїзні сесії Верховного суду для розгляду окремих категорій цивільних і кримінальних справ. У якості спеціальних функціонували наступні суди: арбітражні, судово-земельні, а також комісії у справах неповнолітніх правопорушників, трудові сесії народного суду, надзвичайні сесії, дисциплінарні суди, військові трибунали тощо.

Слід зазначити, що згідно нового Положення, сітка народних судів в округах визначалася не наркоматом юстиції, а окружним виконавчим комітетом, в окружних містах – міською Радою. Народні суди районів округи вибиралися окружними з'їздами Рад, а в містах і селищах – пленумами міських і селищних Рад. Внесені були й деякі зміни в розділ про народних засідателів. Кожен народний засідатель повинен був виконувати свої обов'язки протягом двох днів у році, а не шести, як було перед цим. Виключення допускалися лише у випадках, коли правила ведення судового процесу вимагали продовження строку повноважень засідателя.

За новим «Положенням» окружний суд складався з:

- 1) пленуму окружного суду;
- 2) цивільного відділу;

3) кримінального відділу;

4) надзвичайної сесії;

5) особливої сесії із справ по неспроможних кооперативних організаціях. Встановлювалося, що цивільний і кримінальний відділи мають функції першої та другої судових інстанцій. Для покращення роботи народних судів, звільнення їх від значної кількості дрібних справ, котрі не мали великого соціального значення, в другій половині 20-х років починається формування громадських судів.

Ще в грудні 1928 року наркомом юстиції УСРР всім окружним судам і окружним прокуратурам було розіслано на загальне обговорення питання про товариські суди. Надсилаючи проєкт закону про товариські суди при сільських і селищних Радах й фабрично-заводських підприємствах і державних і громадських установах. НКЮ УСРР пропонувався широке обговорення цього проєкту.

19 червня 1929 року ВУЦВК і РНК УСРР затвердили «Положення про товариські суди і гамівні камери», покликані розглядати на заводах, фабриках і в державних установах дрібні справи, що не мали важливого соціального значення. Товариські суди утворювалися на заводах і фабриках, у державних і громадських закладах. Списки цих судів складалися Народним комісаріатом юстиції УСРР за згодою Всеукраїнської ради профспілок, а їх організація покладалася на окружні суди. Товариський суд обирався загальними зборами робітників і службовців закладу чи підприємства строком на один рік. До компетенції товариського суду належали справи, котрі виникали між робітниками одного закладу чи підприємства щодо образи дією, словами, письмово чи в поширюваних (у тому числі – публічно виставлених друкованих творах або зображеннях), наклепи тощо.

При сільських і селищних Радах організувалися «мирові камери» для вирішення деяких кримінальних і цивільних справ. «Мирові камери» працювали в складі голови, його заступника та двох членів – засідателів. Голова та його заступник обирались пленумом сільської чи селищної Ради строком на один рік, засідателі вибиралися на цей строк загальними зборами виборців відповідної сільської чи селищної Ради. При цьому, після прийняття Положення про судоустрій 1929 року, суддею міг стати будь-який дієздатний громадянин УСРР, який досяг встановленого законом віку та був членом комуністичної партії.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, можна дійти наступних висновків:

1. Процес організаційно-структурного зміцнення органів юстиції Радянської України протягом 20-х років відбувався в досить складних умовах. Насамперед, це було пов'язано з існуючою тенденцією ігнорування права як «буржуазного» пережитку. Окрім того, давалися взнаки

не достатня сформованість правоохоронної системи в УСРР та тенденція до перетворення правоохоронних органів (у тому числі – й органів юстиції) у засіб встановлення тоталітарного режиму в країні.

2. Основні напрями формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України залежали від адміністративно-територіальних реформ. Зокрема, організація цих органів знаходилась у прямій залежності від переходу від чотирьохступеневої до трьохступеневої системи управління. Відповідним чином від-

бувалась побудова тих органів, які знаходились у складі НКЮ УСРР (органи суду, прокуратури, слідства та дізнання, адвокатура й нотаріат).

3. Протягом 20-х років прослідковується тенденція до ускладнення структури органів юстиції. Особливо це помітно на прикладі судових органів. Судова система активно видозмінювалася, трансформуючись від стихійного судочинства на основі пролетарської правосвідомості до чіткої структури судових органів, озброєних законом і обмежених стандартизованими процесуальними процедурами.

Список використаних джерел:

1. Кудін С.В. Система правоохоронних органів України: порівняльно-історичний ракурс дослідження. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2019. С. 113–114.
2. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Права людини у контексті національної безпеки України: історично-правовий вимір. *Права людини та національна безпека: рол органу конституційної юрисдикції* : матеріали Міжн. науково-практ. Конференції. *Соціологія права*. 2019. Спец. випуск. С. 47–49.
3. Шевченко А. Є. Інтегративна концепція праворозуміння. Концепції держави і права: історико-теоретичний аналіз / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін та ін. ; за заг. ред. професора А. Є. Шевченка. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 6–15.
4. Точка І. Здійснення адміністративно-територіальної реформи в УСРР у 1920–1930-ті рр. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2003 р.). Львів, 2003. С. 103–104.
5. Кара-Мурза С. Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы. Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга» ; Белгород : ООО «Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2007. 640 с.
6. Кульчицький В. С. Історія держави та права України. В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик ; [2-ге вид. перероб. і доп.]. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
7. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті (з приводу десятиріччя смерті О. Юрченка). Мюнхен : УВУ, 1971. 402 с.
8. Советская милиция: история и современность (1917–1987) / под ред. А. В. Власова. Москва : Юрид. лит., 1987. 336 с.
9. Чисніков В. М. Народний комісаріат юстиції УСРР. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол. та ін.). Київ. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 4 : Н–П. 2002. С. 58–60.
10. История донецкой милиции / В. С. Мальшев, В. М. Бесчастный, Л. Д. Кириченко и др. Донецк : Юрпресс, 2000. 472 с.
11. Скрипник М. О. Перебудовними шляхами (проблема культурного будівництва національностей України). *Український історичний журнал*. 1989. № 12. С. 129–135.
12. Молдован В. В. Судоустрій : Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 256 с.
13. Положення про судоустрій УСРР (16 грудня 1922 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України* : навч. посіб. : у 2-х т. ; за ред. В. Д. Гончаренка ; уклад. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; [2-е вид. перероб. і доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т. 2 : Лютий 1917 р. 1996. С. 210–213.
14. Міхєєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. 456 с.
15. Кожевников М. В. История советского суда / М. В. Кожевников, Д. С. Карев ; под. ред. И. Т. Голякова. Москва : Юридическое изд-во министерства юстиции СССР, 1948. 376 с.

Наукове видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

Випуск 1–2 (40–41)

Журнал видається за сприянням:

*Національної академії правових наук України,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Державного університету інфраструктури і технологій,
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Асоціації українських правників, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Коректура – *Н.С. Ігнатова*
Комп'ютерна верстка – *А.О. Марєєва*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,07.
Замов. 0922/352. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Scientific publication

SOCIOLOGY OF LAW

scientific and practical journal

Issue 1–2 (40–41)

The journal is published under the auspices
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University, State University of Infrastructure and Technologies,
Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukrainian Bar Association,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
and Odesa State University of Internal Affairs

Proofreading – *N.S. Ihnatova*
Desktop publishing – *A.O. Marieieva*

Format 60×84/8. Arial Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 10,23.
Order № 0922/352. Edition of 300 copies.

Publishing House “Helvetica”
65101, Odesa, Inglezi str., 6/1
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.